

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Marie Malá

**SESTRY HONZÁKOVY:
RODINNÉ ZÁZEMÍ PRVNÍCH UNIVERZITNÍCH
STUDENTEK**

**THE HONZAK'S SISTERS:
THE FAMILY BACKGROUND OF THE FIRST
UNIVERSITY FEMALE STUDENTS**

B a k a l á ř s k á p r á c e

Praha 2006

Vedoucí bakalářské práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a v seznamu pramenů i literatury jsem uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Praze dne 28. srpna 2006

Mala' Marie
podpis

Obsah

I. Úvod	
1. Metodologie	1
2. Poděkování	3
II. Analýza použité literatury a pramenů	
1. Paměti Albíny Honzákové	5
2. Ostatní prameny a dobová literatura	9
3. Odborné tituly	11
4. Závěr	12
III. Mládí rodičů Albíny Honzákové	
1. Jan Honzák	14
2. Anna Hlaváčová	19
IV. Život v Kopidlně (1867-1889)	
1. Základní charakteristika městečka	25
2. Kopidlno ve světle matriky	27
3. Rodina Honzákových	28
4. Každodennost, festivity, volný čas	31
5. Svět hodnot na pozadí malého města	37
6. Rozloučení s Kopidlnem	42
V. Praha (1889 - 1895)	
1. Poměry rodiny Honzákových v Praze	44
2. Cesta žen za vzděláním	51
3. Počátky Minervy	54
4. První minervistky	57

VI. Univerzitní studia (1895-1902)	
1. Studentky na lékařské fakultě	61
2. Filozofická fakulta	66
3. Mimoškolní aktivity akademiček	70
4. Vstup do samostatného života	72
VII. Závěr	74
VIII. Ediční poznámka	77
IX. Seznam použitých zkratk	78
X. Bibliografie	79
XI. Seznam příloh	87

I. Úvod

1. Metodologie

Ve farní matrice pro obce Kbelnice, Zebín a Obora nalezneme v záznamech z roku 1868 mimo jiné úřední zápis o sňatku Jana Honzáka s Annou Hlaváčovou¹. Jedná se o rodiče PhDr. Albíny Honzákové (1877-1973), autorky životopisných pamětí², které jsem zpracovala ve své bakalářské práci.

Jména tohoto manželského páru jsou jedna z tisíců dalších, která potkáváme na stránkách podobných úředních dokumentů, aniž bychom si za nimi dokázali představit konkrétní tvář, osud nebo prožitky. V učebnicích dějepisu či odborných publikacích sice i tito „obyčejní lidé“ defilují, ale pouze jako položky nejrůznějších statistických údajů, případně v podobě křivek grafů. Nezapsali se do historie tou měrou, aby bylo jejich jméno shledáno zapamatováníhodným. Přesto však nelze tvrdit, že by dotyční jedinci žili během svého života jen v jakémsi vakuu, bez možnosti částečně ovlivnit či se alespoň účastnit na bezprostředním dění v rámci své lokality, regionu či

¹ Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOAZ), fond: Sbírka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837-1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddaní, str. 32.

² Podrobně se rozboru tohoto pramene věnuji v kapitole II. K jeho autorce nyní ve stručnosti uvedu, že přestože se jedná o jednu z prvních absolventek c. k. Karlo-Ferdinandovy Univerzity v Praze a přední aktivistku českého ženského hnutí, pravděpodobně i o nejbližší spolupracovnici a přítelkyni senátorky Františky Plamínkové (1875-1942), zřejmě nejvíce informací o jejím životě nalezneme v soupisu osobního fondu Albíny Honzákové pořízeném pro Literární archiv Památníku národního písemnictví a dále v knize Marie Neudorflové věnované českým ženám 19. století. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (dále jen LAPNP), BÍLEK, Karol: *Albína Honzáková (1877-1973)*. Soupis osobního fondu, Staré Hrady 1997, str. 1-2.; NEUDORFLOVÁ, Marie: *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999, str. 230-232. Vyskytne-li se jméno Albíny Honzákové na stránkách soudobých odborných či populárně naučných publikací (nyní opomím dobové materiály, které je nutné chápat ve specifickém kontextu jejich vzniku), pak jde víceméně o marginální informaci, případně o krátký odstavec obsahující pouze dílčí údaje o její osobě. Na stránkách biografických slovníků bychom jméno této ženy hledali marně. Přitom po ní vedle rozsáhlé písemné pozůstalosti (9 kartonů archivního materiálu uchovávaných v Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech) příštím generacím zůstalo několik knižních titulů (jako redaktorka se například zasloužila o vznik sborníků *Československé studentky let 1890-1930* k 40. výročí existence dívčího gymnázia Minerva či o *Knihu života* věnovanou Františce Plamínkové k jejím 60. narozeninám), redigovala několik let *Časopis učitelek*, roku 1922 založila a stala se i první předsedkyní *Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen*, čímž se její veřejná činnost zdaleka nevyčerpala. (Kdybychom však pátrali po druhém životě jejích neméně aktivních kolegyní ze ženského hnutí, naše bilance by byla ještě žalostnější. Jejich osobnosti čekají stále ještě na svého životopisce, přičemž není bez zajímavosti, že se jím zamýšlela stát – bohužel však v již v potřebném rozsahu nestihla – právě Albína Honzáková.)

země, a tak svým způsobem „vytvářet dějiny“, stejně jako významný politik, vynálezce či umělec, jen s poněkud limitovanějším geografickým i faktickým dopadem.

Naší podvědomé potřebě konkrétní představy - v tomto případě při poznávání minulosti – vycházejí vstřícně poměrně mladé, přesto však již plně etablované a odbornou veřejností uznávané historické disciplíny jakými jsou mikrohistorie, historická antropologie, sociální dějiny či dějiny každodennosti. Tyto obory mohou být vzhledem ke svému zaměření, metodám výzkumu, využívaným pramenům i výsledkům svého bádání chápány jako rovnocenný protipól, stejně jako nezbytný doplněk politických dějin - přináší totiž řadu poznatků, které řeči čísel a dat dodávají nezbytný smysl, souvislosti a v neposlední řadě i přitažlivost z pohledu potencionálních konzumentů těchto informací.

V kontextu výše zmíněného se ego-dokumenty (tedy písemné prameny osobní povahy jako je soukromá korespondence, deníky či paměti) jakéhokoliv příslušníka lidské společnosti (tedy i onoho „obyčejného člověka“) nejeví jako vědecky bezcenný, byť čtivý materiál, ale naopak jako prostředek k uchopení a popsání historické skutečnosti (s vědomím limitů, které plnému poznání takovéto skutečnosti stojí v cestě). Přestože tyto prameny (je-li jich více stejného druhu, či kombinací různých druhů) poměrně často umožňují provést nejrůznější zevšeobecnění, v praxi se autoři odborných publikačních výstupů pravidelně odvolávají na individuální svědectví historických aktérů, aby svým závěrům dali nejen pevný podklad, ale i onen lidský rozměr. V soudobé historické produkci se tímto přístupem vyznačuje například badatelský okruh Jany Macháčové a Jiřího Matějčka ze Slezské univerzity v Opavě, který své závěry zveřejňuje na stránkách sborníku *Studie k sociálním dějinám*³.

³ 7 svazků sborníku *Studie k sociálním dějinám 19. století* vyšlo v letech 1992 - 1997 pod vedením historiků Jany Macháčové a Jiřího Matějčka. Od roku 1998 je sborník pod upraveným názvem *Studie k sociálním dějinám* vydáván v nepravidelných intervalech pod záštitou několika odborných pracovišť.

Metodologie kolektivu autorů tohoto sborníku, stejně jako přístupy Pavly Vošahlíkové či Mileny Lenderové k problematice každodennosti na stránkách memoárové literatury, pro mě byly inspirací a vodítkem při práci a interpretaci konkrétního historického materiálu – *Paměti* Albíny Honzákové. Metodou sondy do života rodiny Honzákových jsem se snažila vysledovat a posléze na základě komparace s několika relevantními prameny a odbornou literaturou⁴ určit, jaké projevy, prožitky a hodnoty spojovaly či odlišovaly tyto konkrétní jedince od ostatních členů jejich společenské skupiny, v jakých politických a geografických podmínkách se jejich život utvářel, jaké výrazné životní zlomy či významné situace ovlivňovaly jejich osudy a rozhodování.

Paralelně vedle této individuální roviny vyvstává otázka obecnějších celospolečenských trendů 2. poloviny 19. století, ať už to je fenomén profesionalizace intelektuálních povolání, emancipace žen či vytváření občanské společnosti, soužití českého a německého etnika či proces urbanizace. Život členů rodiny Honzákových se přirozeně odehrával také v rámci i pod vlivem konkrétních politických událostí, a proto je nezbytné včlenit ho do jejich kontextu.

2. Poděkování

Kdybych se pokusila uvést všechny ty, kteří mi byli v průběhu příprav a vzniku této práce nápomocni radou či jiným způsobem, pravděpodobně bych dospěla k dvojcifernému číslu. Na tomto místě zmíním především svého školitele, pana Prof. PhDr. Jiřího Štaifa, CSc., kterému děkuji za laskavé vedení a cenné informace, dále pak paní Annu Nedvědovou, správkyni Archivu Elišky Krásnohorské v knihovně Gender Studies, opomenuta by neměla zůstat pracovnice Zdravotnického muzea v Praze, paní Mgr. Ludmila Cuřínová, dále zaměstnanci Literárního archivu Památníku národního písemnictví, rovněž pan Tomáš Novák, místostarosta města Kopidlno, a v neposlední řadě i paní PhDr. Marie Neudorflová, která mě svými

⁴ Výčtu a stručnému rozboru některých z těchto materiálů je věnován samostatný prostor v rámci kapitoly II. Jejich úplný seznam přináší bibliografický přehled v závěru této práce.

specializačními přednáškami na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v zimním semestru akademického roku 2003/2004 nepřímo inspirovala k volbě tématu. Všem nejmenovaným patří rovněž můj dík.

II. Analýza použité literatury a pramenů

1. Paměti Albíny Honzákové

Pod heslem „paměti“ nalezneme v *Encyklopedii literárních žánrů*¹ definici, dle které k typickým znakům tohoto útvaru patří: dokumentárnost, díky níž spadá tento literární žánr do kategorie literatury faktu, dále subjektivní stanovisko autora, které se pojí s podvědomým výběrem zachycovaných reálií, častá stylizace vlastního životního příběhu, jež však zároveň nevylučuje snahu o objektivní podání. Vypravěčské umění autora se odráží ve výběru a kombinaci stylistických prvků, v schopnosti vtisknout dílu jistou ucelenost. Významnou roli hraje časový odstup od popisovaných skutečností, který se může navenek odrazit i prolínáním více časových rovin.²

V zásadě lze tuto charakteristiku aplikovat na klíčový pramen pro mou práci – na *Paměti Albíny Honzákové*, o jejichž základní kritiku se nyní pokusím.

Nepublikované³ *Paměti Albíny Honzákové*, které vznikaly v rozmezí let 1940 – 1973⁴, jsou v současné době badatelsky přístupné ve dvou exemplářích, a to v Archivu Zdravotnického muzea v Praze pod příručním číslem 1764/73/1, 1764/73/2, 1764/73/3 a 4⁵ a dále v Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech pod inventárním

¹ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004.

² Tamtéž, str. 436 – 437.

³ Samostatnou kapitolou nutí k jistému zamyšlení jsou vlastní osudy *Pamětí*. Korespondence v pozůstalosti Albíny Honzákové v Literárním archivu Památníku národního písemnictví ilustruje peripetie, se kterými se autorka při hledání případného vydavatele musela potýkat. Nejen poměry po roce 1948, ale pravděpodobně i meziválečné aktivity a ideová orientace Albíny Honzákové hrály při rozhodování cenzorů podstatnou, i když ne jedinou roli (otázku odborného posouzení umělecké kvality *Pamětí* přenechávám literárním kritikům). V důsledku toho se autorčin záměr zveřejnit dílo neuskutečnil, a tak těsně před svou smrtí nechala Albína Honzáková *Paměti* alespoň archivně uložit.

⁴ Přímým podnětem k sepsání *Pamětí* byla pro autorku ztráta dvou nejbližších bytostí – sestry Anny Honzákové (1875-1940) a přítelkyně Františky Plamínkové. O genezi díla vypovídá rovněž autorčina korespondence dochovaná v její pozůstalosti. Řada dopisů obsahuje věcné, kritické připomínky jejích kolegyně ze ženského hnutí i kulturně a vědecky činných osobností, od kterých si autorka vyžádala odborné posudky. Z těch nejvýznamnějších uveďme alespoň literárního kritika a teoretika Václava Černého (1905-1987) či historika Josefa Macka (1922-1991). Zároveň nás tyto skutečnosti vedou k domněnce, že *Paměti* existovaly ve více opisech, o jejichž současné existenci mi však není nic známo.

⁵ Archiv Zdravotnického muzea v Praze (dále jen AZMP), HONZÁKOVÁ, Albína: *Paměti* (nevydaný text), sv. I.-IV., příruč. č. 1764/73/1, 1764/73/2, 1764/73/3 a 4.

číslem 1130.⁶ Ve své práci se budu opírat pouze o první z exemplářů a to především z důvodu jeho komplexnějšího uspořádání.⁷

Samotné *Paměti* jsou rozsáhlým čtyřsvazkovým dílem, bohužel částečně torzovitým a ne zcela uzavřeným, což pro badatele představuje určité úskalí – především co se vlastní orientace v textu týká.⁸ Vzhledem k zvolenému časovému rozpětí bakalářské práce jsem čerpala pouze z 1. svazku *Pamětí*, který je shodou okolností obsahově i chronologicky nejucelenější. Zbylé tři svazky zachycují především profesní i rodinné působení MUDr. Anny Honzákové a potomků rodu Honzákových, dále pak životní osudy Františky Plamínkové a různých aktivistek českého ženského hnutí 1. poloviny 20. století.

Nyní několik poznámek k organizační struktuře textu prvního svazku *Pamětí*. Ten je tvořen především oddíly, které se vztahují k dětství a mládí Albíny Honzákové a jejích sourozenců. Chronologicky řazeno je to oddíl „Dětství Honzákových v Kopidlně“ čítající 103 průběžně číslovaných listů strojopisu⁹, na který navazuje dodatek nazvaný „Kukátko“ v rozsahu 24 průběžně číslovaných listů strojopisu¹⁰. Další pasáže nazvala autorka „Studentské mládí Honzákových v Praze“ a věnuje se v nich období dospívání a přípravě na budoucí povolání jednotlivých členů své rodiny. Co do rozsahu - 145 průběžně číslovaných listů strojopisu¹¹ - představuje

⁶ LAPNP, fond: Albína Honzáková, složka: *Paměti*, inv. č. 1130.

⁷ Jsem si vědoma potenciálu, který případná komparace obou zdrojů nabízí, v této fázi však považuji za postačující vycházet pouze z první zmiňované verze.

⁸ Text je psán převážně na psacím stroji formou normostránky, jednotlivým stránkám odpovídají samostatné listy, číslování (arabskými číslicemi) je průběžné a zvlášť pro každý oddíl v rámci 1. svazku. Výjimku z tohoto uspořádání nejčastěji představuje rukopisný text (autorky, případně jiné osoby), text po obou stranách listu, nečíslované či jinak než průběžně číslované stránky.

K *Pamětem* Albíny Honzákové ve své práci přistupuji s cílem maximální přesnosti při odkazování na jednotlivé pasáže textu, problém může nastat v případě citace z nestránkovaných nebo jinak než průběžně stránkovaných listů. Na tyto odchylky však přímo upozorním.

⁹ Za nimi jsou vloženy čtyři, respektive tři nečíslované listy, kde je kombinován strojopis s rukopisem autorky, jedná se o doplňující poznámky k textu.

¹⁰ Mezi stranou 4 a 5 je vloženo šest průběžně číslovaných listů (strana 1 – 6) ze zápisků Emila Honzáka a dále jeden list s fragmentárními strojopisnými poznámkami, které pravděpodobně autorka zamýšlela rozvést či zařadit vhodně do textu.

¹¹ Před stranou 1 se nachází dva listy s přehledem obsahu tohoto oddílu, po straně 19 následují tři listy označené jako 19α, 19β, 19γ. Mezi stranou 21 a 22 je vloženo sedmáct listů, z toho patnáct obsahuje text Ing. Milady Petříkové- Pavlíkové (1895-1985), neteře Albíny Honzákové, o historii gymnázia Minerva. Po straně 34 následuje hned strana 36, mezi stranami 55 a 57 chybí rovněž jedna stránka -

posledně zmiňovaná část v rámci 1. svazku nejobsáhlejší oddíl, což lze odůvodnit logicky větší a ucelenější mírou vzpomínek oproti předchozí etapě života.

Autorčiny dobré vyjadřovací schopnosti i dovedné využití možností různých literárních žánrů činí z 1. svazku *Pamětí* poměrně čtivé dílo, kterému nechybí oživující dialogy či monology, menší dramatické zápletky, lyrické pasáže i autorčiny filozofické úvahy. Ač tyto prvky na jednu stranu ztěžují badatelovu práci, na druhou stranu ho neustále nutí k ostražitosti vůči spolehlivosti informací obsažených v textu. Kde se mi k zvládnutí hlavního úkolu při práci s pramenem - kritickému posouzení informační hodnoty materiálu - nedostávalo odborné erudice, snažila jsem se jít co nejdůsledněji cestou ověřování a komparace. Tímto se zároveň otevírá otázka vnitřního potenciálu *Pamětí*.

Vzpomínky na dětství představují v rámci memoárové literatury svébytnou – i když většinou ne přímo vyčleněnou – kategorii, která má své specifické znaky a projevy.¹² V rámci celoživotních vzpomínek bývají fázi dětství věnovány kratší či delší pasáže jednak v závislosti na tom, kolik dětských zážitků si autor po letech uchoval v paměti, jednak jakou důležitost přikládá prvnímu období svého života z perspektivy pozdějšího směřování. V tomto kontextu se dětské vzpomínky Albíny Honzákové jeví v mnohých ohledech jako klíčové pro pochopení nejen jejího dalšího osudu, ale také její kulturní a hodnotové orientace, čehož si byla sama autorka vědoma (dokladem toho jsou mimo jiné i některé poznámky v textu, které toto explicitně zdůrazňují), a proto jim věnovala poměrně velký prostor.

z textu není jasné, zda došlo k jejich ztrátě nebo jde o pouhý posun v číslování. Poslední nesrovnalost v tomto oddílu představuje strana 19a, která následuje po straně 19.

¹² Charakteristické rysy rozpomínání se na dětství přibližuje publikace Františka Pražáka představující vzorek 28 pamětí českých a slovenských spisovatelů a spisovatelek narozených před rokem 1900. Poměrně častá věková blízkost autorů příspěvků s generací Albíny Honzákové, případně jejich rodičů, a zároveň četnost příspěvků nabízí další možnost zobecnění či komparace. Není bez zajímavosti, že řada vzpomínek na dětství vznikala v době pro jejich autory tíživé, což lze vysvětlit jako psychologickou obranu před nepříznivými vnějšími podmínkami projevující se hledáním vlastních kořenů, jistot, navracením se do často nejjistější etapy života. Logickým důsledkem toho pak může být i jistá míra idealizace, která je znatelná i ze stránek *Pamětí* Albíny Honzákové.

MOCNÁ, Dagmar –PETERKA, Josef a kol.: c.d., str. 437.

PRAŽÁK, František: *Paměti českých spisovatelů z dětství*, Praha 1946.

V 1. svazku *Paměti* odkrýváme několik navzájem se prostupujících vrstev, které nabízejí pestrý potenciál pro badatelské využití. Vedle materiálu *faktografické povahy* (životopisné údaje o členech rodiny Honzákových, jména a profesní zařazení jednotlivých osob mimo okruh této rodiny) z nich lze vylézt informace o *každodennosti*¹³ (chod domácnosti, život na venkově během ročních cyklů), o *ekonomických poměrech* (plat lékaře, ceny služeb a luxusních předmětů), o *sociálním rozvrstvení společnosti* (jednotlivé společenské vrstvy, jejich pozice v rámci dané lokality) či o *hodnotové orientaci* (rodinné vztahy, náboženské vyznání, vztah k národu) a v neposlední řadě o *kulturních návycích* (návštěva divadla, hudební vzdělání, turistika). S ohledem na autorčino pozdější zaměření a aktivity jsem vyčlenila z kategorie hodnot zvláštní skupinu, pro kterou jsem použila termínu *feminismus*¹⁴ (postavení ženy v rodině, názory na dívčí vzdělání).¹⁵

¹³ Ve své práci užívám pojmu každodennost ve smyslu definice filozofa a historika Karla Kosíka obsažené v knize Pavly Vošahlíkové - *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* „Každodennost je především rozvržení individuálního života lidí do každého dne: opakovatelnost jejich životních úkonů je fixována v opakovatelnosti každého dne, v rozvržení času na každý den... Jestliže je každodennost bezprostřední rozvržení života milionů lidí do pravidelného a opakovatelného rytmu práce, konání a žití, dochází k narušení každodennosti tehdy, jestliže miliony lidí jsou z tohoto rytmu vytrženy.“ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996, str. 9-10. Z pohledu sociologie je svět každodennosti vnímán svými obyvateli jako důvěrný, platí v něm nepsané normy, je užíván běžný jazyk a chování jedinců je kolektivně srozumitelné, takže umožňuje předvídatelné reakce. Bádání o dějinách každodennosti se proto zaměřuje na oblasti lidského života jakými je rodinný život, pracovní činnost i trávení volného času, zachovávání tradic a zvyků - tedy určitý životní styl. Mezi nejčastěji využívané prameny k dějinám každodennosti v mnou sledovaném období patří právě memoárová literatura, z tohoto hlediska lze tedy *Paměti* Albinu Honzákové považovat za další velmi cenný zdroj k jejich poznání. JANDOUREK, Jan: *Sociologický slovník*, Praha 2001, str. 121-122.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 266-268.

¹⁴ Přestože se vzhledem k zaměření své práce dotknu později spíše jen praktických stránek a projevů feminismu, bylo by vhodné tento společenský jev alespoň stručně definovat. Vzhledem k šíři jeho obsahu i různosti náhledů autorů zabývajících se touto problematikou, využiji opět charakteristiku obsaženou v *Sociologickém slovníku*. Jedná se tedy o „ženské hnutí usilující o překonání útlaku a marginalizace žen a změnu doposud mužsky utvářených společenských struktur.“ JANDOUREK, Jan: c.d., str. 83. Již během 19. století se vyprofilovalo několik základních proudů tohoto hnutí, které bývají souhrnně označovány jako první vlna feminismu. Její konec je spojován s 1. světovou válkou a následným získáním hlasovacího práva pro ženy v mnoha evropských zemích. Druhá vlna feminismu začíná v 60. letech 19. století a v podstatě trvá dodnes.

Podrobněji například: ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy*. Evropa 1789-1918, Praha 2005, str. 7-46.; HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, 5-39.;

¹⁵ Toto vymezení a ilustrativní naplnění jednotlivých kategorií vzniklo pouze pro potřeby této bakalářské práce - považuji je proto za čistě pracovní. Konceptní podněty jsem především čerpala z: MACHAČOVÁ, Jana: Rodina české inteligence v 19. století. Vzory chování, socializační cíle. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, sv. 3., 1993, str. 7-64.; MACHAČOVÁ, Jana-MATĚJČEK, Jirí: Využití beletrie a pamětí při sledování sociálního vývoje. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, sv. 2., 1993, str. 134 - 165.

Kdybychom si položili otázku, která z těchto kategorií je v 1. svazku *Paměti* Albíny Honzákové nejvíce, nebo naopak nejméně frekventovaná, dospěli bychom k zjištění, že čtenář získá nejvíce poznatků z oblasti každodennosti, na druhém místě pak figuruje okruh hodnot, následují faktografické a ekonomické údaje. Překvapivě méně, než by se dalo s ohledem na osobnost autorky předpokládat, je zastoupena kategorie spojená s problematikou feminismu, pro což lze nalézt různá vysvětlení - například takové, že díky výjimečnému postoji vlastní rodiny k této otázce nezažila autorka v dětství přímo ve svém bezprostředním okolí výraznější projevy diferenciací či znevýhodňování jednoho (mužského) pohlaví vůči druhému (ženskému). V kontextu vzpomínek jiných představitelk středních vrstev společnosti (zároveň také často aktivistek ženského hnutí 19. a 1. poloviny 20. století) na své dětství lze však mluvit o obecnějším trendu.

2. Ostatní prameny a dobová literatura

Právě vzpomínky těchto žen – tedy Karolíny Světlé (1830-1899), Elišky Krásnohorské (1847-1926), Anny Řehákové (1850 – 1930), Marie Gebauerové (1870- 1925), Marie Strettiové (1876-1953) či Alice Masarykové (1879-1966)¹⁶ – mi díky svému časovému odstupňování a volbě témat poskytly možnost sledovat, jakým způsobem – pokud vůbec – autorky jednak vnímaly a reflektovaly proměny postojů české společnosti k postavení ženy, jednak přímo zosobňovaly mentální změny v sebevnímání žen samotných. Využitím konkrétních situací tak lze (nejen) ženskou problematiku v podání Albíny Honzákové vztáhnout k většímu celku, ale případně ji i vůči němu vymezit a zdůraznit její individuální aspekty. Věkově, i když zdaleka ne povahově či ideově, stojí Albíně Honzákové nejbliže Marie Strettiová, pravnučka Josefa Jungmanna (1773-1847), kterou bohaté společenské

¹⁶ SVĚTLÁ, Karolína: *Z literárního soukromí*, Praha 1897.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: *Co přinesla léta*. Druhé knihy vzpomínek, sv. I., Praha 1928.

ŘEHÁKOVÁ, Anna: *V starém domě*. In: PRAŽÁK, František: c.d., str. 161-182.

GEBAUEROVÁ, Marie: *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*, díl 1.-2., Kladno 1926.

Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, díl 3., Kladno 1932.

STRETTIOVÁ, Marie: *O starých časech a dobrých lidech*, Praha 1940.

MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství a mládí*, Praha 1994.

kontakty a exkluzivnější rodinné zázemí – obojí charakter jejích vzpomínek výrazně ovlivňuje - od autorky *Paměti* poněkud odlišovaly. Generační a tentokrát i zájmovou příbuznost s Albínou Honzákovou nalézáme u Alice Masarykové, dcery univerzitního profesora a budoucího prezidenta Československé republiky. V jejích pamětech lze vysledovat i poměrně silnou koncepční shodu a podobný akcent na hlubší reflexi rodinných vztahů i filozofických otázek doby. Podrobným přiblížením rodinné atmosféry se vyznačují i vzpomínky Marie Gebauerové, které mimo jiné ukázkově ilustrují i to, jakou roli mohl hrát sedmiletý věkový odstup v možnostech přístupu žen k vyššímu vzdělání.

Vedle těchto pramenů mi byl cenným zdrojem informací i dobový tisk, ve kterém jsem se především zaměřila právě na téma vysokoškolského studia žen a jejich následné profesní uplatnění a dále také na problematiku výkonu lékařského povolání v 2. polovině 19. století.¹⁷

Samostatný úsek bádání tvořily otázky spojené s chodem, fungováním a životem městečka Kopidlno¹⁸, a to v období let 1869 – 1889, kdy rodina Honzákových v dané lokalitě žila. Relevantní materiály jsem našla jednak v archivním fondu městečka Kopidlno uloženém ve Státním okresním archivu v Jičíně¹⁹, jednak ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, kde se nachází Sběrka matrik východočeského kraje²⁰. Ve zmíněných fondech jsem se především zaměřila na dokumenty úřední povahy, jakými byly například farní matriky, zápisy ze schůzí městského zastupitelstva nebo volební seznamy městečka Kopidlno. Dalším - pravděpodobně informačně velmi cenným zdrojem - by mohla být

¹⁷ Nejčastěji jsem čerpala ze *Ženských listů* a *Ženského světa*, dále pak z *Časopisu lékařů českých*. Dílčí informace jsem našla v časopisech *Lumír* a *Osvěta*.

¹⁸ Městečko se nacházelo v Středolabské tabuli dvanáct kilometrů jihojihozápadně od Jičína. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 3., Praha 1998, str. 57. Pro podrobnější informace odkazuji na kapitulu IV.

¹⁹ Státní okresní archiv Jičín (dále jen SOAJ), fond: Archiv města Kopidlno.

²⁰ Státní oblastní archiv Zámrsk (dále jen SOAZ), fond: Sběrka matrik východočeského kraje. V tomto archivu se rovněž nachází fond rodu Schliků (pravopisná podoba jména tohoto rodu v odborné literatuře kolísá mezi „Schliky“ a „Šliky“, ve své práci se přidržím první z nich), kteří byli vlastníky panství Kopidlno-Staré Hradky a přímo v městečku se nacházelo jejich sídlo. Vzhledem k povaze materiálů dochovaných v tomto fondu jsem z něj však ve své bakalářské práci téměř nečerpala. SOAZ, fond: Rodinný archiv Šliků. Pro podrobnější informace k rodu Schliků a jeho panství odkazuji rovněž na kapitulu IV.

kopidlinská městská či farní kronika pro příslušné období, oba tyto prameny nejsou bohužel v současné době k dispozici.²¹

Poslední větší okruh archivního bádání směřoval k využití údajů obsažených v matrikách posluchačů a doktorů c. k. Karlo-Ferdinandovy Univerzity v Praze, které se nalézají v Archivu Univerzity Karlovy. Vedle upřesnění informací o průběhu vysokoškolského studia sourozenců Honzákových jsem si pomocí těchto materiálů mohla ověřit některé údaje *Pamětí* týkající se univerzitních kolegů a kolegyně Albíny Honzákové.

3. Odborné tituly

Na závěr ještě přistoupím k stručné charakteristice odborné literatury, o kterou jsem se ve své práci nejvíce opírala.

V první řadě to byl soubor titulů, jež různým způsobem zpracovávají - zjednodušeně řečeno - téma *česká* (přesněji řečeno v Českých zemích žijící) *žena 19. století*. Překvapivě nejde o oblast, které by byla u nás donedávna věnována příliš velká pozornost, alespoň co lze do počtu vydaných titulů soudit. V jistém slova smyslu průkopnickou práci na tomto poli odvedly svými publikacemi Pavla Horská, Milena Lenderová a Marie Neudorflová²², následované v nedávné době Marií Bahenskou a Janou Malínskou.²³ Zatímco autorky první skupiny pojaly téma především přehledově, s cílem dotknout se co nejvíce aspektů a možných situací ženina života a postihnout všechny hlavní proudy českého ženského hnutí 19. století, specializovala se M. Bahenská na úsilí českého ženského hnutí o vytvoření kvalitního vyššího

²¹ Poslední evidence farní kroniky města Kopidlno sahá přibližně do roku 1999, v důsledku organizačních změn a střídání správců farnosti je však momentálně nezvěstná. Za poskytnutí této informace děkuji panu Ing. Vladimíru Turkovi (email z 21. 6. 2006. In: osobní archiv autorky). Co se týká kroniky města, situace je velmi podobná - v důsledku zrušení, částečného vykradení a současného stěhování městského muzea v Kopidlně je velmi obtížné zjistit, zda se kronika pro mnou mapované období dochovala. Ve Státní okresním archivu v Jičíně se k městu Kopidlno vztahuje kronika vedená až od roku 1921. SOAJ, fond: Archiv města Kopidlno, *Kronika města Kopidlno pro léta 1921-1946*, bez inv. č.

²² HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.; LENDEROVÁ, Milena: *K hřtchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.; NEUDORFLOVÁ, Marie: *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

²³ BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005. ; MALÍNSKÁ, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.

dívčího školství. J. Malínská ve své knize analyzovala především názory tehdejších významných myslitelů a politiků na veřejné působení ženy.

Možnost srovnání a zařazení českého ženského hnutí do celosvětového kontextu mi poskytla práce britské autorky Lynn Abramsové ojedinelá svým geografickým i tematickým záběrem²⁴.

Všechny výše zmíněné autorky se - i když různou měrou - dotkly i problematiky každodennosti, což vzhledem k poměrné provázanosti obou témat ostatně nepřekvapí. Samostatně se dějinám všedního dne věnovala Pavla Vošahlíková - její kniha *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*²⁵ svým zaměřením výborně konvenovala charakteru některých informací obsažených v *Pamětech* Albíny Honzákové, které jsem si mohla i tímto způsobem ověřovat, případně je korigovat a doplňovat. Podobně tomu bylo i v případě studijních materiálů *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*²⁶, které sledovaly linii životního cyklů a jejich každodenních aspektů.

Na pomezí sociálních (částečně i hospodářských) dějin a dějin každodennosti stojí již v úvodu zmiňované příspěvky publikované ve sborníku *Studie k sociálním dějinám*, z nichž jsem si pro svou práci vybírala především takové, které se zabývaly problematikou sociální stratifikace české společnosti v druhé polovině 19. století.

4. Závěr

Cílem této kapitoly bylo podat přehled základních pramenů a literatury, proto na další dílčí studie a samostatné monografie odkážu až přímo na příslušných místech textu. Závěrem nutno také dodat, že jsem se při výběru materiálů řídila především ohledem na rozsah a účel bakalářské práce, jsem si ale zároveň vědoma dalších badatelských možností, které zůstaly nevyužity a nabízejí se pro další fázi zkoumání a případně - především časové rozšíření - záběru.²⁷ Právě časový horizont - polovina 19. století až rok 1902 - byl

²⁴ ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy*. Evropa 1789-1918, Praha 2005.

²⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, PAVLA: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.

²⁶ LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*, díl 2., Pardubice 2005.

²⁷ Zatím podrobněji nevyužitým badatelským tématem zůstává již zmiňované působení Albíny Honzákové v rámci českého ženského hnutí v období od počátku 20. století do druhé světové války,

vybrán jednak s ohledem na výše zmíněné skutečnosti, jednak v souvislosti se zvolenou metodologií a v neposlední řadě v zájmu respektování jednotlivých životních etap hlavních protagonistů *Pamětí* Albíny Honzákové²⁸.

které se vyvíjelo v úzké spolupráci s pozdější senátorkou Františkou Plamínkovou. Prostudováním bohaté vzájemné korespondence těchto dvou předních feministických organizátorek, stejně jako dalších materiálů z pozůstalosti Albíny Honzákové, bychom mohli nejen doplnit obraz českého ženského hnutí 1. poloviny 20. století, které zatím v ucelenější podobě mapuje pouze publikace Jany Burešové *Proměny společenského postavení českých žen v 1. polovině 20. století*, ale získali bychom pravděpodobně i velmi zajímavé informace o dobových politických a kulturních poměrech končícího „dlouhého“ 19. století i epochy meziválečné Československé republiky.
BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v 1. polovině 20. století*, Olomouc 2001.

²⁸ Těchto více než padesát let na jedné straně volně ohraničují roky narození rodičů pisatelky *Pamětí*, na druhé straně rok 1902, ve kterém sestry Anna a Albína Honzákové ukončily vysokoškolskou přípravu na budoucí povolání, a tak jako poslední ze šesti sourozenců (jeden ovšem – jak dále zmíním – během svého studia zemřel) započaly ekonomicky samostatný život. (Anna Honzáková ovšem ještě po ukončení studia dva roky externovala na lékařských klinikách než si v roce 1905 otevřela vlastní praxi.) Tomuto dělení víceméně odpovídá i vlastní členění *Pamětí*.

III. Mládí rodičů Albíny Honzákové

1. Jan Honzák

Událost popisovanou v samém úvodu mé práce, tj. uzavření sňatku, lze charakterizovat jako úřední akt potvrzující významnou změnu v životě jedince.¹ Co jí předcházelo a následovalo se však již ze zápisu nedozvíme. Jakým směrem se odvíjela pozemská pouť Jana Honzáka a Anny Honzákové, rozené Hlaváčové, nám nejobsáhleji přibližují *Paměti* jejich dcery Albíny, kterým nyní ponechám slovo.

Jan Honzák, budoucí městský a panský lékař v Kopidlně, se narodil v roce 1841 ve Smidarech² jako nejstarší dítě³ Františka Honzáka a jeho první ženy Albíny Honzákové, rozené Koppové⁴. Dle *Pamětí* zde rod Honzákových provozoval pekařskou živnost po několik generací, přičemž autorčin dědeček, František Honzák, žil a pracoval v domě na náměstí vedle kostela.⁵ O poměrech této rodiny *Paměti* mnoho neprozrazují⁶, přesto se můžeme pokusit o jejich rekonstrukci. Podle historiků J. Macháčové a J. Matějčka patřilo pekařství vedle tkalcovství, krupařství, ševcoviny nebo plátenictví k tzv. chudým řemeslům a jeho zástupci se nacházeli ve společenském spektru na dolní hranici středních vrstev.⁷ Možnou realitu dětství pekařova potomka odráží například vzpomínky spisovatele a

¹ Srovnej: LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny každodennosti...*, c.d., str. 51 an.

² SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837-1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddaní, str. 32.

Jednalo se o původně poddanské městečko v severovýchodních Čechách v blízkosti Nového Bydžova, pod který v rámci okresního územněsprávního a politického členění od roku 1850 náleželo. Kolem roku 1843 zde stálo 171 domů a žilo 1378 obyvatel, kteří se převážně věnovali zemědělství a řemeslům. Celkově však lokalita v tomto období prodělávala vývojovou stagnaci. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 6., Praha 2004, s. 739 – 744.

³ Dle *Pamětí* měl Jan Honzák celkem tři vlastní a jednoho nevlastního sourozence. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*. In: *Paměti* (nevydaný text), sv. I., příruč. č. 1764/73/1, str. 7-8.

⁴ SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837- 1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddaní, str. 32.

⁵ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 15, 32.

⁶ Autorka zdůvodňuje tuto skutečnost tím, že otec o sobě dětem kvůli své pracovní vytíženosti téměř nevyprávěl. Tento úkol zastupovala částečně matka, což se odrazilo i v poměru autorčina povědomí o mládí každého z rodičů. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 10.

⁷ MACHAČOVÁ, Jana- MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002, str. 247.

dramatika Jiřího Mahena (1882 – 1939), jehož rodina patřila k těm chudším. Autor uvádí, že do deseti let pomáhal tímto způsobem: „*O půlnoci jsem vstal, pomáhal v pekárně, ráno ve čtyři mně naložili (i jako primánovi) tři nůše housek na vozík, zapřáhli mně dva psy a já jel s houskami do dvou vesnic.*”⁸

Zda podobným způsobem pomáhal svému otci Jan Honzák, není známo, ekonomickou situaci tohoto živnostníka však částečně ilustruje skutečnost, že syn mohl absolvovat nejprve Gymnázium v Jičíně a posléze i Chirurgicko-lékařské lyceum v Olomouci.⁹ Na tomto rozhodnutí měla dle *Pamětí* největší zásluhu matka, na jejíž přání byl nadaný chlapec na studia poslán.¹⁰ Z jeho pozdějších úspěchů se však již nestihla těšit, protože záhy po jeho odchodu z domu zemřela při porodu čtvrtého dítěte. Otec se v zájmu

⁸ MAHEN, Jiří: *Moje mládí*. In: PRAŽÁK, František: c.d., str. 93.

⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 7, 18. Založení olomoucké univerzity se datuje do roku 1573, v letech 1778 – 1782 byla přeložena do Brna a po návratu do Olomouce degradována na lyceum, v jehož rámci se zřídilo i oddělení nazvané dle dvorského dekretu lékařsko-chirurgické studium pro vzdělání měšťanských a venkovských ranhojičů. Poskytovalo mimo jiné i odbornou přípravu porodním babičkám. Během 1. poloviny 19. století došlo k několika úpravám studijního plánu, kdy bylo dvouleté studium prodlouženo v roce 1833 na tříleté. Po reformě vysokého školství v roce 1848 se studium od lycea odloučilo a samostatně existovalo až do svého uzavření v roce 1875 pod názvem lékařsko-chirurgické lyceum. NAVRÁTIL, Jan: *Kapitoly z dějin olomoucké university 1573 – 1973*, Ostrava 1973, str. 92.

Tím se zároveň dostáváme k nutnosti vysvětlit organizaci zdravotnického systému v Českých zemích v 19. století. Nejprve však bude vhodné zmínit se o různých kategoriích zdravotnického personálu. Vzhledem k jejich poměrně pozdnímu legislativnímu vymezení se ještě v 1. polovině 19. století setkáváme se značnou pojmovou nepřehledností v jejich titulatuře. Vedle doktora medicíny a chirurgie (nebo také lékaře) to byl patron či magistr chirurgie (ranlékař nebo-li ranhojič), krajský a městský fyzik, lazebník, kýlořezec či kamenorezec, označení Wundarzt mohlo zahrnovat lékaře i ranlékaře. Jednotlivé skupiny odlišoval rozsah a kvalita vzdělání, z toho plynoucí uplatnění, a tudíž i ekonomické postavení. Po odborné stránce na tom byli nejlépe absolventi lékařské fakulty, studium však bylo časově a finančně nejvíce náročné, proto ještě během 1. poloviny 19. století a částečně i po roce 1850 působilo v Českých zemích daleko více absolventů lékařsko -chirurgického studia, respektive lycea v Olomouci. Ti se také převážně usazovali na venkově, kde bylo provozování zdravotnické praxe mnohem méně výnosné a často se také svou úrovní řadilo spíše do kategorie živností než k svobodným povoláním. Na druhou stranu však samo venkovské obyvatelstvo více důvěřovalo a z finančních důvodů i preferovalo ranlékaře před lékaři, kteří z těchto důvodů hledali uplatnění spíše ve městě.

Jakým způsobem mají výše zmiňovaní pečovat o zdravotní stav obyvatelstva poprvé systematicky vymezil Generální zdravotní řád vydaný 1752 pro Moravu, 1753 pro Čechy a Slezsko. Krajským a městským fyzikům vymezil dohlížitelské a kontrolní pravomoci nad ostatními zdravotnickými kategoriemi, což dalo základ k jejich legislativně ošetřené hierarchizaci. Na vrcholu zdravotnického systému země stál protomedik, jehož pravomoci a povinnosti se od roku 1806 zvýšily do té míry, že byl skutečně nejvyšším kontrolním a řídicím orgánem zdravotní péče v zemi. Na opačné straně pomyslné pyramidy se nacházely výše zmiňované kategorie zdravotních pracovníků působících na lokální úrovni – buď ve službách vrchnosti či měst, nebo na bázi soukromé praxe.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny lékařství českých zemí*, Praha 2004, str. 93 – 105.; Hlaváčková, Ludmila: *Pevné platy lékařů a ranlékařů v 30. a 50. letech minulého století*. In: *Československý časopis historický* (dále jen ČSČH) 17, 1969, č. 5., str. 736-751.

¹⁰ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 7.

chodu rodiny i živnosti znovu oženil, a to s vdovou, která do rodiny přivedla i svou malou dceru. Tu dle náznaků *Pamětí* protěžovala na úkor ostatních dětí, a proto možná překvapí fakt, že se Jan Honzák o nevlastní, podruhé ovdovělou matku v dospělosti postaral.¹¹

Kariéru Jana Honzáka lze bezpochyby interpretovat jako sociální vzestup, který byl z pohledu jeho výchozího společenského prostředí hodnocen zajisté jako velmi prestižní, i když zdaleka ne výjimečný. Dle citované práce J. Machačové a J. Matějčka se v rodinách chudých řemeslníků sice častěji uplatňovala praxe, kdy se synové vyučili a převzali živnost, zároveň však bylo víceméně finančně únosné umožnit potomkovi studia, zvláště když si tento při skromném stylu života vypomáhal kondicemi a případně získal i úlevy na školném.¹²

Válečné události roku 1866¹³ zasáhly do života obou rodičů Albíny Honzákové, i když u každého jiným způsobem. Janu Honzákovi válkou rozšířená epidemie cholery zprostředkovala koncem roku 1866 místo městského lékaře v Kopidlně – jeho předchůdce, MUDr. František Toužimský totiž nákaze podlehl¹⁴, a tak bylo nutné sehnat adekvátní náhradu. Zda čerstvý doktor chirurgie¹⁵ požádal o místo z vlastní iniciativy nebo k tomu byl vyzván zástupci městečka Kopidlna těžko soudit. *Paměti* sice uvádějí druhou variantu¹⁶, v zápisu ze zasedání městského zastupitelstva městečka Kopidlna ze dne 20. prosince roku 1866 se pouze dočteme, že první bod jednání –

¹¹Tamtéž, str. 7-8, 10.

¹²MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin...*, c.d., str. 248.

¹³Jednalo se o rakousko-pruskou válku, která se odehrála v letních měsících roku 1866. Její hlavní bojové operace probíhaly v červnu a červenci, přičemž rozhodující bitva byla svedena 3. července v okolí Sadové u Hradce Králové, kde rakouská armáda utrpěla těžké ztráty. Příměří z 26. července bylo o měsíc později 23. srpna 1866 nahrazeno mírovou smlouvou, dle které muselo Rakousko souhlasit s rozpuštěním Německého spolku a přistoupit na nevměšování se do záležitostí německých států. ČAPKA, František: *Dějiny země Koruny české v datech*, Praha 1998, str. 472-474.

¹⁴*Časopis lékařů českých* (dále jen ČLČ) 5, 1866, č. 41., str. 328.

¹⁵V kontextu poznámky č. 9 není z tohoto titulu uváděného *Paměti* jasné, jakým způsobem jej Jan Honzák, absolvent pouhého lékařsko-chirurgického lycea v Olomouci, získal. Nabízí se vysvětlení, že si svá studia posléze doplnil nebo – a to je pravděpodobnější – Albína Honzáková nevědomky a nepřesně reflektuje skutečnost unifikace akademických titulů zdravotnických pracovníků provedenou v roce 1872 v souvislosti s rušením chirurgických učilišť. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny...*, c.d., str. 156.

¹⁶AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 18.

O formě inzerce volných lékařských míst nás informuje: SINKULOVÁ, Ludmila: *Stát, lékaři a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*, Praha 1959, str. 101.

„písemná žádost pana Jana Honzáka by co městský lékař přijatý byl“ - zastupitelé vyřídili takto: „Uprázdňené místo se panu Janu Honzákovi s přídavkem korce pole, otopu a 50 zl však jen na jeden rok provisorně udělilo a počíná toto od 1. ledna 1867, po vyjití toho roku o definitivní usazení a plat žádat musí.“¹⁷ Za zmínku stojí rovněž fakt, že Jan Honzák nebyl jediným adeptem na toto místo, kopidlinské zastupitelstvo již 7. října roku 1866 projednávalo podobnou žádost jakéhosi MUDr. Mautnera z Rožďalovic, bez udání důvodů ji však zamítlo.¹⁸

Nutno připomenout, že místa městských lékařů byla obsazována konkurzem, při kterém musel dotyčný adept prokázat své znalosti teoreticky i prakticky.¹⁹ Ovšem, jak přísné byly tyto zkoušky v kritickém roce 1866, kdy již tak nízkou kapacitu lékařských sil citelně odčerpávala cholerová epidemie²⁰, úřední zápis nic neříká. Zato nás ale informuje celkem přesně o ekonomickém zajištění novopeceného městského lékaře, které se na první pohled nejeví příliš optimálně.

Ludmila Hlaváčková specializující se na dějiny lékařství Českých zemích se ve svých studiích mimo jiné zabývala právě otázkou příjmů představitelů lékařského povolání. Jak z jejich závěrů vyplývá, je téměř pro celé období 19. století obtížné jednoznačně určit výši příjmů této profesní skupiny, protože například neexistovaly úředně zakotvené taxy za léčebné úkony. Navíc ani pevné platy lékařů a ranlékařů nebyly jednotné, přičemž nezáleželo pouze na jejich pracovní pozici v státem organizované hierarchii lékařské péče, ale také na každém městě či vrchnosti zvlášť, jak vysoko a

¹⁷ SOAJ, fond: Archiv města Kopidlna, *Zápisy ze schůzí městského zastupitelstva*, inv. č. 126, kniha č. 80, str. 71.

¹⁸ Tamtéž, str. 69.

¹⁹ „Místo obecního lékaře v dobovém pojetí městského fyzika bylo ze zákona obsazováno konkurzem. O místo se mohl ucházet pouze rakouský občan, fyzicky způsobilý, morálně bezúhonný a znalý jazyků v obvodu působnosti, který měl složenou požadovanou zkoušku, tzv. fyzikát. Zkouška se skládala z písemné, ústní a praktické části. Písemná část trvající až dvanáct hodin zjišťovala znalosti z medicíny, hygieny, farmakologie, chemie i psychiatrie.“ POKLUDOVÁ, Andrea: *Lékař. Příklad Františka Boučka a Nikodéma Kroczka*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří -MALÍŘ, Jiří (ed.): *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004, str. 68.

²⁰ Na stránkách 5. ročníku *Časopisu lékařů českých* nalezneme četné příspěvky týkající se epidemie cholery, ale také častou rubriku zpráv o úmrtí lékařů následovanou informacemi o uprázdněných místech. *ČLČ* 5, 1866.

jakým způsobem bude svého zaměstnance honorovat.²¹ Plat v peněžní formě byl totiž obvykle kombinován s naturálním²², což možnost srovnání ještě víc znesnadňuje.²³ Obecně však životní podmínky lékařů a pracovníků dalších zdravotnických kategorií nebyly v 19. století až na výjimky nijak záviděníhodné, což platí především pro venkov, kde nežila dostatečně početná vrstva potencionálních movitých klientů zdravotnickovy soukromé praxe.

Pevný, často podhodnocený plat poskytovaný zaměstnavateli - městem či vrchností (případně oběma, pokud lékař působil v jejich službách zároveň) - totiž lékaře nejčastěji zavazoval k poskytování bezplatné péče místní chudině, případně ostatním zaměstnancům chlebováře, k ohledávání mrtvol či léčení zvířat. Konkrétní penzum pracovních povinností se však lišilo případ od případu, což dokazuje i inzerce v lékařském tisku.²⁴ Překvapivě vysoký zájem o takovouto práci vykládá L. Hlaváčková tím, že v důsledku šlo de facto o jedinou, byť minimální jistotu. Jak vysoká bude na konci roku položka příjmů záviselo totiž v podstatě na úspěšnosti v provozování soukromé praxe, což bylo předem - vzhledem k jistému despektu společnosti k odborné lékařské péči i platební neschopnosti velké části populace – těžko odhadnutelné.²⁵

Na základě výše zmíněného lze tedy situaci Jana Honzáka interpretovat asi takto: jako městský lékař měl smluvně vymezené určité povinnosti (pramen s jejich konkrétním výčtem mi není znám), za které získával malý, ale pravidelný plat 50 zlatých ročně a ve formě naturálií mu bylo poskytnuto topivo a pole k osobnímu užívání. Záviselo tedy na jeho schopnostech a

²¹ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Pevné platy...*, c.d., str. 733 an.

²² Naturální plat se vyznačoval velkou rozmanitostí v závislosti na místních podmínkách a libovůli zaměstnavatele – nejčastěji to byly zemědělské a živočišné produkty jako obiloviny, brambory, máslo, pivo, dále i seno pro koně, dříví nebo také byt. SINKULOVÁ, Ludmila: c.d., str. 102-103.

²³ Ludmila Hlaváčková to vysvětluje pohyblivostí cen zemědělských produktů v průběhu roku i jejich diferenciací v rámci jednotlivých oblastí. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: K otázce sociálního postavení panského ranlékaře v Čechách v minulém století. J. a Fr. Rosenblühové na panství Zvoleněves v letech 1805-1828. In: *Československé zdravotnictví* 18, 1970, č. 1., str. 33.

²⁴ SINKULOVÁ, Ludmila: c.d., str. 102-103.

²⁵ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Pevné platy...*, c.d., str. 740. Podstatou problému byla především již zmiňovaná absence pevných léčebných tax. Překvapivě ambivalentní postoj samotných lékařů k této otázce však oddaloval potřebné řešení. Zřejmě nejvíce postiženi tím byli venkovští lékaři, kteří se, jak L. Sinkulová naznačuje, mnohdy museli nedůstojným doprošováním domáhat svého platu. Smlouvání ze strany pacientů nebylo výjimkou, přičemž dotyční často vypláceli lékařovi honorář až koncem roku. SINKULOVÁ, Ludmila: c.d., str. 101, 103-104.

místních poměrech, jak velkou klientelu pro svou soukromou praxi získá. Jak se v průběhu mé práce ukáže, byl Jan Honzák po této stránce velmi úspěšný, přestože zápis ze zasedání městského zastupitelstva z 11. ledna roku 1868 pouze svědčí o kladném vyřízení jeho žádosti o definitivní přijetí na místo, aniž by ze strany města došlo k jakémukoliv navýšení platu.²⁶ Tato definitiva pravděpodobně již jen formálně potvrdila dostatečné předpoklady pro založení rodiny – tedy schopnost ekonomicky zajistit její fungování.²⁷ Ke sňatku s Annou Hlaváčovou ostatně došlo o necelého tři čtvrtě roku později, 15. září 1868, do té doby mu domácnost vedla neprovdaná sestra.²⁸

2. Anna Hlaváčová

Anna Hlaváčová pocházela z poněkud odlišného prostředí. Byla jedním z jedenácti²⁹ dětí mlynáře Josefa Hlaváče a jeho ženy Marie Hlaváčové, rozené Šantrochové.³⁰ Manželé obstarávali chod Bílého mlýna pod Zebínem

²⁶ SOAJ, fond: Archiv města Kopidlno, *Zápisy ze schůzí městského zastupitelstva*, inv. č. 126, kniha č. 80, str. 81.

²⁷ Alena Šimůnková ve své studii zaměřené na problematiku sňatků a manželství v měšťanské společnosti 19. století vysvětluje potřebu mužova ekonomického zajištění i sociálními aspekty: „muž byl v měšťanské společnosti hodnocen v první řadě podle dosaženého sociálního statusu. Teprve kýžená definitiva zaručovala životní stabilitu a perspektivu a otevírala prostor ke společenské seberealizaci...Měšťanská společnost vyžadovala muže cílevědomého, důsledného a především profesionálně úspěšného. Pouze činorodý muž s pevným postavením a s relativně stabilním příjmem mohl dosáhnout náležitého společenského uznání.“ ŠIMŮNKOVÁ, Alena: Status, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. In: *Český časopis historický* (dále jen ČČH) 95, 1997, č. 1., str. 84. Obecně k problematice sňatků a manželství v Českých zemích v 19. století: Tamtéž, str. 55-107. Otázkou sňatků lékařů se zabývala mimo jiné již citovaná A. Pokludová, která uvádí, že obvyklý věk lékařů se při vstupu do manželství pohyboval kolem 30 let a dále, že byly běžné velké věkové rozdíly mezi manžely. Jan Honzák z tohoto průměru tedy do jisté míry vybočuje – v době sňatku mu bylo 27 let, od jeho nastávající její dělily pouze 4 roky. V podobném věku však vstupoval do manželství například i tchán Marie Strettiové, MUDr. Karel Stretti (1844-1905), když si v roce 1872 bral Marii Jahnovou (1848-1929). POKLUDOVÁ, Andrea: Lékař..., c.d., str. 76-77.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 138, rodokmen rodiny Stretti.

²⁸ SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837 – 1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddaní, str. 32.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 12.

²⁹ Dle *Pamětí* to bylo pět dcer a šest synů, dospělosti se dožily pouze čtyři dcery, což koresponduje s tehdejší demografickým trendem vysoké porodnosti a zároveň vysoké dětské úmrtnosti. Její příčinou byly při nedokonalých hygienických podmínkách a včas nevyhledané lékařské pomoci většinou různé dětské nemoci, děti také snáze podléhaly epidemiím. Na ty, jak autorka uvádí, zemřely čtyři z dětí, přičemž na vině byla i velká koncentrace osob přicházejících zvenčí do mlýna. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 4.; LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu...*, c.d., str. 13, 17 – 19.

³⁰ SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837 – 1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddaní, str. 32.

u Jičína³¹ a i v jejich případe šlo o řemeslo mající - tentokrát v obou rodech - tradici, což se na první pohled nemusí zdát neobvyklé.³² Jak ale z knihy *Mlýny a mlynáři ve staletích* vyplývá, byl takovýto případ spíš výjimkou, protože „řemeslo mlynářské nebylo žádným pohodlím, zvláště ve mlýnech venkovských. Práce ve mlýně, to byla práce v hluku, prachu, také v mrazu a to běžně 16 i více hodin denně. Neustále bylo nutno přemísťovat i po schodech vynášet a jinak manipulovat s množstvím těžkých pytlů s obilím, melivem, moukou. V takových podmínkách mlynáři v podstatě každoročně ekonomicky přežívali od jara k jaru, při namáhavé práci ve mlýně i na polích. Také proto často mlýny měnily své nájemce i vlastníky.“³³

Josef Hlaváč však vedl mlýn až do konce svého života v roce 1871, kdy ve věku 60 let zemřel.³⁴ Patřil tedy k těm úspěšnějším, na čemž měla zřejmě nemalou zásluhu i jeho partnerka předem znalá odlišných poměrů, kterými se život v mlýně řídil. Protože mlýn stál na samotě, musela si umět sama poradit s celou řadou nečekaných situací, případně i zastat nepřítomného manžela, což nebyla vzhledem k řízení mlynářského personálu nikterak snadná záležitost. Za normálních okolností patřilo k hlavním úkolům mlynářky obstarávat domácnost – v praxi tedy vařit, prát, a to i početné mlynářské chase.³⁵

Domácnosti mlynářů v rámci tehdejších poměrů vynikaly čistotou, což bylo vzhledem k povaze živnosti nezbytností. K dalším charakteristickým rysům patřila pohostinnost vyplývající jednak z obslužné funkce mlýna, jednak z jeho specifické role, jakožto centra setkávání i případné kulturní výměny.³⁶

³¹ Bílý mlýn příslušel administrativně k osadě Kbelnici nacházející se nedaleko Jičína.

³² AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 3.

³³ POSPÍŠIL, Arnošt: *Mlýny a mlynáři ve staletích*, Holešov 2003, str. 10.

³⁴ SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837 – 1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl - zemřelí, str. 50.

³⁵ POSPÍŠIL, Arnošt: c.d., str. 12.; KŘIVANOVÁ, Magda – ŠTĚPÁN, Luděk: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000, str. 207.

³⁶ POSPÍŠIL, Arnošt: c.d., str. 18- 19. M. Křivanová uvádí, že právě vesnické mlýny byly možným centrem kulturního života obce – pořádaly se v nich například taneční zábavy či slavnosti dožíněk. KŘIVANOVÁ, Magda- ŠTĚPÁN, Luděk: c.d., str. 214.

Že se taková průprava do života hodila i potomkům, kteří v dospělosti z domova odešli do jiného profesního prostředí, dokládá i osud Anny Hlaváčové. Silně vyvinutý smysl pro pořádek a čistotu, stejně jako umění komunikace s lidmi různých společenských vrstev, a také značná dávka samostatnosti byly pro manželku venkovského lékaře nezbytností a de facto velkou měrou umožnily bezproblémové zvládnání několika náročných úkolů, které z tohoto postavení vyplývaly. V sociální rovině to byl jednak požadavek adekvátní reprezentace manžela na veřejnosti a s tím spojené potvrzování jeho důvěryhodnosti v očích případných klientů, jednak pravidelný styk s pacienty přicházejícími do domácí ordinace. V rovině praktického života to byla především asistence při výkonu manželova povolání a v neposlední řadě i vedení hospodářství a zvládnání více než desetičlenné domácnosti.³⁷

„Bělomlýnská“ babička byla dle názoru vnučky, Albíny Honzákové, po všech stránkách výjimečná žena. „*Velmi zdatná hospodyně, prozíravá matka byla duší všeho duchovního a hospodářského života své rodiny. A více, rozuměla i veřejným věcem mimo rodinný kruh; starosta osady Kbelnice, pan Jand'ourek, chodíval do mlýna na porady o obecních věcech k vzácné paní.*“³⁸

A nejenom to, *Paměti* uvádějí, že při válečných událostech roku 1866 „*mlynářka uplatnila svůj organizační talent, když v Kbelnici řídila svépomoc, ochranu a dočasnou evakuaci před bitvou u Jičína.*“³⁹

³⁷ Takto naznačené obrysy každodennosti Anny Hlaváčové, provdané Honzákové, se pokusím později ilustrovat na příkladech z *Pamětí*, abych dokázala, že nejde pouze o život v vzdálenou teorii. Z dnešního pohledu se tato mlynářská dcera jeví jako velice schopná žena, což nezbyvá než pod dojmem *Pamětí* potvrdit. Pokud si však přečteme některé další vzpomínky autorů z různého společenského prostředí, s fenoménem schopné manželky a matky se setkáváme poměrně často. Nemyslím, že by to byla přehnaná idealizace – v dobových poměrech byly tyto kvality nanejvýš potřebné. Pohříchu však byly brány jako samozřejmost, což dokazují i stereotypy dívčí výchovy. GEBAUEROVÁ, Marie: c.d.; LENDEROVÁ, Milena: *K hříchů...c.d.*, str. 39 an.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d.; PRAŽÁK, František: c.d.

³⁸ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 4.

Že tato výpomoc byla vzájemná, potvrzuje i funkce starosty Jand'ourka jako jednoho ze dvou svědků při svatbě Jana Honzáka s Annou Hlaváčovou. Na dobré vztahy manželů Hlaváčových s místními nositeli moci ostatně poukazuje i postavení druhého ze svědků, jistého knížecího správce trauttmansdorfského dvora Zebín. SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837 – 1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddání, str. 32.

³⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 4. K bitvě u Jičína, která byla svedena v rámci již zmiňované prusko-rakouské války, došlo 29. června 1866.

S uvedenými skutečnostmi nepřímo korespondují i závěry A. Pospíšila, který vysvětluje, z čeho se poněkud zvláštní pozice mlynářů ve společnosti odvozovala. Především z toho, že na nich vzhledem k jejich profesi byli téměř všichni závislí, dalším důvodem však bylo i to, že většinou patřili ve svém okolí k uznávaným autoritám, což vyplývalo i z jejich poměrné informovanosti, sečtělosti, případně i znalosti cizích jazyků. Lidé se na ně proto často obraceli o radu a pomoc, velmi také stáli o jejich kmotrovství.⁴⁰

Mlynářka Hlaváčová se dle vnučky Albíny od běžných hospodyněk lišila ještě v jednom směru – „*uměla výborně počítat, za mládí četla a zajímala se o hvězdnou oblohu.*“⁴¹ Zřejmě by se však takovýmto věcem nevěnovala, nebýt klášterního a soukromého domácího vzdělání, které ji rodiče umožnili.⁴² Mlynářka se stejným způsobem zasloužila o duševní výchovu svých čtyř dcer. Neposlala je sice do klášterní školy, ale zato jim platila soukromého

⁴⁰ POSPÍŠIL, Arnošt: c.d., str.12.

Institute kmotrovství měla mimo jiné sociálně-ekonomickou roli, v případě úmrtí rodičů bylo povinností kmotra o dítě se postarat - vychovat ho a zajistit mu vzdělání. LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny každodennosti...*, c.d., str. 26-27.

⁴¹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 3.

⁴² Tamtéž, str. 3. Kdybychom měli několika slovy charakterizovat dívčí vzdělání v Českých zemích přibližně do poloviny 19. století, nejspíše bychom použili slov nedostatečné a povrchní. Školskými reformami císařovny Marie Terezie (1717-1780) z roku 1774 byly do systému základního vzdělání na úrovni triviálních, hlavních a normálních škol zahrnuty dívky stejně jako chlapci, v realu však převážná většina dívek absolvovala maximálně triviální školu a jejich vzdělání bylo vzhledem k budoucímu poslání matky a manželky považováno za naprosto postačující. Pokud byla rodina majetnější, mohla si dovolit soukromého učitele, který docházel přímo do domu. Buď šlo o skutečného pedagoga, často však také pouze o gymnazistu či vysokoškolského studenta, v každém případě nelze penzum jimi předaných vědomostí přeceňovat. Výhodou bylo většinou pouze to, že se dívky věnovali intenzivněji, než kdyby byla žačkou přeplněné třídy veřejné školy. Navíc tak byla dívka z pohledu rodiny uchráněna případného špatného vlivu svých vrstevníků. Ve vyšších vrstvách tehdejší společnosti patřilo k dobrému tónu poslat dceru do soukromého či klášterního ústavu, kde se kromě základních vědomostí seznámila především s formami společenského vystupování, hrou na klavír nebo jiný hudební nástroj a základy cizích jazyků. Ač se úroveň těchto zařízení mohla značně lišit, v konečném hodnocení však byly cíle všech těchto institucí ve své podstatě shodné – vychovat především řádnou a pracovitou adeptku manželského stavu, k čemuž ostatně vše v životě dívky směřovalo. Neprovdát se, zůstat „starou pannou“, mělo ve století tzv. ideologie rodinného křbu a adorace mateřství v očích veřejnosti příděch nenaplněného poslání ženy. Ve sféře praktického života pak šlo o problém zaopatření postupně stárnoucího člověka, který se mohl jevit své rodině také jako ekonomická příťaž. Jedním z podnětů ženské emancipace – tedy možnosti plného a svobodného uplatnění ženy ve společnosti – byl právě nezáviděníhodný úděl neprovdaných, z možnosti výdělečné práce vyloučených žen středních vrstev, kterých postupem času přibývalo. Podrobněji k této problematice viz: ABRAMS, Lynn: c.d., str. 47-68, 91-96, 102-126.; LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu...*, c.d., str. 39-69.; MACHAČOVÁ, Jana: *Vzdělání a výchova dívek v měšťanské rodině v 1. polovině 19. století* (Upomínky K. Světlé). In: *Slezský sborník* 96, 1998, č. 4., str. 250-263. Autentické svědectví o výchově a úrovni ženského vzdělávání v 1. polovině a na počátku 2. poloviny 19. století podává například: ŘEHÁKOVÁ, Anna: *V starém domě*. In: PRAŽÁK, František: c.d., str. 161-182.; SVĚTLÁ, Karolína: *Z literárního soukromí*, c.d., str. 6-8.; VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra: *Eliška Krásnohorská*, Praha 1987, str. 17-19.

učitele, jistého jičínského gymnazistu. Ten také pravděpodobně vzbudil v matce Albíny Honzákové touhu stát se učitelkou.⁴³

Tehdy se však v názoru obou jejích rodičů potvrdila jednak obecná představa o de facto výhradním poslání ženy – být manželkou a matkou, jednak podvědomý odpor příslušníků bohatší venkovské vrstvy k podřízenému postavení, které se navíc v případě učitele nižších škol pojilo téměř s bídou.⁴⁴ V tomto duchu se ostatně vyznačoval i přístup k provdání dcery. Rodiče počítali s tím, že se z ní stane paní mlynářka, jak tomu bylo ostatně už v případě její sestry. Když se však mezi nápadníky objevil již v Kopidlně usazený Jan Honzák, nebyl mlynářovi tento vztah proti mysli a to především proto, že se mu líbilo „*nezávislé jeho postavení*“⁴⁵.

Oba tyto příklady názorně ilustrují vzory chování venkovských středních vrstev (selských i řemeslnických) - lpění na tradicích (dcera se má stát dobrou hospodyní jakou byla její matka, babička i prababička),

⁴³ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 5. Učitelské povolání bylo v procesu emancipace žen v Českých zemích jedno z prvních a posléze i nejvíce zastoupených v kategorii kvalifikované duševní práce žen. Učitelky se také jako první stavovsky organizovaly v rámci ostatních profesí vykonávaných ženami. Anna Hlaváčová však dospívala v době, kdy byl případ ženy-učitelky spíše výjimkou. Nejčastěji šlo o tzv. industriální učitelky, které zajišťovaly výuku ručních prací pro dívky. Významu přikládanému ručním pracím odpovídala i značná hodinová dotace tohoto předmětu, takže tyto učitelky nebyly zdaleka pracovně nevytížené. Výuku ostatních předmětů, již od úrovně triviálních, později obecných škol, obstarávaly výhradně mužské síly, což se pozvolna začalo měnit až školskými reformami z roku 1869 a s nimi souvisejícím otevřením českého veřejného učitelského ústavu pro dívky v Praze v roce 1870. Jeho absolventky měly pak kvalifikaci pro výuku stejných předmětů jako jejich mužští kolegové na obecních a měšťanských školách. LENDEROVÁ, Milena -VIDLÁKOVÁ, Pavla: „...Skvrny něžného pohlaví“, aneb Soukromý život prvních učitelek v Čechách. In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 3., 1999, str. 133-143. Též: BAHENSKÁ, Marie: c.d., str. 29-33, 104.; HORSKÁ, Pavla: *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad Českých zemí)*. In: ČSČH 31, 1981, č. 5., 711-742.

⁴⁴ Albína Honzáková s laskavou ironií oživuje některé z těchto úvah v rozhovoru svých prarodičů: „*Jak by to u nás vypadalo, kdybych tak podle své chuti si četla, vid' tatínku!*“ což mlynář údajně doplnil: „*Nebo si kreslila na papír od homolového cukru večerní souhvězdí na obloze, že ano, maminko, jako když jsme se vzali...*“ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 5-6.

K postavení učitelů stručně uvedme - ač byli vedle kněze, případně lékaře a úřednictva většinou jediní vzdělaní obyvatelé v místě, jejich rodiny mnohdy živořily z nízkých platů, což se k lepšímu začalo pozvolna měnit až po školské reformě v roce 1869. MACHAČOVÁ, Jana -MATĚJČEK, Jiří: *Nástin ...*, c.d., str. 125.

⁴⁵ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 5-6.

Albína Honzáková uzavírá kapitolu o mládí své matky mimo jiné konstatováním, že „*přece jen osud aspoň částečně Anince (Anně Hlaváčové – pozn.aut.) vyhověl. Dostala vzdělaného muže a čtounou rodinu k tomu. Stala se nejlepší vychovatelkou...*“ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 6. Bylo by zajímavé zjistit, kolik matek prvních absolventek vysokých škol či jinak emancipovaných žen přelomu 19. a 20. mělo podobně nerealizované sny a jejich ambice se naplnily (či promítly?) až v životě dcer, což například potvrzuje i osud Albíny Honzákové, budoucí gymnaziální profesorky.

akcentování ekonomické i osobní nezávislosti (raději dřinu v hospodářství, ale na svém, než být někomu podřízen) a v neposlední řadě zachování přinejmenším stejného sociálního statutu (neprovdát dceru pod její společenskou úroveň).⁴⁶

Z kontextu výše uvedeného mimo jiné vyplývá, že mlynářské dcery patřily v důsledku poměrně slušného ekonomického zázemí a tedy i lákavého věna k vyhledávaným nevěstám.⁴⁷ Nakolik hrály u začínajícího lékaře Jana Honzáka roli tyto skutečnosti a nakolik se při výběru životní partnerky řídil ohledem na vzájemné porozumění a citovou stránku asi nerozhodneme. Vzhledem k harmoničnosti tohoto svazku – alespoň z perspektivy *Paměti* - však můžeme říci, že si Jan Honzák vybral po všech stránkách velmi šťastně.

⁴⁶ MACHAČOVÁ, Jana-MATĚJČEK, Jiří: *Nástin ...*,c.d., str. 120-121.

⁴⁷ KŘIVANOVÁ, Magda – ŠTĚPÁN, Luděk: c.d., str. 211.

IV. Život v Kopidlně (1867 – 1889)

1. Základní charakteristika městečka

V době příchodu Jana Honzáka do Kopidlna se toto bývalé poddanské městečko¹ podobalo v mnohém jeho rodným Smidarům. Vedle kostela, školy a pošty se zde nacházela radnice i zámek, celkově však toto městečko patřilo k střediskům lokálního významu, což bylo částečně způsobeno poměrnou blízkostí jiných aglomerací – Libáně, Rožďalovic či Vysokého Veselí.²

Podle sčítání lidu se zde v roce 1869 nacházelo 222 domů a 1577 převážně etnicky českých obyvatel, výsledky ze sčítání v dalších letech pak poukazují na urbanizační rozvoj, který se zastavil až ve 20. století. Místní se věnovali především zemědělství a obvyklým řemeslům jako krejčovství, tkalcovství, kovářství, řeznictví či pekařství,³ další pracovní příležitosti se nabízely ve službách rodu Schliků⁴ nebo také od 70. let v místním cukrovaru⁵, k čemuž od 80. let přibývalo zajištění provozu železniční trati.⁶

¹ Dějiny městečka jsou úzce provázány s historií stejnojmenného panství, proto lze níže uvedené údaje vztáhnout k oběma. První písemná zmínka o lokalitě s tímto názvem se datuje do roku 1322, kdy se jednalo o venkovské sídliště se zemanskou tvrzí nacházející se v jeho katastru. Archivní materiály z 15. století již hovoří o poddanském městečku patřícím pánům Kopidlanským z Kopidlna. (Z nich se do historie pravděpodobně nejvíce zapsal Jiří Kopidlanský z Kopidlna, který se krutě mstil Pražanům za popravu svého bratra Jana v roce 1506. V důsledku toho se městečko Kopidlna stalo také terčem útoku vojsk Pražanů, když bylo v roce 1509 dobyto a popleněno.) Kopidlanští vlastnili městečko až do roku 1527, kdy se novým majitelem stal Václav Haugvic z Biskupic. Za něho a jeho potomků došlo k přestavbě původní zemanské tvrze na reprezentativní renesanční zámek. Od roku 1559 začalo období častého střídání majitelů městečka i okolního území, které skončilo až rokem 1638 – tedy příchodem Jindřicha Schlika z Holčice (†1650), jehož rod tu setrval až do roku 1906. Zásluhou několika svých majitelů městečko postupně získalo různá privilegia (právo týdenních i několika výročních trhů, výběru jarmarečního cla, na určitou dobu i právo hrdelního soudnictví), vlastní znak, ale i svou architektonickou podobu. Zrušením patrimoniálního systému a v důsledku územněsprávních reforem po roce 1848 se Kopidlna stalo nejprve součástí politického a posléze i soudního okresu Libáň, od roku 1868 spadalo pod rozšířený politický okres Jičín a v rámci něho opět pod soudní okres Libáň. Z hlediska krajského členění příslušelo od roku 1850 do Jičínského kraje. Získání statusu města na konci 19. století bylo symbolickou tečkou za správními změnami tohoto období. SOAJ, ČESÁKOVÁ, Markéta-HELGROVÁ, Milena: *Archiv města Kopidlna 1514- 1945 (1951)*, inventář, Jičín 2002, ev. č. 353, str. II.- XI.

² Tamtéž, str. II.

³ Tamtéž, str. IX-XI.

⁴ Hraběcí rod Schliků odvozoval svůj původ od Kašpara Schlika († 1449), kancléře císaře Zikmunda (1368-1437). Koncem třicetileté války z původních několika rodových linií pokračovala pouze jediná, a to ostrovská, z níž pocházejí budoucí majitelé panství Kopidlna. (Roku 1672 zřídili Schlikové na základě povolení císaře Leopolda I. (1640-1705) ze svých držav fideikomisní panství Kopidlna – Staré Hradky, z něhož bylo roku 1686 jako alodiální nově vyčleněno panství Veliš.) Zdá se, jako by jeho první držitel, již zmiňovaný Jindřich Schlik, císařský vojevůdce, částečně předurčil kariéru nejvýznamnějších potomků rodu. Leopold Antonín Josef (1663-1723) a František Jindřich (1789-

Právě stavba komunikací nemalou měrou přispěla k hospodářskému rozvoji městečka. V letech 1818 – 1823 vznikla císařská silnice vedoucí do Jičína, která byla v roce 1837 prodloužena opačným směrem k Vrčení u Poděbrad, přičemž v souvislosti s těmito projekty došlo v roce 1840 k zřízení již zmiňované pošty. Symbolické dovršení stavebně- komunikačního boomu nastalo v roce 1881, kdy byla do Kopidlno přivedena i železnice.⁷

Prostorové uspořádání městečka se během staletí sice vyvíjelo, ale základní, oválná kompozice se v zásadě neměnila. Přírozeným centrem bylo obdélníkové, v severní části se rozšiřující náměstí orientované ve směru sever - jih. V době, kdy tu žila rodina Honzákových, obklopovaly náměstí klasicistní jednopatrové domy vystavěné po požáru v roce 1842. Ze západu a severu bylo Kopidlno chráněno říčkou Mrlinou, přičemž na západní straně městečka na nízké terase nad řekou stál v 19. století kostel, fara a škola. Odtud bylo také možné dostat se ke hřbitovu, jež se nacházel na jižním okraji městečka. Východní hranici Kopidlno tvořil velký Zámecký rybník, na který směrem k městečku navazoval zámek s přilehlým parkem rozbíhajícím se k severu i k jihu. V souvislosti s výstavbou cukrovaru a železniční stanice za řekou na severozápadě se od 70. let 19. století rozšiřovala městská zástavba i tímto směrem.⁸

1862) se uplatnili v císařských vojenských službách, Leopold Jindřich (1729-1770) a Josef Jindřich (1754-1806) v diplomatických a státních službách. V době, kdy v Kopidlně žila rodina Honzákových, náleželo panství po smrti Františka Jindřicha (1789-1862) vnuku Ervinovi (1852-1906). Jeho bratr František (1854-1925) byl dle fideikomisního testamentu pro svůj morganatický sňatek z dědictví vyloučen, a tak Schlikové po soudních sporech se svobodnými pány Ungnad von Weissenwolf o panství Kopidlno – Staré Hradky roku 1912 definitivně přišli. (František si mohl ponechat pouze alodiální panství Veliš, které bylo jeho potomkům po roce 1948 státem zkonfiskováno.)

SOAJ, ČESÁKOVÁ, Markéta - HELIGROVÁ, Milena: c.d., str. V-VI.; LENDEROVÁ, Milena: Matka, dcera, vnučka (Filippina, Elisa, Tekla) – dny všední i sváteční tří dam schlikovského rodu. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědný sborník* 15, 2002, str. 43-67.; MAŠEK, Petr: *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 1999, str. 248-250.; POUZAR, Vladimír a kol. (ed.): *Almanach českých šlechtických rodů*, Praha 1996, str. 156-159.; VINAŘ, Otakar: *Pět století Šliků*, Praha 1998.; *Ottův slovník naučný*. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, díl 24., Praha 2001, str. 673-679.

⁵ Ten byl založen jako akciový v roce 1871, ale po první prodělečné kampani došlo k jeho odkoupení hrabětem Ervinem Schlikem. SOAJ, ČESÁKOVÁ, Markéta- HELIGROVÁ, Milena: c.d., str. X.

⁶ Doprava byla zahájena 1. listopadu roku 1881 a to na trati Jičín – Kopidlno – Rožďalovice – Křinec – Veleliby – Nymburk, roku 1882 přibyla trať Kopidlno – Psinice (dnes zastávka Libáň), která byla následující rok protažena do Dolního Bousova a Bakova nad Jizerou. Tamtéž, str. X.

⁷ Tamtéž, str. X.

⁸ KUČA, Karel: c.d., díl 3., Praha 1998, str. 59 – 60.

Po architektonické stránce se v 2. polovině 19. století městečko vyznačovalo prolínáním několika stavebních stylů. Vedle klasicistního náměstí, na kterém bylo umístěno barokní sousoší Panny Marie z roku 1720, bychom zde našli barokní kostel elipsového půdorysu s freskovou výzdobou uvnitř zasvěcený sv. Jakubu Většímu, vystavěný v letech 1704-1705 podle návrhu proslulého barokního architekta Jana Blažeje Santiniho Aichela (1677-1723). Novorenesanční stavitelství zde bylo zastoupeno hřbitovní kaplí sv. Moniky z roku 1857 a především ve stavebních úpravách zámku, ke kterým došlo v 70. letech 19. století. Charakter městečka na jedné straně dotvářel anglický park a zámecké zahrady s exotickou flórou a skleníkem, na druhé straně však i prosté roubenky či funkční budova cukrovaru a železniční stanice.

2. Kopidlno ve světle matriky

Zkusme nyní tyto údaje obohatit o další rozměr, a to tím, že do tohoto geografického, časového a faktografického rámce zasadíme lidské protagonisty, kteří zde v běhu každodenních činností prožívali svůj život. Začneme na jeho samotném počátku.

Nahlédneme – li do *Matriky pokřtěných* městečka Kopidlno za období let 1869 - 1877, můžeme kromě údajů o narození jednotlivých potomků rodiny Honzákovy⁹ vysledovat několik trendů charakteristických pro celé jedno

⁹ Manželům Honzákovým se v průběhu dvacetiletého soužití narodilo šest dětí a to v pořadí Jan, Bedřich, Marie, Emil, Anna a Albína. (Údaj o datu jejich narození rozšířím o jméno porodní babičky, datum křtu se jménem udělovatele svátosti a o jména křestních kmoťů, přičemž uvedu příslušnou stránku v matrice. Tyto údaje jsem zahrnuje proto, že s nimi budu dále v textu pracovat).

Jan Honzák – narozen 18. 8. 1869, porodní babička Františka Březinová, křest 19. 8. 1869 udělil kaplan Antonín Vitvar, kmoťi Leopold Ehmig, Marie Dvořáčková, str. 99.

Bedřich Honzák – narozen 11.12. 1870, porodní babička Františka Březinová, křest 15. 12. 1870 udělil kaplan František Rašín, kmoťi Leopold Ehmig, Marie Dvořáčková, str. 119.

Marie Honzáková – narozena 29. 5. 1872, porodní babička Františka Březinová, křest 1. 6. 1872 udělil kněz Josef Šádek, kmoťi Leopold Ehmig, Marie Dvořáčková, str. 148.

Emil Honzák - narozen 13. 11. 1873, porodní babička Františka Březinová, křest 14. 11. 1873 udělil kněz Josef Šádek, kmoťi Leopold Ehmig, Marie Dvořáčková, str. 174.

Anna Honzáková – narozena 16. 11. 1875, porodní babička Františka Březinová, křest 20. 11. 1875 udělil kaplan František Zajíček, kmoťi Leopold Ehmig, Marie Dvořáčková, str. 212.

Albína Honzáková – narozena 7. 4. 1877, porodní babička Františka Březinová, křest 12. 4. 1877 udělil kněz Josef Šádek, kmoťi Leopold Ehmig, Marie Dvořáčková, str. 242.

In: SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika pokřtěných za léta 1863 – 1879*, farní úřad Kopidlno, sign. 76-3390.

desetiletí života tohoto městečka. Pokusím se nyní shrnout závěry svého pracovního statistického šetření, které jsem provedla pro léta 1869, 1870, 1872, 1873, 1875, 1877.¹⁰

S dlouhodobě stoupajícím populačním přírůstkem městečka v 19. století koresponduje i vývoj v letech 1869 – 1877. Narodilo – li se v roce 1869 56 dětí, bylo to již na konci sledovaného období 79 dětí za rok. Co se týká pohlaví dítěte, převažovali početně - kromě let 1871 a 1877 - chlapani nad dívkami. Porodních babiček¹¹ působilo v městečku hned několik, převážně šlo o místní obyvatelky, i když se jmény přespolních se výjimečně také setkáváme. Největší popularitě se mezi nastávajícími maminkami po celé sledované období těšila (alespoň co do počtu asistencí při porodech) jistá Františka Březinová z Kopidlna žijící v čísle popisném 92. Za ní následovala Josefa Kořínková, Josefa Vitvarová a Anna Havlová. Pokud by nás zajímalo, jaká jména tehdy rodiče pro své děti vybírali, zjistíme, že nejoblíbenějším patronem byl sv. Josef, sv. František a sv. Jan, ze ženských patronek to byla sv. Anna, sv. Františka a Panna Maria.¹² V rámci městečka naopak k originálním či neobvyklým jménům patřila například Petronella, Kamila, Jaroslav nebo Ervein.

3. Rodina Honzákových

Jak si stojí v kontextu výše zmíněného konkrétní rodina, to se pokusím ukázat na případu Honzákových, přičemž budu vycházet z údajů v poznámce

¹⁰ Tyto výchozí roky jsem zvolila v souvislosti s událostmi v rodině Honzákových, díky pravidelným intervalům mezi narozením jednotlivých sourozenců a také vzhledem k jejich počtu jde dle mého názoru o vzorek pro městečko v daném období poměrně zobecnitelný. Veškeré následující informace jsem čerpala z *Matriky pokřtěných* městečka Kopidlna ze záznamů k dotyčným rokům, přičemž v souhrnné citaci uvádím čísla stránek příslušejících k těmto rokům. SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika pokřtěných za léta 1863 – 1879*, farní úřad Kopidlna, sign. 76-3390, str. 89-104, 104-120, 138-158, 159-175, 196-215, 237-257.

¹¹ Honorovaná instituce porodních babiček byla od dob osvícenské populační politiky legislativně podchycena a během 19. století se pro tyto ženy také začala zajišťovat odborná příprava na lékařských fakultách a chirurgicko-lékařských lyceích. Krajští lékaři a jednotlivá panství měli povinnost dbát o dostatečný počet takto kvalifikovaných sil v dané oblasti. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila-SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny...*, c.d., str. 101, 107, 117.; SINKULOVÁ, Ludmila: c.d., str. 26-27.

¹² V matričních zápisech není často uvedeno, o kterého světce tohoto jména se jedná. Například v případě jména Jan přichází v úvahu více variant - sv. Jan Křtitel, sv. Jan Evangelista či sv. Jan Nepomucký. K otázce křestních jmen podrobněji: LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny...*, c.d., str. 27.

číslo 9. Z nich mimo jiné vyplývá, že rodina byla po celé období věrná osvědčené porodní babičce Františce Březinové. Kvality této ženy nepřímo potvrzuje dle mého soudu skutečnost, že ji k porodu svých dětí pozval lékař, tedy člověk, který mohl její odbornost nejlépe posoudit. Děti byly křtěny nejpozději 6. den po narození místním kaplanem či knězem, přičemž oba kmotři - patřící bezesporu k místní honoraci¹³ - zůstávali u všech dětí stejní.¹⁴ Jména potomků rodiče volili zřejmě s ohledem na rodinnou tradici (Jan, Anna, Albína) nebo na osobu kmotra (Marie), pouze v případě Bedřicha a Emila se jednalo o jiný zdroj inspirace.

O tom, jak rodina v Kopidlně žila, jakými hodnotami a kulturními návyky se řídila, ale také jak vystupovala navenek a koexistovala se svým okolím, nalezneme v *Pamětech* - jak již bylo na jiném místě naznačeno - celou řadu informací. Často je však nelze chronologicky přesně zařadit, což je také jeden z rysů vzpomínek na dětství.¹⁵ Autorka byla navíc v roli nejmladšího dítěte, které mohlo už jen zprostředkovaně postihnout případné proměny, které se odehrály v jeho rodině. Touto skutečností si pak můžeme vysvětlit značnou stabilitu a zaběhnutý chod domácnosti Honzákových, jak se nám jeví ze stránek *Pamětí*.

¹³ Ve své práci užívám pojem honorace ve smyslu, jak jej vymezují J. Macháčová s J. Matějčkem. „Šlo o řídicí složky společnosti na místní úrovni, o elity moci a vlivu, o zprostředkovatele moci, zčásti o elity vzdělanostní.“ MACHAČOVÁ, Jana -MATĚJČEK, Jiří: *Nástin...*, c.d., str. 223. V konkrétní rovině to byl „v polovině století na malém městečku poštmistr, děkan, kaplan, učitel.“ Tamtéž, str. 223. Během 2. poloviny 19. století se tato skupina z profesního hlediska rozšířila například o lékaře, lékárníky, notáře a úředníky. Tamtéž, str. 223. Z tohoto hlediska bychom tedy mohli zařadit rodinu Honzákových také do této kategorie, což mimoděk potvrzují i některé ze vzpomínek Albíny Honzákové. Pro ilustraci uvedu jeden z jejích dětských postřehů: „*Oběma manželům* (Honzákovým – pozn.aut.) *se v plné míře dostávalo úcty a uznání. Nebylo člověka, který by otce nebo matku oddaně nebo srdečně nepozdravil. Pamatuji se na to, když jsem šla náhodou s některým z nich.*“ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 49.

¹⁴ Za zajímavou považuji skutečnost, že se *Paměti* sice zmiňují o obou osobách, ale pouze u poštmistrové Marie Dvořáčkové bylo její kmotrovství výslovně uvedeno. Naopak Leopold Ehmig ve vzpomínkách Albíny Honzákové defiluje pouze jako starý panský lékař, který při odchodu do penze přenechal jejímu otci místo ve službách Schliků. Nabízí se tu otázka, nakolik hrála v zamlčení Ehmigova kmotrovství roli jeho německá národnost a nakolik autorčin časový odstup. Vzhledem k tomu, že v *Pamětech* (jak na jiném místě ještě rozvedu) téměř nenalezneme projevy národnostní nesnášenlivosti, zdá se pravděpodobnější druhá z variant. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 20.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Kukátko*. In: *Paměti*, sv. I., příruč. č. 1674/73 /1, str. 8.

¹⁵ PRAŽÁK, František: c.d.

Rodina bydlela v čísle popisném 72 v jednom z domů na náměstí, kde měla i vlastní hospodářství.¹⁶ O to se spolu s čeledí starala převážně lékařova manželka, protože Jan Honzák byl svou prací většinou vázán mimo dům. Pokud zde přes den pobýval, bylo tomu tak kvůli provozu ordinace a lékárny, kde mu při všech svých ostatních povinnostech pomáhala jeho žena.¹⁷

Rozveďme nyní tyto informace podrobněji. Dům dle popisu autorky vypadal takto: „*Vystoupilo se po dřevěných schodech do malé síňky, kde stála velká dřevěná štoudev s obručemi na pitnou vodu, která se nosila z kašny na náměstí. Síňka vyústovala nalevo do úzké chodby, jež vedla přímo do žlutého pokoje. Z pravé strany chodby se vstupovalo do ordináčního pokoje a lékárníčky, z levé do kuchyně. Okna kuchyně byla obrácena do schodiště, ale proudilo do nich dosti světla z prostorného dvora.*

V mezipatře byla ve zdi spížka, kde byly uloženy hlavně kompoty, zavařeniny, ovocné šťávy a rosolky: kmínka, višňovka a ořechovka pro hosty. Jezdívají k nám několikrát do roka na čaj s výbornou domácí šlehačkou ze smetany. Pro návštěvy z příbuzenstva, a těch bylo u nás dost, byla prostá, výborná domácí strava, trochu piva a pitná voda s ovocnou šťávou.

Žlutý pokoj byl přijímacím pokojem, ale i ložnicí v čas potřeby. O prázdninách a svátcích byl jídelnou pro naši početnou rodinu. Měřil asi 18 m². Už samo jméno žlutý pokoj s malbou barvy prken rudě [...] vyslovovaly jsme my děti s pocitem něčeho slavnostního. Tam také stál vánoční stromček.

¹⁶ V *Pamětech* se sice dočteme, že se manželé Honzákové po narození prvních dětí přestěhovali do většího domu, kde si mohli zřídit i hospodářství, matriční údaje o sňatku Honzákových, stejně jako o narození všech jejich potomků však uvádějí stejné číslo popisné.

AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 12-13, 17.

SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika narozených, oddaných, zemřelých za léta 1837-1893*, farní úřad Jičín, sign. 70-3349, oddíl – oddaní, str. 32.

SOAZ, fond: Sběrka matrik východočeského kraje, *Matrika pokřtěných za léta 1863 – 1879*, farní úřad Kopidlno, sign. 76-3390, str. 99, 119, 148, 174, 212, 242.

¹⁷ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 10. Že se takto mohl odvíjet každodenní život manželky středně situovaného lékaře na malém městě v 2. polovině 19. století dokládají například i vzpomínky Marie Strettiové na její tchýni, ženu MUDr. Karla Strettioho, která rovněž vypomáhala s provozováním lékárny. STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 138. Na otázku, jak tyto konkrétní příklady korespondují s obecnými trendy, přináší odpověď: MACHAČOVÁ, Jana: *Rodina...*, c.d., str. 38.

Vcelku byl dům skromný, s malými místnostmi pro tak četnou rodinu. V té době si ve větších městech stavěli měšťané patricijské domy s velikými, až tříoknovými pokoji...

Vedle žlutého pokoje byl salónek, šedý pokoj s velkými růžemi. Dveře měly velké skleněné modravé kliky barvy tyrkysu. Stěny maloval osvědčený mistr Wolf podle vlastního návrhu. Modrá rypsová křesla byla opatřena bílými háčkovanými chránítky na místech, kde se opírala hlava. U okna byl krásný klavír.

Z šedivého pokoje se vcházelo do kobaltově modrého úzkého pokojíčku s černým nábytkem, do ložnice rodičů. Byla právě nad průjezdem. Sem vedl silný zvonek připevněný na vratech.¹⁸

Přestože podle názoru autorky nebyl dům pro osmičlennou rodinu dostatečně velký, je třeba podotknout, že na dobové poměry by si toto označení pravděpodobně zasloužil, nechyběl mu například ani dětský pokoj.¹⁹ Z autorčiných asociací mimo jiné vystupují i informace o určitých kulturních a sociálních návycích rodiny – tedy o formě slavnostního rodinného stolování nebo slavení Vánoc, o společenských stycích, o hudebním vzdělání některého z členů rodiny - či o estetickém cítění. Podobné indikátory životního stylu nalezneme poměrně často i ve vzpomínkách jiných představitelů skupiny inteligence v rámci středních vrstev, zkusme se na ně proto nyní blíže zaměřit.

4. Každodennost, festivity, volný čas

Začneme každodenními okamžiky rodinného setkávání – tedy v první řadě společným stolováním, které mělo v minulosti v denním režimu

¹⁸ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 47 – 48.

¹⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 51- 52.

Styl bydlení Honzákových koresponduje se závěry A. Pokludové, přestože aplikovanými na pozdější dobu. Podle této autorky rodiny lékařů „nejčastěji obývaly prostorné byty s několika pokoji, vybavené kuchyní, koupelnou a čeledníkem, v němž přespávala služebná, která byla nedílnou součástí lékařovy domácnosti. Část bytu byla vymezena k provozování soukromé praxe. Na rozdíl od advokátů ani v závěru 19. století ještě neoddělovali svět privátní od světa pracovního.“ POKLUDOVÁ, Alena: c.d., str. 77. Obdobně popisuje styl bydlení panského lékaře i Marie Strettiová, shodné rysy bychom ale například ve stejné době našli i v případě rodiny univerzitního profesora T. G. Masaryka (1850-1937). MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství...*, c.d., str. 72-75.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 152.

domácnosti své pevné místo. V poledne se vraceli členové rodiny ze školy, úřadu či jiného pracoviště k obědu, který pro ně s případným pomocným personálem nebo dcerou přichystala matka.²⁰ Ze vzorku vzpomínek, které jsem ve své práci využila, mimo jiné vyplývá, že stravovací návyky těchto rodin se s ohledem na jejich ekonomickou situaci vyznačovaly z dnešního hlediska střídmostí, jednoduchostí, ale zároveň důrazem na kvalitu jídla, v rovině společenského vystupování pak akcentem na odpovídající oblečení i chování dětí u stolu.²¹ Podobné rysy vykazovala i večeře, po které se členové rodiny obvykle věnovali dle svého věku hrám, školním úkolům, četbě, hudebním produkcím či ručním pracím – ve vzpomínkách citovaných autorek nás může zaujmout právě tento téměř shodný způsob trávení večerů, který velmi dobře odráží atmosféru rodinné pospolitosti, ale i celkově poklidnějšího životního tempa, než na jaké je zvyklá dnešní společnost.²²

Do opakujících se činností v domácnosti, které byly v případě rodiny Honzákových navíc ovlivněny rytmem zemědělského roku, jistou změnu a vzruch přinášely církevní svátky, rodinné oslavy či příjezd návštěv, ale i různé místní slavnostní a kulturní události a v neposlední řadě i prázdniny dětí.²³

Kromě vánočního a velikonočního času bylo v rodině Honzákových například důvodem k vybočení z každodenních činností i datum 16. května, tedy svátek svatého Jana Nepomuckého, křestního patrona lékaře Jana

²⁰ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 118 -123.

²¹ GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 1., str. 186.; MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství...*, c.d., str. 75-76.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 69, 74. Jednoduchostí se dle vzpomínek Albíny Honzákové vyznačovala i strava v jejich rodině a to i v době, kdy žili v Kopidlně, přestože díky provozu hospodářství měli poměrně pestrou a dostatečnou zásobu vlastních zemědělských produktů. Soběstačnost Honzákových v tomto směru byla tak rozsáhlá, že nejenže neměli téměř žádné výdaje za potraviny, ale naopak ještě často tímto způsobem podporovali své méně zámožné příbuzné. Tamtéž, str. 10, 34, 73.

²² Pro ilustraci uvedu několik vět z knihy Marie Gebauerové: „*Po večeři bylo ticho a klid. Tatínkovi přistrčil někdo z nás starodávnou lenošku – hoši ji později pokřtili „fara“ - jiný přinesl „kouření“.* Tatínek četl noviny, které ráno jen zběžně přelétl a my jsme pracovali své úlohy...Maminka se po večeři zabývala obyčejně nějakým šitím pro nás. Ale pro naše učení musela být vždycky a kdykoliv pohotova na útoky otázek...”

GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 1., str. 187. Srovnej: AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 1-2.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 123.

²³ Podrobně se fenoménu slavností a volnočasových aktivit věnuje například: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 219-263.

Honzáka i jeho nejstaršího syna nebo také na svatou Annu, tedy 26. července, kdy byla oslavenkyní lékařova žena a dcera.²⁴

Na pomezí soukromých a veřejných oslav se v malém městě, jakým bylo Kopidlno, mohlo například odehrávat slavení Velikonoc, které nám přibližují zápisky studenta Emila, bratra autorky *Paměti*.

„Na Zelený čtvrtek jsme jedli Jidáše, hojně pomazané medem. Nato jsme šli do zahrady, pomodlit se ke stromům. Jitro bylo ozářeno paprsky božského slunce...Velký pátek byl mi příliš smutný. Zato večer Bílé soboty byl radostný a povznášející. Vykoupali jsme se a oblékli sváteční šat. Náměstí bylo plné lidu. Jednotlivé skupiny stály před domy v živém rokování, jiné blíže silnice. Mnozí se procházeli vážným krokem a očekávali průvod z kostela, nabitého zbožnými věřícími a čipernou mládeží.

Najednou se lidé zastavují, živý, ale tlumený rozhovor utichá. Všichni se dívají ke kostelu. Přichází odtud průvod s prapory v čele. Pod bílým baldachýnem kráčí v ornátu kněz děkan nesa svátost oltářní ...Všechno množství se uhýbá a pokleká před velebnou svátostí. Za neustálého znění zvonců prochází průvod náměstím a oslavuje vzkříšení Kristovo...“²⁵

V době, kdy většinové katolické vyznání představovalo podstatnou hodnotu i součást každodenního života jedince, byly v rámci městečka do jisté míry veřejnou slavností i takové nedělní bohoslužby. Zavítal-li na ně někdy sám hrabě Schlik nebo rodiny jeho aristokratických přátel, znamenalo to dle slov Albíny Honzákové pro obyvatele Kopidlna opravdové vytržení z všednosti a jistě to také na dlouhou dobu poskytlo námět pro řadu sousedských hovorů.²⁶

²⁴ Navenek se výjimečnost těchto dnů projevovала svátečním oblečením, slavnostnějším obědem, děti se učily nazpaměť veršovaná přání, která pak recitovaly rodičům, případně jim předávaly i malé dárky, což do jisté míry koresponduje i s dnešní formou těchto rodinných oslav. Je třeba si však uvědomit, že v 2. polovině 19. století bylo slavení svátků či narozenin stále ještě výlučně záležitostí vyšších, případně středních vrstev společnosti. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 50, 70.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 122.

²⁵ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 94.

²⁶ Autorka reálně vystihuje podstatu takovéto události: „Nu, byla to výstava lidské krásy, až hříšná, protože lidé se nedívali k oltáři, ale očima viseli na oratoři.“ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 28. (Vzhledem k prostorovému umístění hraběcí oratoře vedle hlavního oltáře se ovšem nelze návštěvníkům bohoslužeb příliš divit.)

Vedle náboženského vyžití se však obyvatelům městečka nabízela řada dalších možností, jak trávit volný čas a zároveň přitom nezanedbat společenskou reprezentaci. Přestože těmto událostem není v *Pamětech* Albíny Honzákové věnován téměř žádný prostor, z jiných zdrojů víme, že například zahájení provozu železniční trati vedoucí přes Kopidlnu v listopadu roku 1881 v žádném případě neproběhlo bez hojné účasti veřejnosti: „*Lidé z blízkého okolí očekávali s dychtivostí příjezd slavnostního vlaku s mnohoslibnou podívanou. Slavnostně vyšňořený vláček, obsazený vybranou společností: ministrem obchodu Pražákem, místodržícím baronem Krausem a dalšími dvěma sty hosty, vyjel v 10 hodin 20 minut z Nymburka, přesně dle stanoveného jízdního řádu a v půl druhé odpoledne dospěl – provázen po celé cestě bouřlivým voláním – do Jičína.*“²⁷

Můžeme jen předpokládat, že rodina lékaře (který díky svému rozhledu jistě chápal symbolický význam tohoto dne) prožila tyto chvíle podobně jako její spoluobčané. Stejně tak Honzákovi pravděpodobně navštívili některá z divadelních představení, která měla v Kopidlně tradici již od 60. let 19. století. Kromě možnosti kultivovanější zábavy se i touto formou mohli seznámit s vlasteneckými postoji a hodnotami, protože místní ochotníci pravidelně nacvičovali a hráli inscenace s převážně národní tematikou.²⁸

Každodennost městečka mohl ovšem oživit i příjezd cirkusu, který přitahoval pozornost dětí stejně jako dospělých.²⁹ Pravidelnější zpestření představoval jarmark či lidové zábavy a bály v hostinci u České koruny.³⁰

Specifické místo v životě městečka měla i mnohaletá hudební tradice, o kterou se zasloužily především výjimečné osobnosti místních učitelů a

²⁷ HAMMERBAUER, Jaroslav: 60 let od otevření české obchodní dráhy. In: HOUBA, Antonín - MENCL, Jaroslav (ed.): *Z minulosti Kopidlna a okolí*, Jičín 1941, str. 15. Autor mylně uvedl ministerskou funkci Aloise Pražáka (1820-1901), který byl v té době správcem ministerstva spravedlnosti. URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, str. 683.

²⁸ PEKÁREK, Jaroslav a kol. (ed.): *450. výročí udělení znaku (městu Kopidlnu): 1523-1973*, Kopidlna 1973, str. 62-63.

²⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 90.

Pavla Vošahlíková ve své knize *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* výstižně popisuje příčiny divácké atraktivnosti těchto kočovných společností. Návštěvníky jejich představení lákala především exotičnost a imponantnost podívané, nemalou roli hrála jistě cenová dostupnost i pro nejnižší společenské vrstvy. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 224-226.

³⁰ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Kukátko*, c.d., str. 8.

skladatelů, Františka Hilmaru (1803-1881), autora české polky, a jeho zetě Josefa Křídla (†1909).³¹

Hra na hudební nástroj ostatně nebyla v 19. století pouze výsadou vyšších vrstev společnosti, řada muzikantů si tuto dovednost osvojila sama, v lépe situovaných rodinách však bylo zvykem poskytnout dětem placené hudební vzdělání, ať už prostřednictvím místního učitele, který si takto přivydělával, nebo u učitelky hudby, případně jiným způsobem.³²

Nadstandardní vzdělání bylo dětem z rodin inteligence poskytováno v oblasti jazykové, a to z důvodů předpokládaného budoucího studia. Mohlo se tak dít opět různým způsobem.³³ V rámci možností malého městečka tak například děti Honzákové absolvovaly své první německé lekce u jistého pana učitele Endryse.³⁴ Později, když byli starší, chlapci tyto znalosti rozvíjeli

³¹ Tamtéž, str. 1.; PEKÁREK, Jaroslav a kol.(ed.): c.d., str. 89.

Jedním ze slavných rodáků městečka Kopidlno byl v hudebním světě známý, předčasně zemřelý skladatel Bedřich Křídlo (1876 – 1902), syn zmiňovaného Josefa Křídla. Tamtéž, str. 89. V tomto kontextu lze také zmínit, že i rodina Schliků, v souladu s kulturními návyky své společenské vrstvy, hudbě dopřávala značný prostor. Dle vzpomínek Albíny Honzákové měl například hrabě Ervin Schlik kvarteto lesních rohů, které hrávalo v zámecké zahradě. Jeho prateta Elizabeth hraběnka Schliková (1790-1855), básnířka, hudební skladatelka i štedrá mecenáška českých umělců, si na zámek do Kopidlna rovněž zvala různé hudebníky. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Kukátko, c.d., str. 8.; LENDEROVÁ, Milena: Matka., c.d., str. 58-59.

³² Albíně Honzákové a jejím sestrám poskytl tímto způsobem hudební základy Josef Křídlo. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Kukátko, c.d., str. 7. I ve vzpomínkách dalších autorů a autorek memoárové literatury je klavír nejen součástí garnitury, ale především aktivně využívaným hudebním nástrojem a jedním ze zdrojů kulturního vyžití v rámci domácnosti. GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 1., str. 182-183.; MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství.*, c.d., str. 17.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 222.

³³ Na význam, který byl v rodinách české inteligence v 19. století přikládán výuce německého jazyka upozorňuje Jana Macháčová, která zároveň zmiňuje možné způsoby počáteční výuky - loutkové divadlo, německé oslovování členů rodiny či jeden den v týdnu vyhrazený pouze pro komunikaci v němčině. MACHAČOVÁ, Jana: *Rodina.*, c.d., str. 31-32. Vzpomínky Alice Masarykové či Marie Gebauerové přinášejí konkrétní představu, s jakou odezvou se tyto i jiné formy učení jazyka setkávaly přímo u dětí. GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 1., str. 140-141.; MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství.*, c.d., str. 59.

³⁴ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Kukátko, c.d., str. 12. Zdá se však, že v Kopidlně ani jeho okolí nepatřila česko-německá bilingválnost obyvatel k příliš častým jevům. Důvodem byla především velká početní převaha místního etnicky českého obyvatelstva, které bylo zřejmě silně národně uvědomělé. Na mnoha místech *Pamětí* se setkáváme s autorčiným vnímáním rodné oblasti Českého ráje jako „kraje ryzího češství“, který inspiroval mnohé národní umělce k jejich mistrovským dílům. (Albína Honzáková v tomto kontextu jmenovitě zmiňuje skladatele Bedřicha Smetanu (1824-1884), básníky Fráňu Šrámka (1877-1952) a Karla Hynka Máchu (1810-1836). Vzhledem ke své profesní orientaci pak vedle nich ještě staví výraznou osobnost českého dějepisce, svého univerzitního učitele Josefa Pekaře (1870-1937). AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Kukátko, c.d., str. 3, 15-17, 22.

V tomto kontextu lze zmínit i poměrnou absenci česko-německého antagonismu na stránkách *Pamětí*, z nichž je spíše patrné pozitivní vymezování češství. Narozdíl od pohraničních oblastí či lokalit s větším počtem německého etnika nebyli obyvatelé Kopidlna pravděpodobně tak často osobně konfrontováni s pocitem utiskovaného národa a z toho vyplývajícími národnostními spory, přestože o nich jistě povědomí – například díky tisku – museli mít. Jak ještě dále upozorním, zdá se,

na Gymnázium v Jičíně, Marii poslali rodiče do klášterní školy v Hostinném, Annu do německé rodiny v Hodkovicích,³⁵ Albína se v německém jazyce zdokonalovala až po přestěhování do Prahy, protože v Kopidlně absolvovala vzhledem ke svému věku teprve docházku do obecné školy.³⁶

Touto cestou jsme se opět vrátili ke každodenní činnosti dětských členů rodiny Honzákových. Jak vyplývá z *Pamětí*, Albína i její sourozenci vnímali školní docházku a s ní spojené povinnosti jako samozřejmou a nikterak svazující součást svého života, pravděpodobně i proto, že u nich byl již od mládí pěstován pozitivní vztah k četbě a dalšímu poznání.³⁷

Přesto i pro ně patřilo období prázdnin k těm nejkrásnějším v roce, v pozdějších letech především proto, že byla rodina opět na čas pohromadě. Albína Honzáková zmiňuje, že u nich několikrát v létě pobýval chudý student, který v Jičíně dával kondice nejstaršímu bratru Janovi, na jiném místě *Pamětí* se dovídáme, že bratři Honzákové v době letních prázdnin provozovali mimo jiné turistiku, tehdy ještě ve společnosti, především venkovské, spíše ojedinělou aktivitu.³⁸

že v důsledku zmíněných okolností byl v dětech Honzákových více než předsudky vůči německému obyvatelstvu cíleně pěstován vztah k vlastnímu národu a přiměřené národní sebevědomí. Poměrně spolehlivým indikátorem této skutečnosti mohou být podle mého názoru *Paměti* reflektované události 90. let 19. století, kdy rodina Honzákových žila již v Praze.

³⁵ J. Macháčová v citované studii o rodině české inteligence uvádí, že na „handl“ do německých rodin byly posílány zejména chudší děti, které jejich rodiče chtěli dát poté studovat. V případě manželů Honzákových, jak si později ukážeme, bylo toto rozhodnutí motivováno především specifickými studijními plány, které se svojí dcerou měly. Tento způsob se zřejmě jevil jako nejefektivnější vzhledem k potřebě co nejužšího sžití se s cizojazyčným prostředím.

MACHAČOVÁ, Jana: Rodina ..., str. 32. O svých zkušenostech se studijně motivovaným pobytem v německé rodině vypráví například: GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 3., str. 36-37.

³⁶ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 82-89.

³⁷ Snaha manželů Honzákových o všestranný intelektuální rozvoj jejich dětí mohla být v rámci malého městečka poměrně ojedinělá, jak ze studie J. Macháčové vyplývá, korespondovala však s obecnými strategiemi chování a výchovy v rodinách české inteligence. MACHAČOVÁ, Jana: Rodina..., c.d., str. 37-38.

Albína Honzáková ve svých *Pamětech* zmiňuje autory, kteří se u dětských členů rodiny těšili největší oblibě. Vedle Julia Verna a dalších představitelů dobrodružné či cestopisné literární tvorby to byli především čeští spisovatelé jako Božena Němcová, Karolína Světlá, Svatopluk Čech či Václav Beneš Třebízský, což mimo jiné také ilustruje, jakými cestami docházelo k cílenému pěstování národního uvědomění dětí. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 60-61.

Srovnej: PRAŽÁK, František: c.d.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 300-301.; MASARYKOVÁ, Alice: *Děťství...*, c.d., str. 62-64.

³⁸ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 59-62, 69-70. V české společnosti bylo v této době provozování turistiky provázáno především s národními cíli – jednotlivci, ale i řada spolků kulturního či vzdělávacího zaměření organizovali výlety i delší turistické akce s cílem navštívit významná místa českých dějin. Organizačně zaštitěné pěstování turistiky je spojeno se jménem Vojty Náprstka ((1826-1894), českého národního o kulturního organizátora, jenž

5. Svět hodnot na pozadí malého města

Výše zmíněné informace bychom také mohly zařadit pod pojem životní standard, na který nás odkazují. Ten se především odvíjel z příjmů Jana Honzáka, a proto se jimi budeme nyní zabývat podrobněji.

Mezi léty 1873 až 1875 došlo k výrazné změně v postavení i pracovním poměru Jana Honzáka – vstoupil totiž do služeb hraběte Ervina Schlika.³⁹ Díky vzpomínkám Albíny Honzákové máme poměrně přesnou představu o tom, jak se tato skutečnost odrazila v příjmech rodiny. Jako panský lékař dostával Jan Honzák 1200 zlatých ročně a k tomu ve formě deputátu 1 hektolitr piva a oves i seno pro koně.⁴⁰ Finančně na tom byla tedy rodina neobyčejně dobře – to si uvědomovala i samotná autorka, když porovnávala otcův plat s ročním příjmem příbuzného, řídicího učitele, který se pohyboval kolem 400 zlatých.⁴¹

Nutno ovšem naznačit, co práce ve službách Ervina Schlika obnášela – Jan Honzák nebyl pouze osobním lékařem majitele panství, případně jeho přítel, kteří zavítali do Kopidlna, v první řadě však celoročně pečoval o zdravotní stav zaměstnanců téměř dvou desítek schlikovských dvorů.⁴²

Lékařovo enormní pracovní vytížení i neutěšené sociální poměry chudých venkovských vrstev jsou v *Pamětech* stavěny do kontrastu se

stál u zrodu Klubu českých turistů. BAHENSKÁ, Marie: c.d., str. 79.; LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu...*, c.d., str. 148.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 170. Nutno také zdůraznit, že ani ženské spolky se takovýchto aktivit nestránily - v tomto směru vynikl především Americký klub dam. Výlety tohoto spolku, který vznikl zásluhou přívržence ženské emancipace – již zmiňovaného V. Náprstka, a dle slov M. Lenderové „sehrál v uvědomění ženské populace v Čechách nejdůležitější úlohu“, se staly již ve své době legendou, stejně jako vzdělávací a charitativní činnost klubu. LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu...*, c.d., str. 239-244. Též: BAHENSKÁ, Marie: c.d., str. 75-97.; NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 52-65.

³⁹ Přesné datum, kdy se stal Jan Honzák zaměstnancem hraběte Ervina Schlika *Paměti* neuvádí a ani v rodinném archivu Schliků jsem tuto informaci nenalezla. (Jistým vodítkem by nám opět mohla být *Matrika pokřtěných* městečka Kopidlna. V zápisu z roku 1873, který se týká jeho syna Emila, je Jan Honzák označován jako městský lékař, o dva roky později, při narození dcery Anny, už je titulován jako panský lékař.) Naopak okolnosti, za jakých k tomu došlo, Albína Honzáková líčí poměrně podrobně. Pro Jana Honzáka, tehdy ještě pouze městského lékaře, si nechal poslat jeden ze zámeckých hostů, když se roznemohl. Raději se prý svěřil do rukou tohoto mladého muže než Leopoldu Ehmigovi, již starému panskému lékaři. Jan Honzák se tehdy zřejmě osvědčil a tak mu L. Ehmig své místo při odchodu do penze za souhlasu zaměstnavatele přenechal. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 20.

⁴⁰ Tamtéž, str. 33.

⁴¹ Příbuzný dostával k platu také deputát a přivydělával si tehdy obvyklým způsobem, tedy jako kapelník a varhaník v kostele. Tamtéž, str. 34.

⁴² Tamtéž, str. 20.

zahálčivým životním stylem šlechty, především majitele panství. Přestože však z autorčiných vzpomínek na tohoto muže probleskuje místy jemný sarkasmus, celkově z jejích slov zaznívá velká dávka pochopení pro jeho chování. Ervinu Schlikovi bylo pouhých 10 let, když zemřel předchozí majitel panství, jeho dědeček František Jindřich. Správy svého majetku se musel tedy ujmout velmi mlád a aniž by měl před očima příklad a radu někoho z rodu. „*Jakmile se mladému kavalíru otevřel neznámý svět, hned mu všichni lichotili, kořili se mu, obletovali ho a tak ho kazili, zatímco ho měli vésti. Stal se světákem, pravda, ušlechtilého zrna, ale neměl vážného životního cíle a nenaučil se pracovat.*“⁴³

Nezdá se, že by Albína Honzáková pouze opakovala stereotypní představu - v jádru dobrý pán, ale špatní rádcové. Měla možnost Ervina Schlika blíže poznat optikou otcova vyprávění. Hrabě se před lékařem totiž mnohdy (i česky) rozvyprávěl o svém životě, který byl do velké míry utvářen a svazován pravidly etikety i jeho postavením coby hlavy rodu, což bohužel příliš nekonvenovalo s jeho naturelem, a proto si jistá omezení na jedné straně kompenzoval poněkud výstředním a okázalým chováním na straně druhé.⁴⁴ Starost o chod panství přenechával velkou měrou svým úředníkům, jimž se podle vzpomínek Albíny Honzákové „*vzdávaly větší pocty než majorátnímu pánovi, který se mezi lidmi zřídka kdy objevoval.*“⁴⁵

Autorka v *Pamětech* mimo jiné vystihla mentální i materiální hranice mezi jednotlivými skupinami obyvatel městečka. Panské úřednictvo tvořilo podle ní svět sám pro sebe, protože „*mělo své výsady, zájmy, svůj ceremoniál,*

⁴³ Tamtéž, str. 22-23.

⁴⁴ Ervin Schlik byl v řadě rozhodnutí limitován především fideikomisním testamentem, který mu například jasně určoval, z jakých kruhů si může vybrat manželku. Příznačné je, že právě jeho jediný bratr František našel odvahu vzepřít se těmto pravidlům, čímž si sice nadobro uzavřel cestu k dědictví, ale dle slov Ervina žil daleko šťastněji než on sám. Před Janem Honzákem to prý jednou komentoval takto: „*Jako obyčejný občan byl bych se oženil s prostou, ale milovanou dívkou. To vše je pro mne už ztraceno; až se vybouřím, ožením se asi s nějakou starší důstojnou šlechtičnou.*“ Tamtéž, str. 25-26. Že svá slova mínil vážně, dokládá i skutečnost, že k naznačovanému sňatku došlo až v roce 1892, kdy se oženil s více než třicetiletou Marií Terezií Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst (1860-1916). MAŠEK, Petr: c.d., str. 248-250.

Více k problematice aristokratických sňatků: BEZECNÝ, Zdeněk: Sňatky české šlechty ve druhé polovině 19. století. In: PETRBOK, Václav (ed.): *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999, str. 88-93.

⁴⁵ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 23.

své společenské zákony. S měšťany se nestýkali. Někteří vedli veselý život, rádi se napili a hodili si karty....ale vždy dbali cti a svědomitě hospodařili.“⁴⁶

Zajímavá je v tomto ohledu pozice lékaře Honzáka - charakterem svého povolání i smyslem pro občanské hodnoty a citem pro sociální problematiku se pravděpodobně vymykal možnosti jednoznačného zařazení k té či oné skupině. Na jedné straně byl zván na zámek do společnosti hraběte a jeho přítel, ve vzpomínkách Albíny Honzákové figuruje i výlet Honzákových s rodinami panských úředníků na Kost, na druhé straně *Paměti* přibližují Jana Honzáka jako čtenáře *Národních listů*, milovníka fejetonů Jana Nerudy, volební seznamy městské samosprávy v Kopidlně jej zachycují v roli voliče i voleného. V neposlední řadě pak staví Albína Honzáková svého otce do jedné řady vedle kněze a učitele, tedy těch, kteří přinášeli lidu osvětu a povznesení z mravní i materiální bídy.⁴⁷

Jak působila tato dichotomie na lékařovy potomky? Soudě z jejich životních osudů i ze slov autorky *Paměti*, v mládí ji chápali jako daný fakt, později jim pomohla při adaptaci v odlišných sociálních prostředích i při volbě povolání. Díky důsledné výchově a zásadovosti rodičů jim byly již od mládí vštěpovány hodnoty jako úcta k rodičům i ostatním lidem, pracovitost, poctivost a zodpovědnost, cílevědomost a orientace na vzdělání, osobní statečnost, uvědomělé vlastenectví⁴⁸ a v neposlední řadě rovnoprávnost muže a ženy. Především za tuto poslední zásadu nazývá Albína Honzáková

⁴⁶ Tamtéž, str. 23. S postřehy Albíny Honzákové, přestože s časovým posunem, korespondují i závěry J. Machačové a J. Matějčka: „*Vrchnostenské úřednictvo v první polovině 19. století patřilo většinou k honoraci. Žilo jako zvláštní kasta izolovaně od vesnického prostředí a udržovalo styky mezi sebou a s vrchnostenským lékařem a místním knězem ve stolních společnostech.*“ MACHAČOVÁ, Jana-MATĚJČEK, Jiří: *Nástin...*, c.d., str. 229. Podrobněji k problematice úřednictva z aspektu jeho společenské pozice: Tamtéž, str. 224 -231.

Opačnou stranu společenské pyramidy zastupují ve vzpomínkách Albíny Honzákové podruzi, čeledí či chalupníci, pro než má dle situace slova chvály či soucitu. Ze stránek *Paměti* nabudeme dojmu, že lékařovy děti byly daleko více v kontaktu s představiteli nižších vrstev společnosti než s onou honorací městečka, přičemž v jejich věku nehrály sociální bariéry ještě podstatnou roli. Srovnej: PRAŽÁK, František: c.d.

⁴⁷ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 19- 20, 32-51, 64, 82.; SOAJ, fond: Archiv města Kopidlna, kart. 8., složka: *Volby do obecního zastupitelstva (1864-1895)*, inv. č. 275.

⁴⁸ Soubor naznačených hodnot opět potvrzuje zakotvenost rodiny Honzákových ve středních vrstvách společnosti. Viz: LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny...*, c.d., str. 15.; ŠIMŮNKOVÁ, Alena: c.d., str. 78, 84.

své rodiče „*avantgardními*“ – z dnešního hlediska tedy moderními v pozitivním slova smyslu.

Jak se tato „*avantgardnost*“ projevila v každodenním životě? Například ve své době ještě poměrně ojedinělým názorem na prospěšnost tělesného pohybu, a to nejen pro chlapce. Peripetie dívčího oblečení byly pro tuto příležitost vyřešeny nápaditou matkou, která děvčatům pořídila jakýsi cvičební úbor. V něm pak sestry Honzákovy mohly měřit své dovednosti s bratry na hrazdě či bradlech, které se údajně nacházely na jejich zahradě.⁴⁹

Daleko závažnějším indikátorem rovnocenného přístupu k dětem byl postoj rodičů k jejich vyššímu vzdělání. Pokud k němu někdo z potomků projevil dostatečné nadání a touhu, rodiče jej v tom v rámci svých možností co nejvíce podpořili, na druhou stranu však dětem ponechali do velké míry svobodu volby budoucího uplatnění. Když se ukázalo, že nejstarší syn Jan inklinuje více k praktickému povolání, nechali ho rodiče po čtyřech letech docházky do reálné školy v Jičíně vyučit mlynářskému řemeslu,⁵⁰ Bedřich a Emil byli naopak studijními typy, kterým absolvování jičínského gymnázia otevíralo cestu k vysokoškolskému studiu medicíny a práv. Rodiče ovšem volili podobný přístup i k dívkám, přes všechny limity, které doba dívčímu vzdělání kladla do cesty.

⁴⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 56-57. Bedřich a Emil se pravděpodobně se základy atletiky nejprve seznámili na jičínském gymnáziu, kde se možnost tělesné výchovy nabízela v rámci nepovinných předmětů již od přelomu 60. a 70. let 19. století. Tehdy na gymnázium přišel nadšený propagátor sportu, gymnaziální profesor Josef Vaňous. Jeho zásluhou zde byla také založena tradice celodenních školních výletů, která se u žáků i pedagogů, stejně jako u místního obyvatelstva, těšila velké oblibě. Nabízí se tak rovněž vysvětlení, kde mohli bratři Honzákové získat prvotní impulz pro pěstování turistiky. PLODEK, David: *Jičínské gymnázium 1850-1914*, diplomová práce, FF UK, Praha 1999, str. 73, 115-116.; Přestože sportovní aktivity chlapců nebyly ani v 2. polovině 19. století přijímány společností vždy s pochopením, v případě dívek byl sport považován dlouho za společensky naprosto nepřijatelný. O postupnou změnu této situace se v Českých zemích zasloužil především Tělocvičný spolek paní a dívek pražských a následně i jeho mimopražské pobočky, které byly po roce 1869 zakládány ve spolupráci s mužskou tělocvičnou organizací Sokol. Podrobněji: LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu...*, c.d., str. 141-150.; NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 240-253.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 254-257. Konkrétní svědectví o typickém postoji společnosti k aktivnímu dívčímu pohybu nabízí například: GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 1., str. 181.

⁵⁰ V tomto kontextu není bez zajímavosti poznámka Albíny Honzákové, která potvrzuje odlišnou míru prestiže jednotlivých řemesel. Mezi možnostmi nechat syna vyučit pekařem nebo mlynářem volil Jan Honzák druhou variantu a to právě s odůvodněním její větší váženosti a tudíž i vhodnosti pro lékařova syna. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*. In: *Paměti* (nevydaný text), sv. I., příruč. č. 1764/73/1, str. 16.

Mariin hudební talent se měl po absolvování klášterní školy v Hostinném dále rozvíjet na konzervatoři v Lipsku. S Anniným snem – stát se lékařkou – rodina také souhlasila, cesta k jeho uskutečnění však neměla být zdaleka tak přímočará, jak se předpokládalo v případě ostatních dětí. Ještě téměř po celou 2. polovinu 19. století nebylo dívkám v Českých zemích univerzitní studium povoleno, a tak jako jediná možnost připadalo v úvahu studium v zahraničí, což také ambiciózní a finančně zajištěné dívky volily. V případě Evropy se nabízely například některé německé, francouzské či švýcarské univerzity, v zámoří to pak byla vysokoškolská zařízení ve Spojených státech amerických a ve Velké Británii.

V důsledku výše zmíněného padla volba Honzákových na Švýcarsko, které pro ně mohlo být příhodné z více důvodů. Jednak z jazykových, dále kvůli vzdálenosti od domova, ale také pro jistou tradici, kterou měly švýcarské univerzity v případě českých vysokoškolských studentek. Zde je třeba připomenout, že první dvě české lékařky - Bohuslava Kecková (1851-1911) a Anna Bayerová (1853-1924) - získaly v letech 1880 a 1881 svůj doktorát právě zde. Jejich studijní úspěchy byly patřičně sledovány a reflektovány dobovým ženským tiskem, ale i lékařské časopisy a politické listy přinesly zprávu o tomto do jisté míry národním úspěchu.⁵¹

Maloměstské prostředí Kopidlno však, zdá se, nemělo pro takovýto způsob ženské emancipace příliš pochopení. Dle vzpomínek Albíny Honzákové jediný Ervin Schlik překypoval nadšením, a dokonce i sliby, že dceru osobního lékaře a přítele finančně podpoří. Naopak většině úředníků a

⁵¹ Osobnostmi Anny Bayerové a Bohuslavy Keckové i ohlasem české veřejnosti na jejich úspěchy se například ve své faktograficky pečlivě podložené monografii zabýval Ctibor Nečas, který mimo jiné korigoval a upřesnil některé nejasnosti panující ohledně jejich studia a lékařského působení. Není bez zajímavosti, že autorkou prvního knižního biografického portrétu Anny Bayerové byla její profesní kolegyně Anna Honzáková. HONZÁKOVÁ, Anna: *Dr. Med. Anna Bayerová (1853-1924)*. První česká lékařka ve Švýcarech, Praha 1937.; NEČAS, Ctibor: *Mezi muslimkami*. Působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině v letech 1892-1918, Brno 1992. Na tomto místě by bylo vhodné zmínit i roli, kterou hrály obě ženy v prosazení požadavku českého ženského hnutí ohledně povolení lékařského studia žen v Rakousku-Uhersku. Jestliže v 80. letech 19. století představoval jejich doktorát závažný argument o schopnosti žen absolvovat lékařské studium, v 90. let potvrdilo jejich odborné působení mezi muslimským obyvatelstvem v Bosně a Hercegovině tuto skutečnost i prakticky. Jak v závěru své publikace naznačuje C. Nečas, „jmenování první úřední lékařky (Anny Bayerové – pozn.aut.) a její průkopnické působení v Tuzle a Sarajevě, stejně jako počáteční výsledky, kterých dosáhly svou lékařskou praxí její nástupkyně z Mostaru a v Tuzle, byly v argumentaci ženského emancipačního hnutí poslední a současně nejučinnější zbraní.“ Tamtéž, str. 121.

části měšťanů se plán Jana Honzáka zdál na pováženou, jiní byli dokonce pohoršení „výstředním nápadem“.⁵²

Rodina Honzákových se však většinovým postojem městečka nenechala zviklat, což také svědčí o jisté nezávislosti na tradičním stylu uvažování i o pevné společenské pozici, kterou lékař v Kopidlně měl. Pozitivní ohlas hraběte Schlika se dá dle mého názoru částečně vysvětlit jeho společenským původem, protože v aristokratických vrstvách bylo obvyklé poskytnout šlechticům poměrně rozsáhlé filologické a umělecké vzdělání a v případě dalšího ženina zájmu jej rozšířit i o další obory.⁵³ Univerzitní vzdělání, alespoň v Evropě, také jako první získávaly většinou dcery z vyšších vrstev společnosti. Nejen díky významu, jenž byl v jejich rodinách přikládán rozvoji intelektu, ale také z důvodů optimálního ekonomického zázemí pro absolvování studia.

6. Rozloučení s Kopidlnem

Vybočení z každodennosti a změnu v ustálených poměrech mohla způsobit stejně tak pozitivně vnímaná událost jako její protiklad. V případě sledované rodiny Honzákových to byla smrt jejího živitele, Jana Honzáka, který 8. července roku 1889 podlehl tuberkulóze.⁵⁴

Rodina vzhledem k zhoršujícímu se průběhu nemoci do jisté míry tuto situaci předvíдалa, a proto učinila v zájmu budoucnosti dětí několik zásadních rozhodnutí. Především to byla volba nového bydliště, kterým se

⁵² AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 87. Reakce úředníků v kontextu dobových názorů příliš nepřekvapuje. Snad jen zvýrazňuje paradox, ke kterému v 2. polovině 19. století došlo – jak na jiném místě více rozvedu, právě dcery úředníků patřily k prvním výdělečně činným ženám ze středních vrstev. Pokud však šlo o dobře situovanou rodinu, ze které pocházela například Marie Strettiová, přístup k vzdělání a uplatnění dcer se ještě ke konci 19. století řídil tradičním stylem uvažování. Autorka naznačuje, co bylo leckde hlavní překážkou: „*Probouzelo se v té době studium žen, začínala právě Minerva. Ale o tom nemohlo být u nás řeči, tatínek byl zásadním nepřítelem ženské emancipace.*“ STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 276-27.

⁵³ LENDEROVÁ, Milena: Matka..., c.d., str. 45-46. V samotné rodině Ervina Schlika značnými vědomostmi a všestranným vzděláním vynikala jeho neprovdaná prateta, již zmiňovaná hraběnka Elizabeth Schliková. Tamtéž, str. 47 – 62.

⁵⁴ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Děťství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 15.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 3. Jednalo se zřejmě o rodovou chorobu, k jejímuž propuknutí přispěla lékařova vyčerpávající práce a absence odpočinku v podobě dovolené. V kontextu nárůstu tuberkulózních onemocnění v 2. polovině 19. století však zdaleka nešlo o neobvyklou příčinu smrti. LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny...*, c.d., str. 76.

měla stát Praha – v tomto kontextu nabízí vysvětlení počínání Honzákových Pavla Vošahlíková: „*Pro rodiny, které neměly peněz nazbyt a chtěly dopřát vzdělání a lepší život třeba dvěma synům současně, bylo často jednodušší se spolu s nimi přestěhovat do metropole, než zde své ratolesti vydržovat samostatně. K podobnému řešení se uchýlovali pensionovaní úředníci nebo vdovy, kteří nebyli vázáni k určitému místu.*“⁵⁵

Vzhledem k tomu, že Bedřich Honzák krátce po smrti otce úspěšně složil maturitní zkoušku a hodlal se dát zapsat na lékařskou fakultu⁵⁶, rodina přestěhování příliš neodkládala. Zařizování spojené s prodejem domu a polí, likvidací hospodářství a dražbou nepotřebného vybavení částečně pomohlo Honzákovým překlenout toto bezesporu psychicky velmi těžké období.

Autorka *Paměti* bez sentimentality, ale přesto velmi sugestivně popisuje loučení s rodným krajem, které zároveň vnímala jako symbolický konec svého šťastného dětství. S příznačnou odvahou a vitalitou mládí si však tehdy nepřipouštěla pesimistické výhledy do budoucnosti, a to i přes dobře míněnou účast a obavy obyvatel Kopidlna, kteří litovali vdovu vydávající se s tolika dětmi do neznáma.⁵⁷

Dnem 10. září roku 1889, kdy Honzákovi definitivně opustili Kopidlnu, skutečně skončila téměř dvacetiletá etapa prožitá uprostřed venkovské pospolitosti, kterou mělo nyní vystřídat prostředí velkoměsta a s ním spojená radikální změna životní stylu. Jak se dále ukáže, díky dlouhodobým cílům a strategiím ve výchově dětí proběhla tato adaptace do nového prostředí z hlediska pozdější perspektivy více než úspěšně.

⁵⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 159.

⁵⁶ V tehdejšímu systému školství bylo podmínkou imatrikulace na vysokou školu pouze složení maturitní zkoušky z gymnaziálních předmětů. Ta však vzhledem ke své náročnosti kompenzovala absenci přijímacích zkoušek. ŠAFRÁNEK, Jan: *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, sv. II. (1848-1913), Praha 1918, str. 353.

⁵⁷ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 11-103.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 1-3.

V. Praha (1889-1895)

1. Poměry rodiny Honzákových v Praze

„Zatajil se v nás dech. Naše pohádkové představy o Praze se teď střetnou se skutečností, silnou a podmanivou. Vjeli jsme do nádraží. Hluk, lomoz, skřípání, nárazy, hřmot, světla, spěchající lidé, mnoho lidí. Napůl ve snách jsme se vybatolili z nádraží. Neseme si menší zavazadla a ubíráme se na Vinohrady. Na jejich hlavním náměstí Purkyňově právě vyrostly zdi nové katedrály na jeden metr vysoko. Za nimi ještě vidět strniště. Jdeme vpravo dlouhou Komenského ulicí až na konec. Za ním pohled do velkého prostoru nuselského údolí...Přišli jsme ze zahrady a vstupujeme do ulice třípatrových činžáků. Udiveni, překvapeni střízlivostí nového prostředí, vzduchem, jímž netáhla z jara vůně fialek, jenž nesílil plíce, ale sypal saze do otevřených oken bytů.“¹

Autorka *Paměti* vystihla pravděpodobně dojmy společné mnoha venkovanům přicházejícím v 80. a 90. letech 19. století do Prahy², jež sice ve srovnání s evropskými metropolemi patřila svou velikostí k těm méně významným, v rámci Rakouska-Uherska však šlo na přelomu 19. a 20. století o třetí nejlidnatější město monarchie, které v této době zažívalo rozsáhlý stavební a modernizační boom.³

¹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 3-4. Podobnou, ale vyhraněnější a otevřenější konfrontaci představ a prvních dojmů z předměstských částí pražské aglomerace ve svých vzpomínkách předkládá historik Josef Šusta (1874-1945), který přišel do Prahy v roce 1891 za účelem svého univerzitního studia. „Únavné shluky vysokých bloků činžovních se tu kupí v šablonově pravoúhlé síti přímočarých ulic s nejskoupější výbavou pro vyšší společné zájmy – Vinohrady dosahovaly již padesáti tisíc duší, když se roku 1889 kladl základ k chrámu sv. Ludmily, svou mockerovskou střízlivostí připomínající rovněž jen bohoslužebný činžák...Tyto přizemní všedností čišící předměstské obce, pravý opak svých krásných jmen, ať již připomínala zelený půvab révovi či slávu slavných bitev, přisály se cizopasně k Praze zbavené starého pásu hradeb.“

ŠUSTA, Josef : *Mladá léta učňovská a vandrovní: Praha – Vídeň – Řím*. Vzpomínky II, díl. 2., Praha 1963, str. 8-9. (Autoři ediční poznámky k této knize opravují Šustův údaj ohledně počtu obyvatel Královských Vinohrad v roce 1891 – padesát tisíc obyvatel měla tato příměstská obec až kolem roku 1900. Tamtéž, str. 420.

²První chvíle venkovanů ve městě z perspektivy jejich psychického i praktického vyrovnávání se s novým prostředím mapuje například: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 62 an.

³ FIALOVÁ, Ludmila -KUČERA, Milan -MAUR, Eduard: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, str. 151-152. V tomto kontextu je třeba zmínit, že 90. léta 19. století byla obdobím vůbec největšího růstu pražské aglomerace v její dosavadní historii, což bylo výsledkem více navzájem se ovlivňujících faktorů. K těm patřilo mimo jiné i rozsáhlé přistěhovalectví, které bylo motivováno

Logicky první a pravděpodobně i největší starostí nově příchozích bylo zajistit si bydlení, jak se ale z knihy Pavly Vošahlíkové dovídáme, v souvislosti s panující bytovou nouzí, kterou ani zmiňovaný stavební boom nedokázal adekvátně vyřešit, to nebyl právě snadný úkol. „*Většina nováčků...proto hledala ve městě nejprve své příbuzné, bývalé sousedy nebo alespoň krajany...spoléhali na jejich pomoc, protože už v novém prostředí zakotvili.*“⁴

Rodina Honzákových měla v tomto ohledu bezesporu štěstí, protože v Praze žil dobrý přítel zesnulého Jana Honzáka, penzionovaný úředník schlikovského dvora Jan Pešek, který vdově předem vyhledal odpovídající byt.⁵ Ten se, jak z citovaného textu v úvodu kapitoly vyplývá, nacházel na Královských Vinohradech, tedy v jedné ze čtyř největších příměstských obcí pražské aglomerace.⁶

„*Na Vinohradech, kde bylo bydlení levnější než v Praze, hledali své útočiště pensionovaní úředníci, vdovy ze středostavovských vrstev, živnostníci a drobní řemeslníci, kteří sice nežádali rozlehlé pěti nebo šestipokojové byty, ale přece chtěli více než jednu místnost a dbali už o základní sociální vybavení bytu.*“⁷

jednak novými pracovními příležitostmi ve sféře průmyslu a služeb, dále i sociálními proměnami venkova v důsledku rozkladu stavovské společnosti.

BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny Prahy II.* Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, Praha – Litomyšl 1998, str. 114.; HORSKÁ, Pavla - MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří: *Zrod velkoměsta.* Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha-Litomyšl 2002, str. 193.

⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 62.

⁵ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 1. Ze stránek *Paměti* je patrné, že rodinu Honzákových k Peškovi vázaly více než vřelé vztahy založené zřejmě na vzájemné názorové shodě. Albína Honzáková zmiňuje, že Pešek jako jediný z úředníků podpořil Jana Honzáka v jeho plánech ohledně studia dcery Anny. Na jiném místě se z *Paměti* dovídáme, že si Honzákovi chodili v Praze pro *Národní listy* právě k panu Peškovi. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Dětství Honzákových v Kopidlně*, c.d., str. 87.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 7.

⁶ BĚLINA, Pavel a kol.: c.d., str. 129. Dějiny správního celku Královských Vinohrad souvisí s rozvojem pražského průmyslu, který byl příčinou rozrůstání zástavby za novoměstskými hradbami, tedy i na místech bývalých viničních usedlostí. V souvislosti s rychlým stavebním vývojem získala obec Královské Vinohrady v roce 1879 status města. Díky příznivé geografické poloze a komunikačnímu spojení se stala tato samosprávná část pražské aglomerace atraktivní pro stavební podnikatele i zájemce o moderní bydlení, které bylo dle slov Pavly Vošahlíkové přes svou strohost a uniformitu pohodlnější než domy v centru. BĚLINA, Pavel a kol.: c.d., str. 127-128.; CABALKA, Josef a kol.: *Královské Vinohrady*, Praha 1940, str. 34.; HORSKÁ, Pavla-MAUR, Eduard –MUSIL, Jiří: c.d., str. 231-232.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 70.

⁷ Tamtéž, str. 70. Podrobněji se dispozicemi činžovních domů zabývají například: HORSKÁ, Pavla-MAUR, Eduard –MUSIL, Jiří: c.d., str. 205 an.

Třípokojoiný byt s kuchyní v domě jistého kamnářského mistra pana Rause se v tomto kontextu jeví jako velmi prostorný. Vzhledem k tomu, že ho však obývala sedmičlenná rodina, ke které se na dobu jednoho roku připojila mladší sestra vdovy Anny Honzákové a později i studující synovec, muselo se soužití členů této domácnosti řídit bezesporu zásadami vzájemné ohleduplnosti a tolerance, a to nejen z důvodu velmi náročného studia několika z dětí.⁸

Chod domácnosti se také především přizpůsobil nové ekonomické situaci, ve které se rodina nacházela. Ta podle vzpomínek Albíny Honzákové vypadala přibližně takto: dvacetileté úspory rodičů spolu s penězi z prodeje domu a pole tvořily částku 30 000 zlatých, kterou vdova uložila do občanské záložny na Vinohradech. Z té se měla financovat případná studia všech šesti dětí a další náklady v domácnosti. Kromě symbolické penze po Janu Honzákovi - 280 zlatých ročně, které právě tak stačily pokrýt činži⁹ – rodina nemohla s jinými příjmy počítat, alespoň do doby, než si děti samy začaly vydělávat.¹⁰

⁸ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 4-5. K soužití rodiny Honzákových s příbuznými dodejme slovy Pavly Vošahlíkové: „I ve městě se však nezrušily všechny širší příbuzenské svazky a povinnosti. Pokud bylo ku příkladu potřeba ubytovat syna v době studií ve městě, kde žil někdo spřízněný, byť vzdáleně, bylo zcela obvyklé poslat ho na byt k němu. Stálým členem domácnosti bývala často také neprovdaná nebo ovdovělá sestra pána domu.“ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 98-99.

⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 13. Fakt poměrně vysoké činže opět koresponduje se závěry Pavly Vošahlíkové, která uvádí, že: „Především zásluhou vysokého nájemného patřila Praha už od 70. let minulého století k nejdražším městům monarchie a konkurovala v tomto směru i Vídní. Činže rostla ve všech pražských čtvrtích v letech 1870-1900 velmi prudce.“ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 66. V tomto kontextu je také pochopitelné časté stěhování a stěhování obyvatel nájemních domů, na které citovaná autorka poukazuje. Vzhledem k tříměsíční výpovědní lhůtě to v případě některých jedinců mohlo být až čtyřikrát do roka. Tamtéž, str. 62. K výše činže v jednotlivých částech pražské aglomerace též: HORSKÁ, Pavla-MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří: c.d., str. 211-213.

Bytová situace Honzákových se z této perspektivy jeví jako relativně stabilní, přestože rodina v průběhu 90. let vystřídala v rámci Královských Vinohrad – rovněž z finančních důvodů – tři bydliště. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 5, 52. Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), fond: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (1882-2000), matriky posluchačů: *Filosofové řádní - zimní běh 1897/8*, č. 76.; Tamtéž, matriky posluchačů: *Filosofové řádní – zimní běh 1898/99*, č. 103.

¹⁰ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 7-8, 12-13. Albína Honzáková na několika místech *Paměť* naznačuje, že důvodem nízké penze byla především otcova hrdost, která mu bránila, aby si o finanční zajištění na stáří či pro případ své smrti ještě za svého života požádal. Jistou roli při tom ale hrála také závist některých panských úředníků, kteří měli dojem, že lékař vzhledem ke svým příjmům žádný důchod nepotřebuje. Na tomto místě je však nutné podotknout, že v minulosti byla absence penze u většiny povolání naprosto běžná. Jako jedni z mála se výhodě takovéhoho zaopatření těšili právě úředníci. Naopak lékaři, především venkovští, pracovali

Honzákovi se tedy sice neocitli v těžko řešitelné společenské situaci, kdy by byla vdova nucena hledat si zaměstnání, museli však po všech stránkách slevit ze svého životního standardu.¹¹ Je nesporné, že v důsledku toho se změnila i jejich sociální pozice. Jedním z jejich ukazatelů byla například skutečnost, že si vdova Honzáková od nynějška obstarávala sama s nejstarší dcerou veškeré domácí práce. Rovněž šatník i stravovací možnosti rodiny byly vzhledem k předchozím poměrům značně limitované.¹²

Důvodem této nadměrné šetrnosti bylo již zmiňované odhodlání matky neupustit od záměru umožnit studia všem dětem, tedy i dcerám. Že nebylo lehké si za stávající ekonomické situace podobné rozhodnutí uhájit před většinovým míněním veřejnosti svědčí i vzpomínky její dcery: „*Naše okolí, naši příbuzní [se] ujišťovali, že z toho studia nic nebude. Nikdo kolem nás mimo domov a školu nechápal, proč jsme tak „zažrané“ do učení, proč si kazíme nejlepší léta.*“¹³

většinou až do své smrti - v důsledku vyčerpání často předčasně. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Dětství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 26-27.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 9.; POKLUDOVÁ, Andrea: c.d., str. 66.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 203-205.

¹¹ V této situaci se opětovně potvrdilo pevné zakotvení rodiny v hodnotách příslušných skupinám inteligence. Honzákovi v tomto směru jednoznačně preferovali duchovní oblast nad materiálním standardem. Nikoliv z módních důvodů neváhali investovat do svého kulturního a uměleckého vyžití jakým byla pravidelná návštěva Národního divadla, muzeí nebo koncertů. Matka hudebně nadaná Marii a Albíně umožňovala i v Praze kvalitní vzdělání v této oblasti, rodina nadále odebírala již zmíněné *Národní listy*, matka každoročně kupovala *Kalendář paní a dívek českých*, dětem předplatila časopis pro mládež. Tamtéž, str. 13-14, 49. Albína Honzáková nenechala ve svých *Pamětech* bez povšimnutí ani - pro český národ významnou - událost Jubilejní výstavy v roce 1891, na niž se svými sourozenci také zavítala. Tamtéž, str. 15. K formám zmiňovaného kulturního vyžití více: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 231 an.

¹² AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 6, 11-13, 15, 127. Pro srovnání materiálních poměrů rodiny v době jejich života v Kopidlně a poté v Praze stačí uvést několik konkrétních příkladů ze vzpomínek Albíny Honzákové. V Kopidlně rodina zaměstnávala nejméně tříčlenný pomocný personál, nyní si z úsporných důvodů nemohla dovolit ani občasnou výpomoc při úklidu či praní prádla. V prvních letech večeřela rodina v Praze den co den chléb slabě pomazaný sádlem, součástí jídelníčku nebylo například z finančních důvodů žádné ovoce. Oblečení si Honzákovi nechávali v Kopidlně pořizovat u známé švadleny, v Praze na sebe tento úkol vzala matka s nejstarší dcerou, přičemž šlo nejčastěji o přešívání starších oděvů. Z těchto příkladů je patrné, jakým směrem se sociální pozice rodiny posunula - z horního spektra středních vrstev na pomezí středního a dolního spektra středních vrstev.

MACHAČOVÁ, Jana - MATĚJČEK, Jiří: *Nástin...*, c.d., str. 240 - 253.

Praktickými důsledky případné smrti živitele rodiny inteligence se zabývá například: MACHAČOVÁ, Jana: *Rodina...*, c.d., str. 31.

¹³ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 29. O podobné zkušenosti s nepochopením okolí píše například: NOVÁKOVÁ-HASZOVÁ, Jiřina: Z let proměny. In: HONZÁKOVÁ, Albína (ed.): *Československé studentky let 1890-1930*. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia E. Krásnohorskou, Praha 1930, str. 100.

Z této perspektivy se nabízela totiž jiná, daleko jistější a příjemnější alternativa, kterou vdově v dobrém úmyslu doporučovaly známé. V radách typu: „*Nelamte jim hlavu, neutrácejte na to studování dcery zbytečně peníze.*“ nebo: „*Vyhazujete peníze, dcery se vám beztoho vdají a vy zůstanete sama bez groše.*“¹⁴ se odráželo dobové přesvědčení, že by rodina měla cestou adekvátní společenské reprezentace usilovat spíše o brzké a co nejvýhodnější provdání dcer, než se pouštět do rizika dosud téměř nevyšlapané cesty gymnaziálního a vysokoškolského studia žen.¹⁵

Situace bratrů byla v tomto ohledu mnohem příznivější. Nejstarší Jan sice v důsledku přestěhování nepokračoval v přípravě na mlynářské řemeslo, jako alternativu však matka zvolila dvouletou obchodní školu a následný drogistický kurz, po jehož absolvování pracoval Jan jako příruční v obchodě.¹⁶ O rok mladší Bedřich v roce 1895 úspěšně ukončil univerzitní přípravu na lékařské povolání.¹⁷ Emil pokračoval v Praze v gymnaziálním studiu a poté se zapsal na práva, kde s výtečným prospěchem absolvoval první rigorózum a státní zkoušku, po krátké nemoci v lednu roku 1896 však tento nadějný student nečekaně zemřel.¹⁸

Ze vzpomínek Albíny Honzákové na bratry Bedřicha a Emila mimo jiné vyplývá, že šlo o cílevědomé jedince, kteří svá studia brali nadměru zodpovědně, bezesporu i proto, že pro ně v daných podmínkách představovala jedinou možnou cestu k budoucímu ekonomickému zajištění i případnému opětovnému sociálnímu vzestupu. Synové se tak zároveň snažili ulehčit

¹⁴ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 28-29.

¹⁵ Albína Honzáková ve svých *Pamětech* k těmto názorům podotýká: „*Zatímco v naší generaci jedny maminky, vdovy po inteligentech zejména, vydávaly poslední groš na toalety svých dcer, vodily je na bály, aby se tam seznámily dívky ve vší slušnosti a počestnosti s mladými muži za účelem sňatku, ty druhé matky obětovaly vše, aby jejich dcery mohly vystudovat, stát se samostatnými a samy si rozhodnout o dalším životě.*“

Tamtéž, str. 142. Srovnej: ŠIMŮNKOVÁ, Alena: c.d., str. 66-76. Na okraj jenom uveďme, že obě sestry – Anna a Albína – zůstaly po celý život svobodné, pouze nejstarší Marie se v roce 1894 provdala za MUDr. Josefa Pavlíka, se kterým poté žila v Táboře. Z tohoto manželství pocházela mimo jiné i první česká inženýrka architektury, Milada Petříková-Pavlíková. Tamtéž, str. 96 -101.

¹⁶ Tamtéž, str. 17.

¹⁷ AUK, fond: Lékařská fakulta Univerzity Karlovy (1883-1953), *Hlavní protokol o rigorosech Lékařské fakulty I.*, č. 1012.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 71. Bedřich Honzák si poté ještě 11 let rozšiřoval své vzdělání působením na několika pražských klinikách, v roce 1906 přijal místo primáře v nemocnici v Hradci Králové, kde úspěšně působil až do své smrti v roce 1933. Tamtéž, str. 72, 84-89.

¹⁸ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 121.

rodinnému rozpočtu, protože výborné studijní výsledky byly jedním z předpokladů pro osvobození od kolejného.¹⁹

Vzhledem k tomu, že léta jejich vysokoškolského studia spadala do desetiletí rozmachu spolkového a politického života českého studentstva, nezůstali ani bratři Honzákové k těmto podnětům lhostejní. Bedřich, který byl členem strany radikálně pokrokové²⁰, tak sestřám nejen zprostředkoval hlubší povědomí o soudobých společenských událostech a názorech nastupující mladé politické generace, ale také vytvářel předpoklady pro budoucí kontakty svých sester s pokrokovou mládeží v rámci studentského spolku Slávie²¹ i pro jejich vlastní politické aktivity na poli ženského hnutí v pozdějších letech.²²

¹⁹AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 13-14.; LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 1., složka: *Rodinné dokumenty z rodiny otce Dr. Jana Honzáka a děda Josefa Hlaváče z let 1848-1894*, inv. č. 51.;

²⁰ Strana radikálně pokroková se vyprofilovala ze širšího proudu pokrokového hnutí mládeže 80. a 90. let 19. století. K jejímu oficiálnímu ustavení došlo v dubnu roku 1897 a mezi její čelní představitele a zakladatele patřil vedle Antonína Hajna (1868-1949) například Antonín Čížek (1865-1897) či Antonín Kalina (1870-1922). Program strany byl založen na přirozeněprávní i historické koncepci českého státního práva. Vedle této oblasti se však strana orientovala na další aktuální společenské problémy, jakými bylo všeobecné hlasovací právo, školské reformy, sociální otázky či emancipace žen. Přestože šlo o menší stranu zastupující především českou maloburžoazní inteligenci, měla i ona na přelomu 19. a 20. století na české politické scéně své místo, mimo jiné i proto, že působila jako určitý korektiv a doplněk k masovým politickým stranám. K rozšíření členské základy došlo v roce 1908, kdy se po spojení se zástupci České strany státoprávní, z těchto dvou pokrokových proudů nově vytvořila Česká strana státoprávně pokroková. ČAPKA, František: c.d., str. 521, 537.; KUČERA, Martin: Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13, 1993, str. 11-12, 22.

²¹ Studentský, původně pouze na slovanskou kulturní spolupráci orientovaný spolek Slávie byl po roce 1889 pokračovatelem aktivit zakázaného Akademického čtenářského spolku. Ve vedení Slávie se soustředily osobnosti jako Antonín Hajn či Karel Stanislav Sokol (1867-1922), které byly spjaté s *Časopisem českého studentstva*. Jeho koncepce dala podnět k zformování Pokrokového hnutí českého studentstva - tedy demokratického národního hnutí, které se zároveň orientovalo na sociální problematiku. Protidynastické aktivity některých představitelů tohoto hnutí v roce 1893 daly podnět k procesu s tzv. Omladinou, v němž byla řada pokrokářů odsouzena a poté uvězněna. V této souvislosti došlo i k úřednímu rozpuštění Slávie, jež byla obnovena až v roce 1896. Její činnost sice již nedosáhla šíře předchozích aktivit, přesto však na přelomu 19. a 20. století hrála významnou roli při formaci univerzitní mládeže, protože svým kulturním a přednáškovým programem reagovala na soudobé společenské problémy. Podstatným rysem byla právě vstřícnost vůči univerzitnímu studiu žen. Jak dále ještě rozvedu, v rámci Slávie vznikl i její ženský odbor. HAVRÁNEK, Jan (ed.): *Dějiny Univerzity Karlovy 1802-1918*, sv. III., Praha 1997, str. 198 - 200. V souvislosti s autorkami memoárové literatury využité v mé práci je vhodné na tomto místě zmínit osobnost Marie Gebauerové. Podle historika Martina Kučery se jednalo o vůbec první ženu aktivně zapojenou v činnosti pokrokářského hnutí počátku 90. let 19. století. KUČERA, Martin: Kulturně politická aktivita pokrokářského hnutí. In: *ČCH* 92, 1994, č. 1., str. 66.

²² V roce 1905 založila Františka Plamínková v rámci Ženského klubu českého Výbor pro volební právo žen, který usiloval o prosazení tohoto požadavku - právo žen volit a být voleny do zemského sněmu a říšské rady - do praxe. Mezi přední aktivistky tohoto výboru patřily vedle F. Plamínkové a Marie Vítkové (1865-1935) právě sestry Anna a Albína Honzákovy. Podrobněji k těmto sdružením: NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 214-239.

Albína Honzáková s lehkou sebeironií vzpomíná, jak intenzivně a zpočátku ještě s polodětskou naivitou prožívala²³ některé bouřlivé politické události 90. let, ať už to bylo vítězství Mladočechů nad Staročechy ve volbách do říšské rady v roce 1891, proces s tzv. Omladinou na počátku roku 1894 či jazykové bouře na podzim roku 1897.²⁴ Způsob reflexe těchto zážitků nicméně opět potvrzuje, že se ovzduší rodiny Honzákových vyznačovalo moderním pojetím i praktikováním vlastenectví a bylo otevřeno pro nové podněty, které studující členové rodiny mimo jiné vstřebávali i na přednáškách mladé generace univerzitních pedagogů.²⁵

Než ale Albína a Anna Honzákovy usedly do univerzitních poslucháren, čekala je gymnaziální studia, na která se ve své práci zaměřím podrobněji. Bude však nutné zasadit je do určitého kontextu.

²³ Autorka například píše: „Abych zachytila náladu doby, ..měla bych psát o politickém probuzení, kdy se dvanáctiletá tážu svých spolužaček: *Jsi Mladočeška nebo Staročeska a dle toho je zařadí[m] výše nebo níže..*” A na jiném místě: „*Do studentských schůzí jsme nesměly. Ale bratr Bedřich, medik, v nich pracoval a vyprávěl nám o nich. My to sdělovaly ve škole svým spolužačkám a dělaly s nimi politiku.*”

AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 20-21. Zájem gymnazistek o soudobé politické i společenské dění potvrzuje i PhDr. Věra Babáková, jedna z prvních studentek Minervy: „*Mladé hlavy hořely. Ve škole pod lavicí se četly Nové proudy, časopis pokrokového studentstva, Vzdělávací bibliotéka.*“ BABÁKOVÁ, Věra: *Z prvních dob ženského studia*. In: HONZÁKOVÁ, Albína: *Československé studentky ..*, c.d., str. 93.

²⁴ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 19β, 19γ, 20-21.

²⁵ Dle některých poznámek a především budoucích aktivit Albíny Honzákové je nesporné, že například kontakt s názory univerzitního profesora T.G. Masaryka měl nesporný vliv na její budoucí politickou i hodnotovou orientaci. Nermalou roli při tom také hrál Masarykův programový feminismus i vřelé přátelství Albíny Honzákové s jeho dcerou Alicí, o kterém svědčí jejich korespondence. Pravděpodobně nejprůkazněji reflektují tyto skutečnosti dvě přednášky Albíny Honzákové pronesené v souvislosti s úmrtím T. G. Masaryka. HONZÁKOVÁ, Albína: *Tomáš Garrigue Masaryk a ženy*. Masarykovo lidské poselství budiž základem školy i života: Dvě přednášky..., Praha 1938.; LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 3., složka: *Masaryková Alice Honzákové Albíně*, 4 dopisy z let 1930-1947, inv. č. 429, přírůstk. č. 81-83. Význam T.G. Masaryka coby duchovního vůdce studentstva a zároveň i obhájce rovnoprávnosti žen připomíná i další z prvních vysokoškolaček, již zmiňovaná V. Babáková: „*Tehdy vzrostl ve studentstvu velice vliv prof. Masaryka, jenž byl naším učitelem...Sledovaly jsme se zájmem nejen jeho přednášky universitní, nýbrž i veřejnou činnost...Jeho knihy byly nám živným chlebem a kdykoliv mluvil veřejně, sledovaly jej v posluchačstvu dychtivé zraky mladých stoupenek...Zejména působilo mravní jeho úsilí, krásný názor na ženu a na vztah obou pohlaví, což mělo na nás, jež jsme leckdy tápaly v pochybnostech, jdeme-li správnou cestou, vliv osvobozující. Na pátečních schůzkách u Masaryků bývaly mezi pozvanými studenty také dívky, které měly možnost poznati ušlechtilost rodinného života, kde manželé tvoří duševní jednotu.*“ BABÁKOVÁ, Věra: c.d., str. 93-94. K feministické filozofii T. G. Masaryka více: MALÍNSKÁ, Jana: c.d., str. 79 an.

2. Cesta žen za vzděláním

Po příchodu do Prahy nechala matka starší Annu zapsat do třetí třídy měšťanské školy na Královských Vinohradech, v případě Albíny byla situace složitější. Chyběly ji narozdíl od sester solidnější základy německého jazyka. Proto před nástupem na měšťanku strávila rok v jedné z pražských německých škol. Obě dívky, Anna a Albína, se smířily s alternativou v podobě učitelského povolání, možnost vyšší kvalifikace, než jakou nabízel učitelský ústav, totiž dosud v Českých zemích neexistovala²⁶ a na jejich studium v zahraničí již rodině nezbyvaly finance.²⁷ Do života obou dívek však v pravou chvíli - slovy Albíny Honzákové - šťastně zasáhl osud, a to prostřednictvím osobnosti Elišky Krásnohorské.²⁸

Viděno z opačné perspektivy – definitivní rozhodování sester Honzákových shodou okolností spadalo do doby, kdy dosáhlo české ženské hnutí jednoho ze svých největších úspěchů během 2. poloviny 19. století. Předcházelo mu však několik desetiletí soustavné spolkové práce, která se vedle charitativní a národní oblasti zaměřovala především na problematiku vzdělávání a pracovního uplatnění žen. Spisovatelky jako Karolína Světlá a její sestra Sofie Podlipská (1833-1897) nebo již zmíněná Eliška Krásnohorská prostřednictvím tisku i své literární tvorby opakovaně poukazyvaly na aktuální problémy žen ze středních vrstev (především dcer úředníků) a inteligence, pro než kromě sňatku a případného učitelského povolání neexistovala v Českých zemích téměř žádná jiná možnost seberealizace.²⁹ I

²⁶ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 18-19, 22.

²⁷ Tamtéž, str. 7, 24. Z tohoto důvodu se nemohl také realizovat záměr Marie Honzákové ohledně jejích hudebních studií v Lipsku. V tomto kontextu se jako příznačný jeví i osud Marie Gebauerové, dcery univerzitního profesora, která své nadání mohla v 80. letech 19. století rozvinout pouze na úrovni dívčího pedagogia. GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 3., str. 35-36.

²⁸ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 7. Touto přední osobností českého ženského hnutí a kulturního života 19. a počátku 20. století se podrobně zabývala například VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra: *Eliška Krásnohorská*, c.d.

²⁹ Výdělečná práce žen byla i ke konci 19. století oficiálně považována středními vrstvami (jejichž symbolika prezentovala ženu jako „dobrého anděla domácnosti“) za něco nepatřičného. Zcela jiná byla situace nižších vrstev společnosti, kde se výdělečná práce žen z dělnického prostředí stala životní nutností. Z této odlišnosti také pramenilo jisté vzájemné nepochopení a absence dlouhodobé cílené spolupráce ženského hnutí středních a dělnických vrstev. V tomto ohledu však šlo o jev v podstatě charakteristický pro celou evropskou společnost, nejen pro České země. Srovnej: ABRAMS, Lynn: c.d., str. 142-147, 174-208.; BAHENSKÁ, Marie: c.d., str. 104.; GEBAUEROVÁ,

tyto jistoty se však přibližně od 70. let 19. století stávaly do jisté míry iluzí - například kapacita dívčích učitelských ústavů naprosto nedostačovala poptávce adeptek tohoto vzdělání, ještě závažnějším problémem byl vzrůstající počet svobodných, ekonomicky nesamostatných žen, kterým rodina nebyla schopna zajisti adekvátní věno pro případný společensky přiměřený sňatek.³⁰

Konkrétním řešením této nezáviděníhodné situace se - inspirována cizinou - zabývala již v roce 1874 Eliška Krásnohorská, když na stránkách *Osvěty* domácí veřejnosti naznačila a do jisté míry i předpověděla, kterým směrem by se napříště mělo ženské vzdělání v Českých zemích ubírat.³¹ Na bázi takzvaných průmyslových a obchodních škol, které byly zřizovány především svépomocí ženských spolků, případně z iniciativy měst, se pak skutečně postupně začala rozšiřovat odborná kvalifikace žen v různých, převážně výrobních a uměleckých oborech, a tím i možnost jejich samostatné existence.³² Veřejnost se z praktických důvodů musela s touto částečnou emancipací ženy de facto smířit, co však i nadále nehodlala připustit, to byla úplná vzdělávací rovnoprávnost žen s muži. Vylíčení historického a dobového pozadí těchto postojů přesahuje možnosti i cíle této práce, proto pouze ve stručnosti uvedu, že se v nich jednak prolínalo stereotypní pojetí rozdílnosti muže a ženy, jednak i současné obavy z rozpadu tradičních

Marie: c.d., díl 3., str. 35.; NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 299-318.; ŠIMŮNKOVÁ, Alena : c.d., str. 86-87.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 111-13.

³⁰ ŠIMŮNKOVÁ, Alena : c.d., str. 101-105.; Zprávy spolkové. In: *Ženské listy* 30, 1902, č. 10, str. 203.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 201-205.

³¹ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: Ženská otázka u nás a jinde. In: *Osvěta* 4, 1874, č. 1-2., str. 67-70, 102-120.

³² Pomineme-li vzdělávací aktivity Spolku sv. Ludmily, které se realizovaly od poloviny 60. let 19. století a byly určeny pouze chudým dívkám, počátky dívčích průmyslových škol v Českých zemích jsou nejčastěji spojovány s Ženským výrobním spolkem českým, který vznikl v roce 1871. Jeho zakladatelkou a dlouholetou předsedkyní byla spisovatelka Karolína Světlá, která s okruhem svých spolupracovnic uvedla v život spolkovou školu s několika různě zaměřenými odděleními a příležitostně pořádanými kurzy. V rámci nich si žačky jednak doplňovaly, případně rozšiřovaly své školní vědomosti, především se zde však seznamovaly s praktickými dovednostmi jakými bylo například šití prádla, kloboučnictví, úprava vlasů, rytectví, výroba umělých květin, dále i ošetrovatelství či obchodnictví. Díky promyšlené koncepci se absolventkám prostřednictvím spolkové poptavárny zajišťovalo i následné pracovní uplatnění, což bylo v kontextu dobových výhrad k ženské práci rovněž nesmírně důležité. BAHENSKÁ, Marie: c.d., str. 60-75, 104-122.

rodinných struktur, úpadku mužské autority, ale také z konkurence na trhu práce a v neposlední řadě i na poli vědy.³³

Podvědomý strach ze vzdělaných žen, v případě lékařského studia i dobová tabuizace těla a sexuality, byly navenek ventilovány zpravidla jako chvályhodná obrana dobrých mravů, křesťanských a rodinných hodnot i počestnosti samotné ženy.³⁴ Veřejnost v tomto kontextu inklinovala přirozeně k tomu, aby si o vzdělané ženě vytvořila apriorně negativní představu dominantní mužatky či extravagantní bohémky rozvracející stávající společenský řád.³⁵

S příznačným nadhledem stáří konfrontuje Albína Honzáková ve svých *Pamětech* tuto fikci s realitou, když si odpovídá na řečnickou otázku: „*Jak vskutku vypadaly první gymnazistky? Tak, jako ostatní dívky: lišily se od*

³³ MALÍNSKÁ, Jana: c.d., str. 39.; ŠIMŮNKOVÁ, Alena : c.d., str. 95-97. Podrobně k této problematice například: ABRAMS, Lynn: c.d., str. 23-46.; HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky...*, c.d., str. 9-39.

³⁴ ŠIMŮNKOVÁ, Alena : c.d., str. 95-97. Velmi příznačné jsou v tomto kontextu konfrontace spojené s otevřením dívčího gymnázia Minerva. Eliška Krásnohorská uvádí ve svých vzpomínkách situaci, kdy jí ředitel dívčího učitelského ústavu veřejně na ulici spílal a sesílal na ni Boží trest za znemravňování dívek gymnaziálním vzděláváním, podobnou inzultaci zažila na veřejnosti zakladatelka Minervy i od jisté starší ženy. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: *Co přinesla léta*, c.d., str. 124-125. Některé z konkrétních argumentů odpůrců ženského studia týkajících se oblasti mravního ohrožení dívek, zejména v souvislosti s lékařstvím, uvádí například již zmiňovaná Věra Babáková: „*Představa, že by ženy poslouchaly lékařské výklady společně s muži, zdála se lidem nemyslitelnou...Pochybovalo se i o slušnosti dívek, jež mají v úmyslu věnovati se studiu tak závažnému. Vždyť nebudou moci s nimi do přednášek ani chodit gardedámy, jež byly nezbytné všude, kde se dívky s jinými stýkaly. Proto se v „dobré“ společnosti mluvilo o studentkách leckdy s pohrdáním a srovnávány byly i s baletkami a jinými ženami, jichž ctnost bývá v nebezpečí.*“ BABÁKOVÁ, Věra: c.d., str. 92.

³⁵ Vizualně ztvárněné bychom tyto představy například našly na stránkách dobových časopisů, jakými byly *Humoristické listy* či *Paleček*. Interpretací v nich obsaženého karikování ženského studia se zabýval: FRONK, Václav: *Obraz ženské emancipace v humoristických časopisech 1890-1914*. In: *Marginalia Historica: Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK 8*, 2004, str. 117-133.

Jak takové zesměšňování ženského studia mohlo probíhat v reálném životě, přibližují vzpomínky M. Strettiové: „*Pamatuji, jak jsme o tom jednou debatovali v háji, byl s námi na procházce pan soudce Goll. Nasadil si brejle a s otevřenou knihou v ruce klopytal přes kořeny, snaže se zesměšnit mi tak studované ženy. Ale nejen že mne nepřesvědčil, naopak tuze mne to na něho mrzelo, protože jsem si ho velmi vážila a naň držela.*“ STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 276.

Z dnešního pohledu tyto představy vnímáme jako neopodstatněné, mylné a jednoznačně zpátečnické, ve své době však měly neobyčejnou váhu a bohužel i životnost. Kdybychom chtěli definovat některé z jejich důsledků, použili bychom asi pojmu velký paradox. Pročteme-li si pozorně *Paměti* Albíny Honzákové, jako červená niť se jimi táhne motiv poslání prvních vysokoškolských studentek ve spojení s tím, co v praxi obnášelo. Především to byly vysoké mravní nároky, které na sebe tyto ženy s ohledem na nedůvěru společnosti musely klást. Konkrétních i abstraktních příkladů bychom ve vzpomínkách Albíny Honzákové našli celou řadu. Pro ilustraci uvedu ten, kdy musela odmítnout pozvánku univerzitního kolegy, aby s ním šla do kavárny, protože se to přičilo tehdejší „dobrým“ mravům a především to bylo oblíbeným námětem karikatur studujících žen. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 134-135.

ostatních jen vnitřním zaujetím pro svou ideu ženského vzdělání. Oblečeny po tehdejší módě, ušněrované, v dlouhých sukních jako matrony, byly přece hezké a elegantní a smýšlením ušlechtilí bouřliváci.“³⁶

3. Počátky Minervy

Dne 30. září roku 1890 byla ve skromných podmínkách obecné dívčí školy u sv. Vojtěcha v Pštrossově ulici v čísle popisném 11 zahájena výuka třiapadesáti³⁷ žaček nově otevřeného dívčího gymnázia Minerva³⁸, prvního svého druhu ve střední Evropě. Dle vzpomínek Albíny Honzákové: „*Osvícení ředitelé a profesori, ba i dvorní radové účinně pomáhali Elišce Krásnohorské v práci při zřizování dívčího gymnázia. Ale svou dceru na tuto „riskantní“, „prekérní“ dráhu žádný nedal...*

Mecenášů nebylo...Městská rada pražská propůjčila spolku pro zahájení vyučování jednu tmavou a studenou třídu ... a uzounký pokojíček na ředitelnu a sborovnu zároveň; nic lepšího nebylo.

Veřejné mínění bylo konzervativní a lhostejné. Tisk zdrženlivý, nevšímavý. Ze spisovatelů jen Neruda sympatizoval s myšlenkou dívčího studia a Arbes poslal svou dceru do Minervy studovat. Z ostatních intelektuálů pouze T. G. Masaryk a prof. fyziky Dr. Seydler dali dcerky do 2. ročníku. Humoristické listy přinesly příspěvek. Uveřejnily karikaturu studentky: má krátké vlasy, potlouká se po kavárnách, kouří, a přehazuje nohu přes koleno.“³⁹

Stručnost a jistá jednostrannost tohoto shrnutí si však žádá doplňující a částečně i korigující vysvětlení.

³⁶ Tamtéž, str. 28.

³⁷ Zpráva o založení „Minervy“, spolku pro ženská studia (nestránkováno). In: PRUSÍK, František (ed.): *I. výroční zpráva soukromé střední školy dívčí (spolku Minervy) v Praze: koncem školního roku 1891*, Praha 1891. Pozdní datum zahájení školního roku bylo způsobeno povodní a následným využitím prostor školy pro obyvatele zaplavené čtvrti. Zápis budoucích žaček se tak konal až 16. září. Nutno ale podotknout, že v minulosti býval školní rok běžně zahajován až v polovině září a v důsledku toho končil v polovině července. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: *Co přinesla léta*, c.d., str. 132.; NOVOTNÁ, Martina: *Obraz gymnazisty poloviny 19. století ve světle jeho deníků*, diplomová práce, FF UK, Praha 1999, str. 27.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 152.

³⁸ Podrobné informace k historii této školy nalezneme jednak v periodicky vydávaných výročních zprávách školy, dále v almanachu *Československé studentky let 1890-1930* a sborníku *První české dívčí gymnázium*. Ze soudobých titulů je to například citovaná práce M. Neudorflové. NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 116-125.; SMĚŘIČKOVÁ, Helena a kol. (ed.): *První české dívčí gymnázium*. Sborník ke 100. výročí založení, Praha 1990.

³⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 28.

Vybavena zkušenostmi z práce pro Ženský výrobní spolek i žurnalistickou a redaktorskou praxí, Eliška Krásnohorská, která dle svých slov cítila na přelomu 80. a 90. let, že má dost sil využít příznivé situace⁴⁰ a podniknout rozhodné kroky ve věci ženského studia, iniciovala přednáškovou⁴¹, petiční a sbírkovou kampaň, jejímž výsledkem bylo nejen povolení od zemské školní rady otevřít soukromé dívčí gymnázium, ale především finanční a morální podpora části české veřejnosti, bez které by realizace projektu nebyla možná.⁴²

27. září 1890 se konala první valná hromada spolku Minerva, jehož hlavním posláním a programem bylo „opatřiti dívkám, které se vykáží náležitou způsobilostí, vyšší vzdělání a zejména předpravu k studiím universitním.“⁴³

Ve spolupráci s odborníky z oblasti školství vypracoval František Xaver Prusík (1845-1905), profesor Akademického gymnázia v Praze a první ředitel gymnázia Minerva, pro tento ústav vlastní učební osnovy. Dle nich měly uchazečky z řad absolventek měšťanských škol nejprve projít jednoroční přípravkou (později rozloženou do dvou let), kde by si doplnily učivo čtyř nižších tříd chlapeckého gymnázia, poté měly během čtyř let

⁴⁰ Z dlouhodobé perspektivy to byl vzrůstající počet univerzitních studentek v zahraničí, v daném momentu hrála velkou roli skutečnost, že císař František Josef I. (1830-1916) dovolil osobně v létě roku 1890 ruské lékařce Rose Kerschbaumerové provozovat v Rakousku-Uhersku soukromou praxi. To utvrdilo Elišku Krásnohorskou v naději a poskytlo ji to i potřebný argument, že ženy lékařky v budoucnosti naleznou uplatnění i v Českých zemích, a tudíž má dívčí gymnázium - jako nezbytný předstupeň vysoké školy - své logické opodstatnění. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: *Co přinesla léta*, c.d., str. 118-119, 129-130.

⁴¹ Albína Honzáková vzpomíná, že právě prostřednictvím přednášek Elišky Krásnohorské a Sofie Podlipské se rodina s projektem gymnázia blíže seznámila. Příznačné je, že informaci o těchto akcích získala Anna Honzáková v měšťanské škole od své třídní učitelky. Právě učitelky totiž patřily k nejčastějším a nejaktivnějším spolupracovnicím Elišky Krásnohorské v záležitostech agitace i sbírek pro novou školu. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 24-25, 27-28.

⁴² Podrobné svědectví o aktivitách spojených s přípravami otevření gymnázia podává jeho zakladatelka. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: *Co přinesla léta*, c.d., str. 118-135. Jistou roli v podpoře gymnázia zřejmě hrál i národní faktor – vzhledem k tomu, že školství se v Českých zemích v 2. polovině 19. století stalo silným politikem, bylo do jisté míry i věcí národní prestiže vystupovat jako pokrokovější etnikum a zasadit se o realizaci tohoto podniku. Mezi členy spolku Minerva či jeho příznivci se možná proto nacházelo tolik osobností působících ve státních úřadech či přímo v politice, přestože pravděpodobně nešlo o bytostné zastánce ženské emancipace. ŠAFRÁNEK, Jan: c.d., str. 227.; *Zpráva o založení „Minervy“, spolku pro ženská studia (nestránkováno)*, c.d.

⁴³ Stanovy, kterými se řídit bude „Minerva“, spolek pro ženské studium (nestránkováno). In: PRUSÍK, František (ed.): *I. výroční zpráva soukromé střední školy dívčí (spolku Minervy) v Praze: koncem školního roku 1891*, Praha 1891.

probrat látku v rozsahu učiva vyššího chlapeckého gymnázia, aby mohly přistoupit k maturitní zkoušce, která mužské studenty opravňovala ke vstupu na vysokou školu.⁴⁴ Protože gymnázium Minerva získalo právo veřejnosti, a tím i možnost vlastních maturitních zkoušek až ve školním roce 1907/1908, dívky je do té doby skládaly na pražském Akademickém gymnáziu či na jiných pražských gymnaziálních ústavech.⁴⁵ Vzhledem k finančním možnostem, kapacitě školních prostor i učitelských sil, ale také podle míry zájmu o toto studium, byly nové žačky v prvních letech přijímány ob jeden rok.

Vlastní provoz školy byl zajišťován mužskými učitelskými silami, které zde převážně pracovaly na vedlejší úvazek,⁴⁶ tomu a především vzdálenosti bydliště žaček byl přizpůsoben rozvrh hodin. V letních měsících probíhala výuka od 7 do 12:30 hodin, v zimě od 8 do 13:30 hodin.⁴⁷ Gymnázium se od podobných chlapeckých ústavů odlišovalo nejen rozvrhem hodin či skromnými materiálními podmínkami, ale také například institucí tehdy nezbytné gardedámy, která byla přítomná vyučování, aby dozírala na dobré mravy dívek.⁴⁸

Hlubší povědomí o existenci a chodu gymnázia sice veřejnost opravdu systematicky nezískávala z denního tisku, ale na základě pravidelných

⁴⁴ Zpráva o založení „Minervy“, spolku pro ženská studia (nestránkováno), c.d.; PRUSÍK, František (ed.): *II. výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku „Minerva“ v Praze: koncem školního roku 1892*, Praha 1892, str. 5-6.

⁴⁵ Historie Akademického gymnázia v Praze se datuje již od roku 1556, přičemž jeho založení bylo spojeno s příchodem jezuitského řádu do Českých zemí. Škola si udržela kontinuitu až do dnešních dnů, přestože se její správa i umístění za tu dobu několikrát změnily. Gymnáziu byla přikládána významná role v procesu české národní emancipace 2. poloviny 19. století. Součástí školských reforem v letech 1849-1850 bylo i rozhodnutí proměnit tento ústav na české vzorné gymnázium – tedy s českým vyučovacím jazykem. Přes omezení a represe vůči jeho profesorům v době bachovského absolutismu v 50. letech 19. století se gymnázium stalo prestižním národním ústavem, na kterém studovaly a působily významné osobnosti českého kulturního i vědeckého života. Za zmínku stojí fakt, že v roce 1872 toto gymnázium přijalo i dívku (zřejmě jako hospitantku) – prý jako první ze všech gymnázií v habsburské monarchii, tradice podpory ženského gymnaziálního studia se rozvinula zejména v 90. letech 19. století všestrannou spoluprací s gymnáziem Minerva. HRUBEŠ, Josef - HRUBEŠOVÁ, Eva: *Pražské domy vyprávějí*, díl 4., Praha 2002, str. 7-11.; ŠAFRÁNEK, Jan: c.d., str. 132-134, 142.

⁴⁶ Zpráva o založení „Minervy“, spolku pro ženská studia (nestránkováno), c.d.

⁴⁷ PRUSÍK, František (ed.): *I. výroční zpráva...*, c.d., str. 12.

⁴⁸ V prvních letech tuto funkci zastávala spisovatelka Pavla Maternová (1858-1923), spolupracovnice Elišky Krásnohorské.

informací v *Ženských listech*⁴⁹ a především z periodicky vydávaných výročních zpráv gymnázia Minerva si mohla učinit přesnou představu o sociálním zázemí studentek, jejich studijních výsledcích a školních aktivitách, dále o složení učitelského sboru, počtu příznivců a dárců školy, ale také o krocích podniknutých pro uskutečnění záměru zakladatelky Elišky Krásnohorské vymoci dívkám přístup na vysokou školu.

Spolek Minerva pravidelně inicioval za tímto účelem petice, které následně posílal do Vídně v naději na kladné vyřízení. Ještě v roce 1895, kdy se první studentky chystaly k maturitním zkouškám, však vídeňské ministerstvo školství trvalo na svém rozhodnutí z roku 1878 nepřipustit ženy k univerzitnímu studiu, a to ani v pozici pouhých mimořádných studentek.⁵⁰

4. První minervistky

O tom, jak se při této trvající nejistotě studovalo prvními studentkami, si můžeme udělat představu i z jejich vlastních vzpomínek – vedle pamětí Alice Masarykové či Albíny Honzákové se jich řada nalézá na stránkách almanachu *Československé studentky let 1890-1930* vydaného redakcí Albíny Honzákové při příležitosti 40. výročí existence ústavu. Vyplývá z nich mimo jiné to, že dívky v rámci školy prožívaly podobné zážitky, radosti i starosti

⁴⁹ Nespornou výhodou bylo personální propojení spolku Minerva s *Ženskými listy*, tiskovým orgánem Ženského výrobního spolku, jejichž hlavní redaktorkou byla od roku 1875 právě Eliška Krásnohorská. V stále rubrice Zprávy spolkové a školní byl spolku Minerva každý měsíc ponechán prostor pro prezentaci aktuálních informací o činnosti školy. Vlastní články *Ženských listů* se v 90. letech 19. století často zabývaly problematikou vysokoškolského vzdělání žen v Českých zemích, informovaly o petičních akcích na jeho podporu i o postupu ministerstva školství v tomto směru. Události jako maturitní zkoušky či univerzitní promoce prvních absolventek Minervy nezůstaly v tomto periodiku rovněž bez odezvy. VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra: c.d., str. 35-37.

⁵⁰ Otázka univerzitního studia žen v habsburské monarchii se de facto poprvé vážně otevřela v 70. letech 19. století (tehdy se na filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze objevily dle vzpomínek Aloise Jiráska první dvě ženy), kdy byla vláda nucena vzhledem k vzrůstajícímu zájmu žen o vzdělání k tomuto požadavku zaujmout určitý přístup a legislativně ho ošetřit. 6. května roku 1878 byl proto vydán ministerský výnos, kterým se ženám povolovala účast na přednáškách, ale pouze po obdržení zvláštního povolení. Možnost imatrikulace či status mimořádné posluchačky byl však vyloučen. Jak bude na jiném místě rozvedeno, ke změně tohoto stavu došlo v Českých zemích až v 2. polovině 90. let 19. století. V souvislosti s petičními aktivitami ženského hnutí je třeba zmínit, že záslužnou práci v tomto směru vykonali někteří čeští poslanci říšské rady - především T. G. Masaryk, Karel Adámek (1840-1918) či Josef Herold (1850-1908) a Emanuel Engel (1844-1907), kteří jednak tyto petice ve Vídni doručovali na příslušná místa, jednak se ve svých parlamentních projevech mimo jiné zabývali i otázkou vzdělávání žen. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny...*, c.d., str. 149.; MALÍNSKÁ, Jana: c.d., str. 40-43.; NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 120-121, 125.; VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 167.

jako jejich kolegové z chlapeckých ústavů.⁵¹ Na jedné straně jsou pro ně charakteristické běžné projevy mládí, na druhé straně vnímáme podtón silné společenské kontroly a již zmiňovaných vysokých studijních a morálních nároků, které byly na dívky kladeny. Studentky, jimž se dostalo uznalého označení „*Prima legio musarum*“ a jejichž heslem bylo „*Per arduam ad astra*“⁵², nemohly zavdat sebemenší příčinu k veřejnému pohoršení či utvrdit odpůrce ženského studia v představě o nedostačujících schopnostech ženy pro takovouto duševní činnost. Nemohly rovněž zklamat své rodiče, zakladatelku gymnázia ani ty, jež se za ně otevřeně postavili. Ze vzpomínek Albíny Honzákové také velmi často zaznívá, že ve chvílích vnitřních i jiných krizí pro ně bylo silným psychologickým stimulem vědomí, že jsou průkopnicemi nových ideálů i nového pojetí ženy, jakožto svobodné, rovnoprávné bytosti.⁵³

⁵¹ Alice Masaryková například s příznačným humorem a sebeironií vzpomíná, jakým způsobem si jednou krátila hodinu četby latinských klasiků: „*Z té důkladnosti mi přišlo na um učit pod lavicí chrousta chodit do kola – a když sousedstvo mělo zájem o můj soukromý podnik – neblahým způsobem zaznělo: „Masaryková, co to děláte! Jak je možno, tak se chovat!“*“ vyrušilo mě to v mé krotitelské činnosti a nezískala jsem zájem prof. Š. pro naši faunu, neboť jak se se mnou vypořádal, vrátil se do druhé kapitoly Galie.“ MASARYKOVÁ, Alice: *Vzpomínky z gymnasia*. In: HONZÁKOVÁ, Albína: *Československé studentky ..*, c.d., str. 79-80.

Brněnský univerzitní profesor, Dr. Vladimír Novák, v témže almanachu mimo jiné vzpomíná, jak se snažil připravit své tehdejší studentky na maturitní zkoušku z obávané fyziky při absenci fyzikálních pomůcek na vlastním ústavu. „*Na mé zakročení byla povolena návštěva tamějšího fyzikálního kabinetu (na Akademickém gymnáziu – pozn.aut.), aby žákyně alespoň jednou viděly přístroje, které měly pak při zkoušce popisovati...Paměti abiturientek také měla pomáhati - inventurní čísla na strojích nalepená...Pan inspektor Kastner se velice podivil, když slečna P. nemohla poznati lejdskou lahev dřívě, dokud si ji neprohlédla - od spodu! Tam totiž teprve po dlouhém otáčení nalezla spásonosné – inventurní číslo.*“ NOVÁK, Vladimír: *Jubileum*, na které jsem nebyl. In: HONZÁKOVÁ, Albína: *Československé studentky ..*, c.d., str. 86.

⁵² AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 66, 135. V kontextu předkládaných informací zřejmě nepřekvapí, že si toto čestné označení podle PhDr. Věry Babákové nejvíce zasloužily spolužačky Anna Honzáková, Helena Tuskanyová a Božena Jiráňková, které „*tvořily nejpevnější jádro legie, jež nikdy v ničem nezklamalo, chloubu třídy.*“ BABÁKOVÁ, Věra: c.d., str. 91.

⁵³ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 34-35, 135-137.; HONZÁKOVÁ, Albína: *Československé studentky ..*, c.d., str. 60, 88-92, 100. Důsledek těchto skutečností lze s jistými výhradami shrnout slovy Mileny Lenderové: „*První maturantky byly nesporně vzdělané, ale gymnázium opouštěly s předurčením k staropanenskému. Nejen proto, že většinou šlo o dcery z rodin nemajících na věno. Byla tu i další překážka. O vzdělanou ženu většinou muži nestáli. A tak „minervistky“ žily často svůj osamělý život a živily se jako úřednice, vychovatelky, učitelky.*“ LENDEROVÁ, Milena: *K hřichu...*, c.d., str. 68-69. Jak totiž v souvislosti s poslední zmiňovanou profesí z *Pamětí* Albíny Honzákové vyplývá, strach mužů ze vzdělaných žen nebyl jedinou a tou nejzávažnější příčinou jejich celoživotní svobody. „*Nebýt celibátu, bylo by vše jednoduché. Jako živý proud protékal v nás s menší nebo větší intenzitou zápas mezi věrností ideálu a mezi tím, co některé z nás někdy v obavách o osud ženského studia naznačily nelítostným průměrem odpadlictví. Takový silný pocit měla sama Eliška Krásnohorská. Přála si, abychom všechny dostudovaly, abychom neopustily rozdělanou práci.*“ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína:

S těmito - z dnešního pohledu negativními - aspekty svého studia se však Anna a Albína Honzákové vyrovnaly poměrně úspěšně, s jistým racionálním nadhledem a vědomím, že cesty k cíli bývají lemovány překážkami. Jejich podstatnou devízou bylo nesporné nadání a rozvinutý intelekt, který se odrážel nejen ve studijních výsledcích.⁵⁴ V Anně Honzákové, která byla jednou z oněch prvních třiapadesáti studentek, našla Eliška Krásnohorská pravděpodobně ideální typ neformální mluvčí adeptek lékařského povolání.⁵⁵ Ač (či právě protože) se osobnost Anny Honzákové ve světle vzpomínek její sestry i spolužaček jeví jako poměrně individualistická a svými zájmy, odhodláním, rozhodností i vysokými nároky na sebe samu vybočující poněkud z řady, vzbuzovala ve svém okolí především ona oprávněnou důvěru, že započatá studia úspěšně zakončí doktorátem a vytvoří tak potřebný precedens pro své následovnice.⁵⁶

Jedním z přesvědčivých důkazů Anniných schopností⁵⁷ a svým způsobem i veřejným dokladem kvalit dívčího gymnázia byly maturitní zkoušky prvních absolventek ústavu v roce 1895. Přestože šlo o velmi náročnou záležitost – dívky musely nejprve složit předběžné zkoušky, po kterých následovaly písemné a ústní zkoušky ze všech hlavních předmětů konané na Akademickém gymnáziu před cizí komisí - obstály minervistky se ctí. Ženský tisk mohl v této souvislosti oprávněně konstatovat, že „výsledek

Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 138. Autorka se v citovaném úryvku, tak jako mnohokrát na jiných místech, dotkla i závažného a ponižujícího závazku učitelek, který byl zrušen až po roce 1918.

⁵⁴ Jak vyplývá ze stránek *Pamětí* a dokládají i gymnaziální vysvědčení, obě dívky patřily k premiantkám ústavu. AZMP, Hřivnová – Honzáková, příruč. č. 361/ IV, položka 1-2.; LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 1., složka: *Vysvědčení a doklady o studiu z let 1888-1902*, inv. č. 187-188.;

⁵⁵ Dokladem toho je mimo jiné korespondence Elišky Krásnohorské s Annou Honzákovou nacházející se v lékařčině písemné pozůstalosti. LAPNP, fond: Anna Honzáková, kart. 1., složka: *Krásnohorská Eliška Honzákové Anně*, dopis z 18. 10. 1896, inv. č. 25.; *Tamtéž*, dopis z 22. 11. 1898, inv. č. 26.

⁵⁶ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 31.; BABÁKOVÁ, Věra: c.d., str. 91.; LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 3., *Nová L. Honzákové Albíně*, dopis z 8. 2. 1942, inv. č. 470.

⁵⁷ Je příznačné, že právě Anna Honzáková patřila do trojice maturantek, které obdržely vyznamenání. Jako jedna z mála také ve svém příspěvku pro almanach *Československé studentky let 1890-1930* podrobněji reflektovala zážitky prvních maturantek a mimo jiné tak vystihla atmosféru těchto zkoušek: „Maturitní komise přijala nás s mrazivým chladem a povýšenou lhostejností s výjimkou jediného profesora dra Zikmunda Wintra, na jehož neškolácký, na inteligenci a úsudek zkoušeného apelující způsob zkoušení a jeho živou, upřímnou radost a uznání, jež nad úspěchem jemu úplně cizí studentky projevil, nikdy nezapomenu.“ HONZÁKOVÁ, Anna: *K zápasu o lékařské studium*. In: HONZÁKOVÁ, Albína: *Československé studentky..*, c.d., str. 66.

maturit dívčích rovná se výsledku na mužských gymnásiích průměrnému, má však značně větší význam tím, že ho žačky naše dobyly za mnohem těžších okolností...“⁵⁸

Albína Honzáková, jejíž ročník se otevíral na podzim roku 1892, neměla o své budoucnosti tak vyhraněnou představu jako sestra. Nabízí se otázka, zda by bez Annina příkladu vůbec o gymnaziální a univerzitní vzdělání usilovala, nakonec se však touto cestou vydala i ona.⁵⁹ V roce 1897, kdy skládala maturitní zkoušku, bylo ženám konečně povoleno řádné studium na filozofických fakultách,⁶⁰ a tak se s menším rizikem nejisté perspektivy nechala zapsat na českou filozofickou fakultu v Praze.⁶¹

⁵⁸ *Ženské listy* 23, 1895, č. 8., str. 155.

⁵⁹ Albína se - pravděpodobně ve snaze co nejrychleji dosáhnout ekonomické samostatnosti - několikrát neúspěšně pokoušela složit přijímací zkoušky na dívčí učitelství v Praze, který z kapacitních důvodů převážnou většinu uchazeček odmítal. Jako další možnost se výjimečně hudebně talentované dívce nabízela dráha profesionální operní zpěvačky, z ekonomických důvodů však nebylo ani toto možné realizovat. Nakonec tedy autorka *Pamětí* zvolila studium na filozofické fakultě s cílem získat aprobaci pro výuku na střední škole. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 22-23, 58-63.

⁶⁰ Filozofická fakulta již v roce 1895 vyhověla žádosti absolventek Minervy o právo hospitovat, 23. března roku 1897 byl vydán výnos ministerstva kultury a vyučování povolující ženám řádné studium na filozofických fakultách. HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 193.

⁶¹ AUK, fond: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (1882 - 2000), matriky posluchačů: *Filosofové řádní - zimní běh 1897/8*, č. 76. Albína Honzáková si studium na Minervě o rok zkrátila, což vypovídá jednak o její zodpovědnosti vůči potřebám rodiny, jednak o jejích schopnostech soukromě, víceméně samostatně se připravit na náročnou zkoušku. Za zmínku stojí fakt, že v téže době osobně poznala spisovatelku Terezu Novákovou (1853-1812), budoucí zakladatelkou Ženského klubu českého, ve kterém se Albína Honzáková velmi angažovala. Autorka *Pamětí* má na své první kontakty s rodinou Novákových více než vřelé vzpomínky - manžel Terezy Novákové, Dr. Josef Novák (1847-1907), působil jako profesor na Akademickém gymnáziu v Praze a byl přítomen v její maturitní komisi. Maturitním kolegou Albíny Honzákové byl mimo jiné i Theodor Novák (†1901), již tehdy nadějný vědec, přívrženec ženské emancipace a aktivní spolupracovník své matky. Albína Honzáková se s ním několikrát setkala v rámci přípravy na maturitní zkoušku a shodně se svou spolužačkou Marií Peigerovou měla pocit kontaktu s výjimečnou osobností, obě proto jeho předčasná smrt silně zasáhla.

AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 61-64, 123-130.; LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 3., složka: *Marie Peigerová Honzákové Albíně*, dopis z 22. 7. 1964, inv. č. 484.

VI. Univerzitní studia (1895-1902)

1. Studentky na lékařské fakultě

„Bylo to 16. července 1895. Prof. Prusík s třemi maturantkami Akademického gymnasia přišel požádat profesora anatomie MUDr. Janošíka, aby přijal dívky alespoň jako hospitantky do své posluchárny v anatomickém ústavu. Není pro vás místa v posluchárně, nevrle odpovídá prof. Janošík.“¹

Těmito slovy líčí ve svých *Pamětech* Albína Honzáková situaci, v níž se ocitly uchazečky o lékařské studium – mezi nimi i její sestra Anna. Narozdíl od ostatních kolegyň, které se rozhodly pro filozofickou fakultu, jim byla upírána i možnost pouhých hospitací. Profesori české lékařské fakulty totiž v plenární schůzi jejich žádost zamítli, minoritní větou proti tomuto rozhodnutí podali pouze „prof. Janovský, prof. Maydl, prof. Reinsberg, zastánci ženského studia lékařského.“²

¹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Boj českých studentek s vídeňským ministerstvem a rakouským parlamentem o lékařské studium žen. In: *Paměti*, sv. I., příruč. č. 1764/73/1, str. 2.

Profesor Jan Janošík (1856-1927) stál jakožto druhý přednosta anatomického ústavu u zrodu české vědecké anatomie profilující se po rozdělení Karlo-Ferdinandovy Univerzity v roce 1882. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila-SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny...*, c.d., str. 153.

Důvodem, proč dívky žádaly nejprve o přijetí na přednášky z anatomie, bylo to, že na tento předmět navazovaly přednášky ostatních vyučujících a také byl součástí první ze tří rigorózních zkoušek. Tamtéž, str. 147.

² AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Boj českých studentek..., c.d., str. 2.

Osobnosti těchto tří profesorů si zaslouží alespoň stručnou poznámku. Se jménem profesora kožního lékařství, Vítězslava Janovského (1847-1925), se v souvislosti s českým ženským hnutím setkáváme již v 70. letech 19. století, kdy aktivně podpořil iniciativu předsedkyně Ženského výrobního spolku, Karolíny Světlé, ohledně zavedení odborných ošetrovatelských kurzů pro ženy. V roce 1874 byla v rámci tohoto spolku otevřena ošetrovatelská škola, kde se v letech 1874-1881 realizovalo s pomocí Spolku českých lékařů pět ošetrovatelských kurzů. Vzhledem k nepřízní úřadů však musela tato iniciativa po roce 1881 ustát. HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny...*, str. 130. Profesor Janovský vystupoval ve prospěch ženského lékařského studia také publicisticky, například na stránkách *Lumíra*, kde byl v roce 1874 na pokračování uveřejněn jeho článek na toto téma. JANOVSÝ, Vítězslav: O poměru ženy k lékařství ze stanoviska dějepisného a společenského. In: *Lumír*. Týdeník zábavný a poučný 2, 1874, č. 12., str. 137-138, č. 15., str. 177, č. 16., str. 188, č. 24., str. 284 – 285, č. 26., str. 308.

S chirurgem světového formátu a zakladatelem vlastní chirurgické školy Karlem Maydlem (1853-1903) se rodina Honzákových znala již z Kopidlna, kam ještě jako mladý medik o prázdninách jezdil za strýcem knězem. Albína Honzáková v *Pamětech* vzpomíná, jak budoucí chirurg v Kopidlně absolvoval svou první praxi, když pomáhal jejímu otci. Tyto role se o dvě desetiletí později vyměnily, když Bedřich Honzák i jeho sestra Anna externovali na Maydlově chirurgické klinice. Nebýt profesovy předčasné smrti, životní dráha Anny Honzákové by se pravděpodobně ubírala jiným směrem, K. Maydl totiž podporoval její touhu věnovat se lékařství vědecky a vytvářel jí pro to na své klinice i potřebné podmínky. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Dějství Honzákových v Kopidlně, c.d., str. 31-32.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Boj českých studentek..., c.d., str. 14-16.

Poněkud paradoxně, ale zároveň příznačně se v tomto kontextu jeví skutečnost, že pomoci se studentkám dostalo ze strany německé akademické obce, jako hospitantky je totiž za souhlasu děkana německé lékařské fakulty v Praze přijal profesor anatomie Carl Rabl.³

Na tomto místě bude vhodné stručně se zmínit o situaci vysokého školství v Českých zemích v 90. letech 19. století. Jak již bylo zmíněno, školství patřilo v 2. polovině 19. století k oblastem, na kterých si české a německé etnikum poměřovalo a dokazovalo svou vyspělost i politický vliv. Dělení pražské univerzity nebylo výsledkem okamžitého rozhodnutí, ale předcházela mu léta naplněná snahou české univerzitní obce o početní vyváženost při obsazování univerzitních stolic. Když se toto řešení nedařilo dlouhodobě v uspokojivé míře realizovat, došlo nakonec ke kompromisu z roku 1882. Česká část univerzity byla bezesporu tím, kdo dělením materiálně velmi ztratil, na druhou stranu však tato situace poskytla příležitost mladší i právě nastupující vědecké generaci, která místa na nově ustavených katedrách zaplnila. Pro studenty tento stav znamenal nejen možnost takto veřejně demonstrovat své národní smýšlení, ale v praktické rovině i skutečnost přednášek a seminářů v mateřském jazyce.⁴

Během 90. let 19. již byly poměry na české části univerzity poměrně stabilní, etablovala se zde řada vynikajících vědců, kteří zakládali své školy. Nastal dokonce čas plodné vědecké soutěže mezi českou a německou

Profesor Reinsberg (1844-1930) je znám jako zakladatel oboru soudní lékařství na české lékařské fakultě, kde v akademickém roce 1895/1896 zastával mimo jiné i funkci jejího děkana (stejně jako v akademickém roce 1890/1891 a 1902/03) a v akademickém roce 1898/1899 byl jejím rektorem.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila-SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348-1939*, díl II.(L-Ž), Praha 1993, str. 256.

³ Profesor Carl Rabl (1853-1917) vedl od roku 1884 katedru anatomie na německé lékařské fakultě, v akademické roce 1890/1891 byl děkanem této fakulty a v akademickém roce 1903/1904 se stal rektorem německé části univerzity. HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 323, 344-345.

Dle vzpomínek Albíny i Anny Honzákových šlo o muže, který pokrokový názor na lékařské studium žen získal především díky pobytu na švýcarských univerzitách. K českých studentkám přistupoval tento výborný pedagog stejným způsobem jako k jejich mužským kolegům. Zdá se také, že mu byla cizí i vzájemná rivalita českého a německého etnika. Z jeho důkladné anatomické průpravy těžily dívky i po přestupu na českou fakultu a sama Anna Honzáková ve své promoční řeči zmínila mezi několika lidmi, kterým vděčila za svou dráhu, právě jméno C. Rabla. A ZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Boj českých studentek...*, c.d., str. 4.; *Ženské listy* 30, 1902, č. 4., str. 71.

⁴ HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 183-196.

akademickou obcí, čímž prvně zmiňovaná získávala potřebnou prestiž v rámci habsburské monarchie.⁵

V tomto kontextu se relativně marginální záležitost ženského univerzitního studia může jevit jako jeden z možných ukazatelů pokrokovosti a liberálnosti či naopak konzervativnosti a zpátečnictví, s čímž museli obě akademické obce kalkulovat. Česká lékařská fakulta se proto již v roce 1897, kdy Minervu opouštěla druhá skupina maturantek, nedopustila stejné chyby jako přede dvěma roky a zájemkyním umožnila přístup alespoň jako hospitantkám.

Skutečnost, že první tři medičky setrvaly i po této změně poměrů na německé fakultě, vysvětluje Anna Honzáková vděčností k C. Rablovi, nutno ale podotknout, že ani zde to však neměly studentky vždy jednoduché. Dle vzpomínek budoucí lékařky se záhy ukázalo, že ne všichni profesori jsou stejného smýšlení jako C. Rabl. Jak s odstupem času již s humorem líčí: *„Tak jsme profesora fyziologie svou žádostí za přípuštění do jeho přednášek přivedly ve zřejmé rozpaky. Podrobil nás křížovému výslechu a nakonec nás poslal k dvornímu radovi prof. Huppertovi, jehož přednášky jsme rovněž chtěly navštěvovat. Prof. Huppert, velmi vlídný a jemný starý pán, nás ochotně přijal za posluchačky, a když jsme se vracely zpět do fyziologického ústavu, čekal nás již asistent a zvědav, že jsme dobře pořídily, řekl: To máte vyhráno. Náš starý řekl, pustí-li je Hofrat, pustím je také.“*⁶

Důvodem, proč studentky nakonec přešly na českou lékařskou fakultu, byly události na podzim roku 1897, kdy v Praze probíhaly nepokoje motivované národnostními spory českého a německého etnika. Do odvolání tzv. Badeniho jazykových nařízen⁷ to byli právě Němci, kteří se cítili

⁵ Pozitivním aspektem této soutěže byla například skutečnost, že studenti mohli navštěvovat a zapisovat si i přednášky druhého ústavu, než na kterém byli zapsáni. HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 259-261.

⁶ HONZÁKOVÁ, Anna: K zápasu o lékařské studium..., c.d., str. 70.

Prof. Karl Hugo Huppert (1832-1904) byl vedoucím katedry lékařské chemie, v akademickém roce 1895/1896 zastával funkci rektora německé části univerzity. HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 147, 345.

⁷ Ministerský předseda hrabě Kazimír Felix Badeni (1846-1909) vydal v zájmu vyřešení národnostních sporů 5. dubna 1897 pro Čechy tzv. Badeniho jazyková nařízení, podle kterých měla být čeština v určitých případech používána i jako tzv. vnitřní úřední jazyk. Ze strany německého

legislativou ministerského předsedy poškozeni, a tak ovzduší, které nebylo ze strany studentů vůči českým medicím již v době jejich příchodu na fakultu příliš přátelské, se v roce 1897 stalo pro další setrvání neúnosným.⁸

Přechodem na českou fakultu sice dívkám odpadly nepříjemnosti tohoto druhu, dle slov Anny Honzákové se však i tady setkávaly „nejčastěji s lhostejností, někdy i se zjevnou nepřítizní.“⁹ Vedle náročného studia je navíc stále zaměstnávaly problémy spojené s jejich nejistým postavením – podle stávajících nařízení jim neměla být dáována osvědčení o návštěvě přednášek potřebná k povolení rigorózních zkoušek. Přestože jim někteří vyučující vyšli v tomto směru vstříc a potvrzení jim vystavili, řadu z nich si musely dívky opatřit dodatečně po roce 1900, kdy se jejich postavení konečně upravilo. Zásahu na tom měla bezesporu postupná celospolečenská liberalizace postojů vůči představě lékařky i vzrůstající počet žen, především v anglosaských zemích, působících v této profesi. Nemalou roli hrála i vytrvalost ženského hnutí v jeho strategii petičních iniciativ. Jak potvrzuje Anna Honzáková, „každoročně, někdy i dvakrát do roka, podávaly jsme žádosti za připuštění k řádnému studiu, jež ministerstvo vracelo se stereotypní poznámkou: Vzhledem k stávajícím nařízením pro ten čas nemožné.“¹⁰

Přestože se dalo předpokládat, že ministerstvo kultu a vyučování bude muset v budoucnosti své stanovisko z důvodu neudržitelnosti tohoto

etnika vyvolala tato nařízení vlnu silného odporu, v jehož důsledku Badeniho vláda 28. listopadu 1897 padla, nad Prahou a okolím bylo s ohledem na povahu nepokojů vyhlášeno 2. prosince 1897 stanné právo a nařízení byla během příštího roku revidována a následně i zrušena. ČAPKA, František: c.d., str. 522-523. Ve vzpomínkách sester Honzákových sice o těchto událostech nalezneme stručnou zmínku, ovšem bez jakéhokoliv emotivního zabarvení či příznaku národnostní nesnášenlivosti. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 21.; HONZÁKOVÁ, Anna: K zápasu o lékařské studium..., c.d., str. 70.

⁸ Tamtéž, str. 70.

⁹ Tamtéž, str. 70. Velikost bariéry mezi studenty a jejich kolegyněmi byla ovšem medicím vnímána nestejně, v závislosti na míře uzavřenosti povah dotyčných, ke které se například příznává sama Anna Honzáková. Naopak velmi pozitivní vzpomínky na studium medicíny a své kolegyně měla například Alice Masaryková, která však musela po čase ze zdravotních důvodů fakultu opustit a doktorát získala na české filozofické fakultě v oboru historie v roce 1903. MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství* ..., c.d., str. 100-102, 112.

¹⁰ HONZÁKOVÁ, Anna: K zápasu o lékařské studium..., c.d., str. 71.

argumentu přehodnotit, každý další rok čekání stavěl první medičky před závažnou otázkou, co bude dál.¹¹

Řešení nakonec pravděpodobně urychlila skutečnost, že se delegace studentek ve složení Anny Honzákové, Ludviky Nové a Růženy Machové za finanční i úřední pomoci dvorního rady Bělohoubka vypravila v létě roku 1899 do Vídně k osobní audienci u tehdejšího ministra kultu a vyučování Arthura von Bylandt-Rheidta (1854-1914). Z důvodu jeho nečekané absence však i tato akce na první pohled vyzněla neúspěšně, přestože je nakonec k rozhovoru přijal alespoň sekční šéf ministerstva, rytíř Wilhelm Hartel (1839-1907).

Jak se ale o rok později ukázalo, závazek, že jim ministerstvo umožní studia dokončit, tento muž jako nový ministr kultu a vyučování opravdu dodržel. Právě mezi jeho první významné kroky v úřadu patřilo vydání výnosu ze dne 3. září roku 1900 o povolení řádného studia žen na lékařských fakultách.¹²

Studentky tak měly nejen právo imatrikulace, ale především povolení skládat rigorózní zkoušky potřebné pro získání doktorátu. Cílem Anny Honzákové vzhledem k rodinné ekonomické situaci bylo co nejrychlejší dokončení studia, což se jí i přes nové byrokratické překážky podařilo. Za dobu pouhých třinácti měsíců složila s výborným prospěchem všechna tři rigoróza¹³, a tudíž měla právo na promoci „*sub auspiciis imperatoris*“, tedy za přítomnosti c. k. místodržitele a s vyznamenáním v podobě brilantového

¹¹ Ve vzpomínkách Albíny ani Anny Honzákových jsem o tom sice nenašla zmínku, v jednom z článků Terezy Novákové z roku 1903 však zaznělo i to, že na jaře roku 1900 medičky, pravděpodobně právě ty první, uvažovaly o možnosti dostudovat ve Švýcarsku a poté zažádat rakouskou vládu o nostrifikaci diplomu a povolení praxe v rámci monarchie. Od roku 1896, kdy byl ministerstvem kultu a vyučování vydán 19. března výnos č. 1966 o nostrifikaci lékařských diplomů získaných ženami v cizině, se tento postup jevil jako nejschůdnější. NOVÁKOVÁ, Tereza: *Ze ženského hnutí*, Praha 1912, str. 325.; ŠTEMBERKOVÁ, Marie: *Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války*. In: PEŠEK, Jiří-LEDVINKA, Václav (ed.): *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*, Praha 1996, str. 213.

¹² Tamtéž, str. 214.

¹³ AUK, fond: Lékařská fakulta Univerzity Karlovy (1883-1953), *Hlavní protokol o rigorosech Lékařské fakulty I.*, č. 2207.

prstenu od císaře. Nutno podotknout, že ve shodě se studentskou tradicí manifestace demokratického smýšlení, obě tyto pocty odmítla.¹⁴

Pravděpodobně i pro ni samotnou, ač nepatřila k lidem s potřebou veřejné sebe prezentace, představoval daleko významnější satisfakci ohlas, s jakou byl její úspěch interpretován a reflektován českým ženským hnutím.¹⁵ Doktorát této třetí české lékařky v pořadí - dne 17. března roku 1902 slavnostně stvrzený promocií - se stal nepopiratelným důkazem, že žena je schopna lékařská studia absolvovat a to s daleko lepšími výsledky než někteří její mužští kolegové.¹⁶

2. Filozofická fakulta

Jak se v kontextu předchozího oddílu jeví, bylo prostředí filozofické fakulty pro studium žen daleko příhodnější, ať již po úřední stránce, ale především také co se týká postojů přednášejících i studijních kolegů.¹⁷

Nespornou roli v tom dle mého názoru hrál převážně humanitní ráz oborů, dále také větší počet uchazeček o filozofické studium, v neposlední

¹⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: c.d., str. 162.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Boj českých studentek s vídeňským ministerstvem a rakouským parlamentem o lékařské studium žen, c.d., str. 11-12.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 71.

¹⁵ Časopis *Ženský svět* přinesl v souvislosti s promocií Anny Honzákové článek končící slovy: „*Namáhavé studium, vyžadující tolik obětavosti a tolik sebezapření, dovršila slečna doktorka slavnostním aktem promočním, jenž byl všem stoupencům vysokého ženského studia novou radostnou etapou; i nastupuje náš první ženský doktor lékařství novou činností přinášející tolik dobrodružství i tichého hrdinství.*“ *Ženský svět* 6, 1902, č. 6., str. 66. Podrobnou reportáž o promoci Anny Honzákové přinesl časopis *Ženské listy*, ve kterých byla rovněž otištěna část promoční řeči Anny Honzákové. *Ženské listy* 30, 1902, č. 4., str. 69-73.

¹⁶ Dle vzpomínek Albíny Honzákové i svědectví jiných lidí, která zařadila do svých *Pamětí*, schopnosti studentky Anny vysoce oceňovali i její vyučující, přičemž v některých případech šlo i o odpůrce ženského lékařského studia. Za všechny lze uvést například Josefa Thomayera (1853-1927), profesora vnitřního lékařství, který se proslavil řadou objevů ve svém oboru, ale je také znám svou literární činností. HONZÁKOVÁ, Anna: K zápasu o lékařské studium..., c.d., str. 71.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Boj českých studentek..., c.d., str. 9-11.; AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 71.

¹⁷ Co se týká univerzitních profesorů, uvedu dva konkrétní příklady. Autorkou prvního je Albína Honzáková, které vzpomíná na své dva nejoblíbenější učitele, Jaroslava Golla (1846-1929) a Josefa Pekaře: „*Prof. Goll, prof. Pekař byli lidé ušlechtilí, charakterní, jejich chování k posluchačkám jemné a seriosní. Stejně objektivní k hochům i děvčatům.*“ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 131.

Její přítelkyně z Minervy Božena Jiránková, která začala v roce 1895 studovat moderní filologii, líčí první setkání s univerzitními pedagogy takto: „*Bylo třeba požádati každého profesora o povolení, abychom směly chodit do jeho přednášek a seminářů. Tak jsem s tlukoucím srdcem a nesmírnou úctou vešla do bytu profesora Gebauera a když jsem od něho dostala vlídné povolení, šla jsem už s větší důvěrou také kostatním. Všichni dali stejně vlídné a ochotné povolení...*“ JIRÁNKOVÁ, Božena: Z doby mých studií. In: HONZÁKOVÁ, Albína: Československé studentky ..., c.d., str. 61.

řadě i jistá tradice žen zabývajících se literární činností, překladatelstvím či učitelstvím.

Právě poslední zmiňovaná profese patřila k nejčastějšímu uplatnění absolventů filozofických fakult,¹⁸ na rozdíl od učitelských ústavů zde však získávali aprobační pro střední školy. Ačkoli první doktorky filozofie – Marie Zdenka Baborová a Marie Fabiánová – získaly svůj titul v oborech přírodních věd,¹⁹ řada prvních studentek filozofické fakulty volila právě ty studijní kombinace, které byly vhodné pro případnou pedagogickou činnost. Vedle klasických jazyků, matematiky s fyzikou či přírodopisem byla nejčastější kombinací historie s geografii,²⁰ pro níž se rozhodla i Albína Honzáková. Vzhledem k tomu, že se na její studia zaměříme podrobněji, bude vhodné stručně se seznámit s prostředím, ve kterém se odehrávala.

Uvědomíme-li si, jaká úloha byla v českém národním hnutí přikládána historiografii, nepřekvapí nás skutečnost, že při dělení univerzity v roce 1882 nebyla přerušena personální kontinuita historických oborů²¹, což se již v následujícím desetiletí projevilo jejich vysokou vědeckou úrovní. O tu se zasloužila především tehdy nejvýraznější osobnost historické vědy, prof. Jaroslav Goll. Na základě svých zkušeností ze zahraničních stáží vnesl do svého oboru zásady německého pozitivizmu, se kterými své posluchače seznamoval zejména v rámci de facto nově zavedeného historického semináře. Význam těchto praktických cvičení se ukázal jako klíčový pro vědecký rozvoj jeho žáků i rozpoznání jejich talentu – z těch nejnadanějších se později vyprofilovala skupina, která bývá označována jako Gollova škola, přestože nešlo o názorově ani věkově jednotný celek.²² Právě s některými

¹⁸ HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 293.

¹⁹ Marie Zdenka Baborová promovala 17. června roku 1901, Marie Fabiánová 13. listopadu téhož roku. Obě události byly v patřičné míře reflektovány v ženském tisku. *Ženské listy* 29, 1901, č. 7., str. 141-146.; *Ženské listy* 29, 1901, č. 12., 241-246.; *Ženský svět* 5, 1901, č. 12., str. 133.; *Ženský svět* 5, 1901, č. 20., str. 232.

²⁰ HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 155. Volba Albíny Honzákové byla do jisté míry ovlivněna skutečností, že historie byla kombinovatelná pouze s geografii, pokud student hodlal působit jako středoškolský profesor. Tamtéž, str. 286.

²¹ Tamtéž, str. 264. Společně s Václavem V. Tomkem (1818-1905), přešli na českou část univerzity Josef Emler (1836-1899), Josef Kalousek (1838-1915), Jaroslav Goll a Antonín Rezek (1853-1909).

²² K fenoménu Gollovy školy podrobně: KUTNAR, František-MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*, Praha 1997, str. 387, 486-560.

jejími představiteli se setkala Albína Honzáková osobně, ať již v pozici jejich kolegyně nebo studentky. Jedním z jejích učitelů byl tehdy ještě soukromý docent Josef Pekař, mezi její spolužáky či kolegy z vyšších ročníků patřil například Ladislav K. Hofman (1876-1903), Zdeněk Nejedlý (1878-1962) či Zdeněk Wirth (1878-1961).²³

Uvážíme-li, co Albíně Honzákové z doby historického studia nejvíce utkvělo v paměti, jeví se v kontextu vzpomínek jejích významných kolegů příznačně, že to bylo právě pedagogické umění i sama osobnost Jaroslava Golla. Autorka *Pamětí* to na jednom místě vyjádřila takto: „*Vážila [jsem si] a vysoko cenila jeho přednášky založené na vlastním vědeckém bádání a nesené vskutku uměleckým výrazem.....v semináři skvěle improvisoval, když nám kreslil podobiznu Dobrovského; byla to báseň v próze.*“²⁴

Geografie, druhý z oborů studijní kombinace Albíny Honzákové, se v porovnání s historií všeobecně netěšil u studentů takové oblibě a tudíž i skutečné navštěvovanosti.²⁵ Hlavním důvodem byla srovnatelně nižší úroveň, na níž měla svůj podíl nejen poměrně dlouhá nevyhraněnost oboru, ale i personální obsazení. Přednášky a od roku 1891 také seminární výuku obstarával převážně prof. Jan Palacký (1830-1908), jehož pedagogické působení bývá hodnoceno s jistými výhradami.²⁶

Nahlédneme-li do indexu Albíny Honzákové, zjistíme, že tehdejší studijní systém poskytoval studentům poměrnou volnost při volbě přednášek a seminářů, a to nejen v rámci jedné fakulty. Bylo také možné zapsat si

²³ K univerzitnímu studiu Z. Nejedlého a L. K. Hofmana více například: ČORNEJ, Petr: Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. 23., 1983, č. 2., str. 7-42.; SVADBOVÁ, Blanka: Zapomenutý historik Ladislav Hofman. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. 20., 1980, č. 1., str. 7-30.

²⁴ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 133.

²⁵ Tuto skutečnost například potvrzuje ve svých vzpomínkách i Josef Šusta: „*Zeměpis měl tak v rámci našich studií zcela podřadné, spíše jen vegetativní místo, vyjímajíc několik málo těch, kdo se mu přece s větším zájmem věnovali; za mé doby to byli asi jen dva studenti, kdežto pro ostatní podstatou zájmu zůstával obor ryze dějepisný.*“ ŠUSTA, Josef: c.d., str. 31. O důvodech se zmiňují v hlavním textu, na tomto místě pouze uvedu, že autorka *Pamětí* se k této situaci přímo nevyjadřuje. Ačkoliv i v jejím indexu netvoří geografické přednášky a semináře nejfrekventovanější položku, lze předpokládat, že je skutečně navštěvovala. Na okraj ještě podotknu, že přestože původně usilovala o doktorát z historie, doktorský titul získala v roce 1914 právě disertací na geografické téma. AUK, fond: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (1882 – 2000), Rigorosa I., č. 745.

²⁶ HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 152. Velmi kritický vůči J. Palackému byl v tomto ohledu již zmiňovaný Josef Šusta. ŠUSTA, Josef: c.d., str. 29-31.

předměty jiné fakulty, případně i druhé části univerzity, než na jaké byl student imatrikulován. Vedle přednášek a seminářů z historie a geografie tak Albína Honzáková během let 1897 - 1901 absolvovala například přednášky z praktické filozofie a sociologie u profesora T. G. Masaryka²⁷, z historie německé literatury u profesora Václava Emanuela Mourka (1846-1911), vzhledem ke svému zájmu o matematiku navštěvovala také přednášky profesora Františka Josefa Studničky (1836-1903), mimo domovskou fakultu zavítala i do posluchárny české právnické fakulty na hodiny profesora Leopolda Heyrovského (1852-1924) o dějinách římského práva. Na německé filozofické fakultě si zapisovala přednášky z pedagogiky, historie a geografie.²⁸

Návštěvou přednášek a seminářů se ovšem studijní aktivity Albíny Honzákové nevyčerpávaly, jak ve svých *Pamětech* zmiňuje, byla ve třetím roce svého studia pověřena asistentem profesora Jana Palackého, docentem Švamberou, aby pro vznikající *Ottův slovník naučný* psala kratší zeměpisná hesla²⁹, v rámci historického semináře pak ve čtvrtém ročníku zpracovala v podobě seminární práce téma Německá kolonisace v Čechách ve 13. století.³⁰ Z jiné stránky ovšem poznala studium historie i prostřednictvím výletů Historického klubu.³¹

²⁷ Přestože Masarykovy přednášky nepatřily ke zkušebním předmětům státních učitelských zkoušek, jejich návštěvnost byla vysoká – podíl na tom měla jednak profesorova angažovanost v rukopisných bojích, především to však byla samotná osobnost T. G. Masaryka, která posluchače přitahovala svým projevem, stylem výuky i vlastním filozofickým a politickým myšlením. ČORNEJ, Petr: c.d., str. 13.; HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 294.

²⁸ LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 1., složka: *Vysvědčení a doklady o studiu z let 1888-1902*, inv. č. 200 – 201.; HAVRÁNEK, Jan (ed.): c.d., str. 294.

²⁹ Autorské příspěvky Albíny Honzákové do *Ottova slovníku naučného* jsou označeny šifrou Hzk. V souvislosti s *Ottovým slovníkem naučným* je však pravděpodobně známější spoluautorství Albíny Honzákové na hesle „ženská emancipace“. *Ottův slovník naučný*, c.d., díl 27., Praha 2002, str. 803-811.

³⁰ Z vysvědčení o učitelské způsobilosti Albíny Honzákové se dovídáme, že se „účastnila cvičení semináře historického po šest semestrů odevzdavši tu výbornou práci ... za níž dostalo se jí příslušného seminárního stipendia, dále účastnila se cvičení semináře geografického po jeden semestr velmi pilně, když podala písemnou práci *Pobřeží po stránce morfologické a morfografické, jež byla uznána za výbornou a za níž dostala seminární stipendium, a složila z filosofie a pedagogiky kolokvia s prospěchem výborným.*“ LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 1., složka: *Vysvědčení a doklady o studiu z let 1888-1902*, inv. č. 199.

Uvážíme-li, že se úspěšné složení kolokvia pojilo s prominutím kolejného, opět se potvrzuje hypotéza, že Albína Honzáková jednak přistupovala ke svému studiu nanejvýš zodpovědně a využívala ve velké míře možností přívidělku, které se tehdy studentům na univerzitní půdě nabízely,

Pokud bychom se pokusili sledovat univerzitní studia Albíny Honzákové ještě z jiného hlediska, dospěli bychom dle výpovědi *Paměti* k názoru, že pro ni doba po roce 1897 představovala de facto první opravdovou příležitost osobně poznat, zda a do jaké míry je ideál svobodné, emancipované ženy v reálné životě uskutečnitelný. Narozdíl od téměř rodinného, před skutečnou konfrontací s nepřízní veřejného mínění chráněného prostředí Minervy, byla pro Albínu Honzákovou a její kolegyně akademická půda prvním opravdovým místem poměrování oboustranných schopností, vyzrálosti i názorů, jak by intelektuální spolupráce mužů a žen měla vypadat.³²

3. Mimoškolní aktivity akademiček

Porovnáme-li vzpomínky několika prvních vysokoškolaček, můžeme s jistotou rezervou potvrdit, že pro ně byla tato nová zkušenost více než pozitivní. Božena Jiránková, pozdější ředitelka Gymnázia Vesna v Brně, se ve svém vzpomínkovém příspěvku zaměřila podobně jako Albína Honzáková právě na tyto aspekty. Potvrzuje v něm, že *„poměr ke kolegům byl dobrý. Hovory a společné cesty z přednášek nebo do přednášek se omezily ovšem zejména na ty, kteří k nim byli nakloněni jednak pro své pokrokové smýšlení, jednak pro dostatečnou míru společenskosti. Obého k tomu bylo potřeba. Nevím, jak to bylo u jiných mých bývalých spolužákyň, ale na mne měly tyto styky zvláštní vliv. Dostávala jsem se jimi do myšlenkových proudů a zájmů*

jednak bezesporu patřila vzhledem k časové i odborné náročnosti těchto aktivit k opravdu nadaným jedincům.

³¹ Historický klub byl založen v roce 1874 českými posluchači historie, jeho posláním byla vzdělávací činnost v podobě přednášek a vydávání některých odborných publikací. Na přelomu 19. a 20. století klub vytvářel vhodnou platformou k uplatnění programu Gollovy školy, zejména poté, co se v roce 1904 stal jeho starostou Josef Pekař. Klub v této době vykazoval celou řadu aktivit - od vydávání *Českého časopisu historického* a dějepisných učebnic po pořádání historických exkurzí a členských výletů či udržování kontaktů se zahraničními historiky. KUČERA, Karel: Historický spolek a Historický klub. In: *ČČH* 88, 1990, č. 1., str. 86-87.

³² Často bývá emancipační hnutí žen 19. a počátku 20. století mylně spojováno s ostentativním vystupováním žen proti mužům. Skutečnost byla ale taková, že právě uvědomělé feministky ve snaze o vzájemné pochopení a respektování i duchovní obohacení usilovaly o dialog a co nejširší spolupráci s muži. Specifikem Českých zemí bylo zapojení ženského hnutí do procesu emancipace národa. Řada předních feministek - Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská či Tereza Nováková - se nemalou měrou angažovaly ve prospěch národa po boku mužů, za což si z jejich strany vysloužily veřejné uznání a do jisté míry i toleranci či přímo podporu v záležitostech ženského hnutí.

elity studentstva památných let devadesátých, ale také bývaly příčinou, že ve mně časem vznikala malomyslnost a nedůvěra ve vlastní síly, neboť jsem sebe stále srovnávala se studenty vynikajícími nadáním i výsledky ve studiích a všeobecném vzdělání. To mi způsobovalo útrapy a krise duševní.“³³

Kromě jiného se autorka dotkla jednoho z fenoménů tehdejší doby a to existence celospolečensky významného proudu mezi akademickou mládeží, již zmiňovaného pokrokového studentstva, jehož první generaci ideologicky profilovali a reprezentovali bratři Antonín a Alois (1870-1953) Hajnové, Alois Rašín (1867-1923) či Karel Stanislav Sokol, tedy ona „elita“. Pozitivní postoj této i následujících generací pokrokového hnutí k ženskému studiu se neomezil jen na bázi morální a verbální podpory, muži z tohoto okruhu zvali dívky již kolem poloviny 90. let 19. století ke spolupráci v oblasti publicistické i spolkové a nutno podotknout, že první vysokoškolačky této nabídky využily.³⁴

Vlastní organizační podobu tyto kontakty dostaly na přelomu století, když v rámci studentského spolku Slávie vznikl Ženský kroužek Slávie. Jeho zakladatelkami a aktivními členkami byly vedle Věry Babákové, Kláry Červenkové a Zdenky Háskové obě sestry Honzákovy, Božena Jiránková, Marie Komínková, Alice Masaryková, Josefina Puklová a Helena Tuskanyová, k nimž v pozdějších letech přibýly i další studentky a absolventky lékařské či filozofické fakulty. V rámci pravidelných schůzek pořádaly tyto ženy za účelem sebevzdělání přednášky a diskuze na aktuální

³³JIRÁNKOVÁ, Božena: c.d., str. 62. Srovnej: AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Studentské mládí Honzáků v Praze, c.d., str. 131-132.

³⁴ Vedle nesporného přínosu pro obě strany však měla tato spolupráce určité negativní důsledky, a to překvapivě právě ve vztazích uvnitř ženského hnutí, konkrétně mezi Eliškou Krásnohorskou a těmito dívkami. V první řadě se zde promítaly ideové spory o podobu vlastenectví mezi starší generací, k níž patřila Eliška Krásnohorská a pokrokovým studentstvem, které se dle jejího názoru pod vlivem Macharovým příliš hlásilo k idejím kosmopolitismu, útočilo a přímo rozbíjelo pozitivní národní hodnoty. Spisovatelka tuto situaci s trpkostí popisuje slovy: „*Minerva, již jsem věnovala tolik síly, snahy a zdraví, vysílala od roku 1895 již své abiturientky na universitu, a jakmile tam vkročily, ihned propadly vlivům, které jsem pokládala za nejzáhubnější, neboť národní indiferentismus byl jim příkazem kultury.*“ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška (uspořádal F. Strejček): *Literární konfese*, Praha 1947, str. 48-49. Srovnej: KUČERA, Martin: *Kulturně politická aktivita pokrokařského hnutí...*, c.d., str. 70-71. Přihlédneme-li však ke svědectví *Paměti* i k dalším životním osudům prvních studentek, jeví se názor Elišky Krásnohorské jako čistě subjektivní, daný jednostranným úhlem pohledu. Nutno také podotknout, že tyto neshody nezměnily nic na vděčnosti a hluboké úctě, kterou tyto dívky ke své „matce-zakladatelce“ cítily. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 25-27.; MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství ...*, c.d., str. 71.

téma, přičemž si často přizvaly své vrstevníky, ale i muže z univerzitního pedagogického sboru. Vedle osobního intelektuálního rozvoje a psychologicky potřebné vzájemné podpory docházelo prostřednictvím této platformy k pronikání zásad emancipace a rovnoprávnosti ženy do reálného života, byť v takto limitovaném okruhu osob. V neposlední řadě měla tato setkání v případě některých z účastnic význam při hledání a poznávání budoucího životního partnera, což byla v kontextu dobových konvencí neobyčejně cenná a svobodně uskutečňovaná zkušenost.³⁵

Svůj volný čas věnovala řada prvních vysokoškolských studentek nejen sebevzdělávání, ale také nanejvýš potřebnému tělesnému pohybu – vzhledem k rozšiřujícímu se povědomí o jeho zdravotní prospěšnosti a především díky aktivitám tělovýchovných a sportovních organizací se již veřejnost na přelomu 19. a 20. tolik nepohoršovala nad představou bruslící či cvičící dívky.³⁶

4. Vstup do samostatného života

Vraťme se však zpátky k postavě hlavní protagonistky této práce. Albína Honzáková. svá univerzitní studia ukončila v letním semestru akademického roku 1901/1902, kdy složila státní zkoušky opravňující ji

³⁵ JONÁKOVÁ, Anna: Knížka zápisů ženského kroužku Slavia z let 1900-1906. In: *Literární archiv* 35-36, 2004, str. 283-315.

Povědomí o existenci Ženského kroužku Slávie si historici zatím mohli vytvořit především na základě marginálních zmínek v dobovém tisku a memoárové literatuře, případně v osobní korespondenci členek tohoto kroužku. V tomto kontextu se proto jeví jako velmi cenný výše citovaný příspěvek Anny Jonákové v *Literárním archivu*, ve kterém edičně zpřístupnila pravděpodobně jediný přímý dokumentační materiál tohoto kroužku – pečlivě vedenou Knížku zápisů, která obsahuje záznamy ze schůzek jeho členek v letech 1900-1906.

³⁶ V tomto kontextu je nutné podotknout, že první vysokoškolačky svůj vztah k tělesným aktivitám získávaly již v době docházky na Minervu, kde byla tělesná výchova – zajišťovaná Tělocvičným spolkem paní a dívek pražských - nedílnou součástí výuky. Řada absolventek gymnázia, mezi nimi i Albína a Anna Honzákové, pak docházela cvičit i do ženských jednot Sokola, které vznikaly po roce 1890. V případě některých, jak dokazuje pozdější přednášková a publikační činnost Anny Honzákové, se dokonce jednalo o celoživotní spolupráci s touto organizací. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 15.; HONZÁKOVÁ, Anna: *Jak chrániti dítě nákazy tuberkulosní*, Praha 1903.; NEUDORFLOVÁ, Marie: c.d., str. 242, 247. Ze svědectví využitě memoárové literatury vyplývá, že kontakty se Sokolem byly často - vzhledem ke svému vlasteneckému podtextu - záležitostí celé rodiny. AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 15.; GEBAUEROVÁ, Marie: c.d., díl 1., str. 140-141.; MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství...*, c.d., str. 61.; STRETTIOVÁ, Marie: c.d., str. 308.

k pedagogickému působení na střední škole.³⁷ Nutno podotknout, že již před tímto datem přijala místo jako suplující učitelka na domovském gymnáziu Minerva, kde pak jako řádná profesorka působila až do roku 1934.³⁸

Rokem 1902 se tak uzavírá další - v této práci také poslední zachycovaná - etapa v životě sester Honzákových a v podstatě i v poměrech celé jejich rodiny. Víra matky v schopnosti dcer a do velké míry i její vlastní uskrovnování ve prospěch dětí přineslo po několika letech své ovoce. Jak Albína Honzáková obrazně naznačuje, „*když děti dostudovaly, stála tu matka s holýma rukama, ale v kruhu otevřených náručí svých dětí, které právě postupně začínaly svou samostatnou existenci.*“³⁹

Stejné rodinné zázemí, které poskytovala vdova svým potomkům v době jejich mládí a dospívání, pro ni vytvořily dcery Anna a Albína ve své domácnosti v Praze na Moráni, kde si Anna v roce 1905 otevřela vlastní lékařskou praxi.

³⁷ O tomto dalším úspěchu v oblasti ženského vysokoškolského studia informoval časopis *Ženský svět* ve své pravidelné rubrice *Ze ženských snah a ženské práce*. *Ženský svět* 6, 1902, č. 14., str. 170. Podrobněji k mechanismu státních zkoušek budoucích gymnaziálních profesorů: HAVRÁNEK, Jan: c.d., str. 294.

³⁸ LAPNP, fond: Albína Honzáková, kart. 1., složka: *Doklady o zaměstnání z let 1901-1934*, inv. č. 202.

³⁹ AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: *Studentské mládí Honzáků v Praze*, c.d., str. 9.

VII. Závěr

V úvodu své práce jsem si jako hlavní cíl vytyčila sledování osudů konkrétní rodiny, a to v kontextu vzpomínek jednoho z jejích členů - Albíny Honzákové. Metodou komparace několika pramenů stejného charakteru a na základě odborné literatury jsem se snažila vysledovat, do jaké míry Honzákovi naplňovali obecnou představu o rodině české inteligence v rámci středních vrstev v období 2. poloviny 19. století. V souvislosti s chronologickým členěním *Pamětí* jsem se také v druhé části své práce podrobněji zaměřila na otázku vzdělávání žen v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století. Vzhledem k souboru využitých pramenů a dalších materiálů je dle mého názoru možné provést na tomto místě shrnující interpretaci a předložit některé závěry, ke kterým jsem v rámci vymezených témat dospěla.

Jak jsem se pokusila v textu své bakalářské práce naznačit, podstatnou roli při utváření osudů potomků hrálo v minulosti (bezesporu ve větší míře než v dnešní době) rodinné zázemí, které bylo v případě dětí Honzákových více než optimální. Jejich rodiče se v souladu se vzory a cíli chování příslušníků své společenské vrstvy přičinili o relativní blahobyť a váženost rodiny, čemuž také odpovídala adekvátní společenská reprezentace a určitý životní standard. Rodiče za účelem udržení přinejmenším stejného postavení¹ svých dětí předávali potomkům v rovině každodenního života takové kulturní a sociální návyky, které byly jedním z předpokladů jejich budoucího zakotvení ve skupině inteligence v rámci středních vrstev. K důležitým faktorům úspěšné sociální reprodukce patřil však i přístup samotných dětí Honzákových k těmto výchozím podmínkám a ten lze, rovněž v souladu s tehdejší praxí, charakterizovat jako velmi zodpovědný.

Oblast, ve které se sledovaná rodina do jisté míry vymykala obecným trendům v rámci své sociální vrstvy, souvisela s otázkou vzdělání a uplatnění dcer. Přestože se s vědomou emancipací českých žen setkáváme nejprve právě u příslušnic středních vrstev, její iniciátorky často narážely na

¹ MACHAČOVÁ, Jana-MATĚJČEK, Jiří: *Nástin...c.d.*, str. 220.

nepochopení v okruhu vlastní rodiny. V případě Honzákových to však byli především sami rodiče, kdo dcery od dětského věku systematicky podporovali v jejich intelektuální ambicích. Jak z kontextu *Paměti* vyplývá, za lékařova života nebylo toto rozhodnutí v žádném případě motivováno potřebou ekonomické soběstačnosti dcer, v jeho pozadí stálo tedy především pokrokové smýšlení obou manželů, které se navíc v případě lékařovy ženy opíralo o tradici poměrně nadstandardně vzdělaných a nadaných žen jejího rodu.

Další příznaky tohoto dobově atypického chování a odlišné hodnotové orientace rodiny Honzákových můžeme vysledovat po smrti jejího živitele. Bylo-li za stávající ekonomické situace v případě mužských potomků, s ohledem na jejich budoucnost, vysokoškolské vzdělání nejprůhodnějším řešením, v případě dcer šlo naopak z dobové perspektivy o naprosto iracionální krok, který v okolí rodiny vyvolal pochopitelně rozpačité či přímo odmítavé reakce.

V této fázi se dle mého názoru poprvé prokázalo, že sestřám Anně a Albíně Honzákovým nechybí vedle nesporné morální podpory rodiny dostatečná míra vlastní iniciativnosti a samostatnosti, které byly k zvládnutí vytyčených cílů naprosto nezbytné. Jedinci s průměrnými ambicemi a dobově přijatelnými vzory chování by pravděpodobně tento „experiment“ nebyli ochotni podstoupit. Zároveň je však nutné úsilí i úspěchy sester Honzákových vnímat v kontextu poměrně příznivé atmosféry 90. let 19. století, kdy se nejen začaly rozšiřovat možnosti kvalitního vzdělání žen, ale do jisté míry se i ve společnosti, především v intelektuálních kruzích, vytvářely mentální předpoklady pro akceptování představy žen působících v prestižních profesích, jež byly donedávna pouze doménou mužů.

Právě ženy z řad prvních lékařek či středoškolských učitelek patřily k předním představitelkám českého ženského hnutí 1. poloviny 20. století, které mělo v dobovém společenském dění své podstatné místo a bezesporu přispívalo k prosazování a upevňování demokratických ideálů v rámci vlastního národa. K poznání a pochopení kořenů hodnotové orientace těchto

žen i jejich osudů mohou do jisté míry přispět i *Paměti* Albíny Honzákové, ke kterým sice můžeme v rovině faktografické přesnosti vznést jisté výhrady, svou schopností zachytit každodenní aspekty i duchovní atmosféru doby však bezesporu patří k cenným svědkům minulosti.

Přestože tak poněkud vybočím z intencí historické práce, na závěr si dovolím konstatovat, že záměr Albíny Honzákové, aby na čtenáře dýchala z jejích vzpomínek „ona nezníčitelná radost ze života”², se na stránkách *Pamětí* dle mého názoru bohatě realizoval.

² AZMP, HONZÁKOVÁ, Albína: Úvod k celým Pamětem. In: *Pamět i* (nevydaný text), sv. I., příruč. č. 1764/73/1, str. 5.

VIII. Ediční poznámka

Při citaci archivních pramenů jsem se ve své bakalářské práci řídila jednak ohledem na plynulost a nerušenost textu, zároveň jsem se však snažila v co největší míře respektovat případné jazykové zvláštnosti těchto materiálů. V souladu se zásadami pro vydávání novověkých historických pramenů¹ jsem opravila pravopisné chyby a provedla úpravy:

1. při přepisu vlastních jmen a cizích, případně počestěných slov (Honsák → Honzák, ceremoniel → ceremoniál)
2. při psaní velkých písmen (Leden → leden)
3. v interpunkci (doplněním chybějících interpunkčních znamének, respektováno bylo naopak autorovo užívání středníků a dvojteček)
4. v délce samohlásek (vyjiti → vyjítí)
5. při přepisu řadových číslovek (1ho → 1.)
6. v syntaxu, vyžadovala-li to logika textu (teď se střetnou → se teď střetnou)
7. rozepsáním některých zkratk, krácených slov (El. → Eliška)

V případě, že v archivním materiálu chyběla slova, která nešla z kontextu jednoznačně určit, případně byl tento text nečitelný, použila jsem tohoto značení [...]. Naopak slova doplněná dle kontextu označuji těmito grafickými znaky: [se].

¹ ŠŤOVÍČEK, Ivan a kol.: *Zásady pro vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

IX. Seznam použitých zkratek

- AUK - Archiv Univerzity Karlovy
AZMP - Archiv Zdravotnického muzea v Praze
ČČH - Český časopis historický
ČLČ - Časopis lékařů českých
ČSČH - Československý časopis historický
LAPNP - Literární archiv Památníku národního písemnictví
SOAJ - Státní okresní archiv Jičín
SOAZ - Státní oblastní archiv Zámorsk

X. Bibliografie

I. Prameny:

1. Archivní materiály:

Archiv Univerzity Karlovy

Fond: - Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (1882-2000)

- Lékařská fakulta Univerzity Karlovy (1883-1953)

Archiv Zdravotnického muzea v Praze

Příruční číslo: - 361

-1764/73/1, 1764/73/2, 1764/73/3 a 4

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Fond: - Albína Honzáková

- Anna Honzáková

BÍLEK, Karol: *Albína Honzáková (1877-1973)*. Soupis osobního fondu, Staré Hradky 1997.

Státní oblastní archiv Zámorsk

Fond: - Rodinný archiv Šliků

- Sběrka matrik východočeského kraje

Státní okresní archiv Jičín

Fond: - Archiv města Kopidlno

ČESÁKOVÁ, Markéta - HELIGROVÁ, Milena: *Archiv města Kopidlno 1514 - 1946 (1951)*, inventář, Jičín 2002, ev. č. 353.

2. Dobový tisk:

Časopisu lékařů českých 5, 1866.

Lumír 2, 1874.

Osvěta 4, 1874.

Ženské listy 23, 1895.

Ženské listy 29, 1901.

Ženské listy 30, 1902.

Ženský svět 5, 1901.

Ženský svět 6, 1902.

3. Vzpomínková literatura:

GEBAUEROVÁ, Marie: *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*, díl 1.-2., Kladno 1926.

TÁŽ: *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*, díl 3., Kladno 1932.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška: *Co přinesla léta*. Druhé knihy vzpomínek, sv. I., Praha 1928.

TÁŽ (uspořádal F. Strejček): *Literární konfese*, Praha 1947.

MASARYKOVÁ, Alice: *Dětství a mládí*, Praha 1994.

PRAŽÁK, František: *Paměti českých spisovatelů z dětství*, Praha 1946.

STRETTIOVÁ, Marie: *O starých časech a dobrých lidech*, Praha 1940.

SVĚTLÁ, Karolína: *Z literárního soukromí*, Praha 1897.

ŠUSTA, Josef (uspořádal J. Werstadt a J. Klik): *Mladá léta učňovská a vandrovní: Praha – Vídeň – Řím*. Vzpomínky II, díl. 2., Praha 1963.

4. Dobové publikace:

CABALKA, Josef a kol.: *Královské Vinohrady*, Praha 1940.

HONZÁKOVÁ, Albína (ed.): *Československé studentky let 1890-1930*. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia E. Krásnohorskou, Praha 1930.

HONZÁKOVÁ, Albína: *Tomáš Garrigue Masaryk a ženy; Masarykovo lidské poselství budiž základem školy i života: Dvě přednášky...*, Praha 1938.

HONZÁKOVÁ, Anna: *Dr. Anna Bayerová 1853 –1924*. První česká lékařka ve Švýcarech, Praha 1937.

NOVÁKOVÁ, Tereza: *Ze ženského hnutí*, Praha 1912.

PRUSÍK, František (ed.): *I. výroční zpráva soukromé střední školy dívčí (spolku Minervy) v Praze: koncem školního roku 1891*, Praha 1891.

TÝŽ (ed.): *II. výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku „Minerva“ v Praze: koncem školního roku 1892*, Praha 1892.

ŠAFRÁNEK, Jan: *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, sv. II. (1848-1913), Praha 1918.

HOUBA, Antonín - MENCL, Jaroslav (ed.): *Z minulosti Kopidlna a okolí*, Jičín 1941.

II. Odborná literatura:

1. Monografie:

ABRAMS, Lynn: *Zrození moderní ženy*. Evropa 1789-1918, Brno 2005.

BAHENSKÁ, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005.

BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny Prahy II*. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, Praha –Litomyšl 1998.

BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v I. polovině 20. století*, Olomouc 2001.

- FIALOVÁ, Ludmila - KUČERA, Milan - MAUR, Eduard: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.
- HAVRÁNEK, Jan (ed.): *Dějiny Univerzity Karlovy 1802-1918*, sv. III., Praha 1997.
- HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- HORSKÁ, Pavla: *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- HORSKÁ, Pavla - MAUR, Eduard - MUSIL, Jiří: *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha - Litomyšl 2002.
- HRUBEŠ, Josef - HRUBEŠOVÁ, Eva: *Pražské domy vyprávějí...*, díl 4., Praha 2002.
- KŘIVANOVÁ, Magda - ŠTĚPÁN, Luděk: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.
- KUTNAR, František - MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997.
- LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*, díl 2., Pardubice 2005.
- TÁŽ: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- MACHAČOVÁ, Jana - MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781- 1914*, Opava 2002.
- MALÍNSKÁ, Jana: *Do politiky prý žena nesmí - proč ? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.
- MAŠEK, Petr: *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 1999.
- NAVRÁTIL, Jan: *Kapitoly z dějin olomoucké university 1573 - 1973*, Ostrava 1973.
- NEČAS, Ctibor: *Mezi muslimkami. Působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině v letech 1892-1918*, Brno 1992.
- NEUDORFLOVÁ, Marie: *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

- PEKÁREK, Jaroslav a kol.(ed.): *450. výročí udělení znaku (městu Kopidlno): 1523-1973*, Kopidlno 1973.
- POSPÍŠIL, Arnošt: *Mlýny a mlynáři ve staletích*, Holešov 2003.
- POUZAR, Vladimír a kol.(ed.): *Almanach českých šlechtických rodů*, Praha 1996.
- SINKULOVÁ, Ludmila: *Stát, lékaři a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*, Praha 1959.
- SMĚŘIČKOVÁ, Helena a kol.(ed.): *První české dívčí gymnázium. Sborník ke 100. výročí založení*, Praha 1990.
- ŠŤOVÍČEK, Ivan a kol.: *Zásady pro vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.
- URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982.
- VINAŘ, Otakar: *Pět století Šliků*, Praha 1998.
- VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra: *Eliška Krásnohorská*, Praha 1987.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.

2. Dílčí články, studie:

- BEZECNÝ, Zdeněk: Sňatky české šlechty ve druhé polovině 19. století. In: PETRBOK, Václav (ed.): *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999, str. 88-93.
- ČORNEJ, Petr: Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 23, 1983, č. 2., str. 7- 42.
- FRONK, Václav: Obraz ženské emancipace v humoristických časopisech 1890-1914. In: *Marginalia Historica: Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK* 8, 2004, str. 117-133.
- HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: K otázce sociálního postavení panského ranlékaře v Čechách v minulém století. J. a Fr. Rosenblühové na panství Zvoleněves v letech 1805-1828. In: *Československé zdravotnictví* 18, 1970, č. 1., str. 32-37.

- TÁŽ: Pevné platy lékařů a ranlékařů v 30. a 50. letech minulého století. In: *Československý časopis historický* 17, 1969, č. 5., str. 736-751.
- HORSKÁ, Pavla: K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století (Příklad českých zemí). In: *Československý časopis historický* 31, 1983, č. 5., str. 711-742.
- JONÁKOVÁ, Anna: Knížka zápisů ženského kroužku Slavia z let 1900-1906. In: *Literární archiv* 35-36, 2003 - 2004, str. 283-315.
- KUČERA, Martin: Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13, 1993, str. 7-23.
- TÝŽ: Kulturně politická aktivita pokrokařského hnutí. In: *Český časopis historický* 92, 1994, č. 1., str. 63-76.
- KUČERA, Karel: Historický spolek a Historický klub. In: *Český časopis historický* 88, 1990, č. 1., str. 85-91.
- LENDEROVÁ, Milena: Matka, dcera, vnučka (Filippina, Elisa, Tekla) – dny všední i sváteční tří dam schlikovského rodu. In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědný sborník* 15, 2002, str. 43-68.
- MACHAČOVÁ, Jana: Rodina české inteligence v 19. století. Vzory chování, socializační cíle. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, sv. 3., 1993, str. 7-64.
- TÁŽ: Vzdělání a výchova dívek v měšťanské rodině v 1. polovině 19. století (Upomínky K. Světlé). In: *Slezský sborník* 96, 1998, č. 4., str. 250-263.
- MACHAČOVÁ, Jana - MATĚJČEK, Jiří: Využití beletrie a pamětí při sledování sociálního vývoje. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, sv. 2., 1993, str. 134-165.
- POKLUDOVÁ, Andrea: Lékař. Příklad Františka Boučka a Nikodéma Krocza. In: FASORA, Lukáš - HANUŠ, Jiří - MALÍŘ, Jiří (ed.): *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004, 61-78.

SVADBOVÁ, Blanka: Zapomenutý historik Ladislav Hofman. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, sv. 20., 1980, č. 1., str. 7-30.

ŠIMŮNKOVÁ, Alena: Status, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. In: *Český časopis historický* 95, 1997, č. 1., str. 55-107.

ŠTEMBERKOVÁ, Marie: Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války. In: PEŠEK, Jiří - LEDVINKA, Václav (ed.): *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách* Prahy, 1996, str. 213-241.

VIDLÁKOVÁ, Pavla - LENDEROVÁ, Milena: „...*Skvrny něžného pohlaví*“, aneb Soukromý život prvních učitelek v Čechách. In: *Studie k sociálním dějinám*, sv. 3., 1999, str. 133-143.

3. Diplomové práce:

NOVOTNÁ, Martina: *Obraz gymnazisty poloviny 19. století ve světle jeho deníků*, diplomová práce, FF UK, Praha 1999.

PLODEK, David: *Jičínské gymnázium 1850-1914*, diplomová práce, FF UK, Praha 1999.

4. Slovníky a encyklopedie:

ČAPKA, František: *Dějiny zemí Koruny české v datech*, Praha 1998.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila - SVOBODNÝ, Petr: *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348-1939*, díl 2.(L-Ž), Praha 1993.

JANDOUREK, Jan: *Sociologický slovník*, Praha 2001.

KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 2., 3., 6., Praha 1997, 1998, 2004.

MOCNÁ, Dagmar - PETERKA, Josef a kol: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha - Litomyšl 2004.

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí,
díl 24., 27., Praha 2001, 2002.

XI. Seznam příloh

1. Rodina Honzákových v roce 1877
(AZMP, Hřivnová-Honzáková, příruč. č. 361/II, 361/IV)
2. Dvanáctiletá Anna Honzáková (Tamtéž)
3. Zámek v Kopidlně (dobová malba)
4. Zámek v Kopidlně (v současnosti)
5. Interiér kostela sv. Jakuba Většího v Kopidlně (v současnosti)
6. První maturitní ročník gymnázia Minerva v roce 1895
(AZMP, Hřivnová-Honzáková, příruč. č. 361/II)
7. Tablo abiturientek gymnázia Minerva z roku 1895
(Archiv Elišky Krásnohorské v knihovně Gender Studies)
8. Anna Honzáková při své promoci
(HIAVÁČKOVÁ, Ludmila –SVOBODNÝ, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.)
9. Albína Honzáková
(SMĚŘIČKOVÁ, Helena a kol.(ed.): *První české dívčí gymnázium*. Sborník ke 100. výročí založení, Praha 1990.

Příloha č. 1

Příloha č. 2

Příloha č. 3

Příloha č. 4

Příloha č. 5

Příloha č. 6

Příloha č. 8

Příloha č. 9